

#HistArt
Львівський медієвістичний клуб

**ФЕНОМЕН ЄВРОПИ:
ВІД ТРАДИЦІЙНОГО
ДО СУЧАСНОГО**

Збірник матеріалів
студентсько-аспірантської наукової конференції
(Львівський університет імені Івана Франка,
10–11 листопада 2017 р.)

Львів
2017

УДК
ББК

Члени редакційної колегії:

Кметь В. Ф., директор Наукової бібліотеки, доцент кафедри давньої історії України та архівознавства ЛНУ імені Івана Франка; *Овсінський Ю. В.*, доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики ЛНУ імені Івана Франка; *Ситко Б. В.*, асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн ЛНУ імені Івана Франка; *Сіромський Р. Б.*, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн ЛНУ імені Івана Франка; *Тарнавський Р. Б.*, доцент кафедри етнології ЛНУ імені Івана Франка; *Вус Н. С.* – голова студентської науково-освітньої організації #HistArt, магістрантка історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка; *Гициньська І. Р.* – заступник голови Львівського медієвістичного клубу, магістрантка історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка; *Кілар А. Ю.* – співорганізатор студентської науково-освітньої організації #HistArt, магістрантка історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка; *Кіорсак В. Б.* – голова Львівського медієвістичного клубу, магістрант історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка; *Пікулицька Х. І.* – співорганізатор студентської науково-освітньої організації #HistArt, бакалавр історії; *Рибчинський Н.-М. О.* – магістрант історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка; *Скшентувенська К. С.* – учасниця Львівського медієвістичного клубу, бакалавр історії.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, Львівський національний університет імені Івана Франка, історичний факультет, ауд. 330.
Львівський медієвістичний клуб: lvivmedievalclub.wordpress.com
#HistArt: www.facebook.com/histart.lviv

**ФЕНОМЕН ЄВРОПИ: ВІД ТРАДИЦІЙНОГО ДО СУЧАСНОГО:
збірник матеріалів студентсько-аспірантської наукової
конференції (Львівський університет імені Івана Франка, 10–
11 листопада 2017 р.). Львів, 2017. 204 с.**

У збірнику представлено публікації, присвячені історії Європи. Розглянуто становлення її цивілізаційних векторів, маркери Європи модерного періоду, політику, культуру та полікультурність у європейських країнах у ХХ – на початку ХХІ ст. Особливий наголос зроблено на український вимір європейської історії.

Для істориків, археологів, етнологів, архівістів та усіх, хто цікавиться історією.

ISBN

© Кілар А., Пікулицька Х., Кіорсак В.,
Рибчинський Н.-М. та ін.
© #HistArt
© Львівський медієвістичний клуб

ЗМІСТ

Кілар Анастасія, Пікулицька Христина. Воєнно-польовий побут військовослужбовців ЗСУ під час російсько-української війни на Сході України у 2014–2017 роках	9
Кіорсак Владислав. Князь Аскольд у світлі нових історіографічних концепцій	16
Рибчинський Нестор-Миколай. До питання про фортифікації слов'янського Пліснеська	20

СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПИ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВЕКТОРИ

Вах Ірина. Робер де Кларі та його “Завоювання Константинополя”: Візантія очима латинян під час IV хрестового походу	28
Гіщинська Ірина. Що об'єднує Юстиніана I та Беніто Муссоліні?	31
Гришко Юлія. Від заборони до схвалення: еволюція поглядів ранновізантійського суспільства на інститут євнухів (IV–VI століття)	37
Гуменюк Любомир. Поширення самострілів на території Русі (на археологічних джерелах)	41
Димидюк Дмитро. Опис смерті вірменського царя Смбага I (890–914) як джерело до вивчення середньовічних тортур	45
Дідик Олександр. Археологічні пам'ятки Ладижина: спроба укладення карти-каталогу	50
Ісик Христина. Стільсько – столиця Великої Хорватії: вигадка чи історична реальність?	53

Лаврів Марія. Археологічні джерела до вивчення релігійних вірувань слов'ян (на матеріалах райковецької культури)	57
Мельник Виктор. Падение Западной Римской империи: юридическая реконструкция процесса	62
Мостовий Дмитро. Проблема кенотафних поховань черняхівської культури у вітчизняній та закордонній історіографіях	66
Обуховська Оксана. Хірургічна та медична практики у середовищі жінок середньовічної Європи	70
Райтаровська Наталія. Загадка походження Рагнара Лодброка	73
Федак Олесь. <i>За горизонтом:</i> європейський туризм як феномен античної культури	81
Хланта Галина. Реакція Риму на 28-е правило IV Вселенського собору	84
Skshentuvenska Kseniia. About the methods of specification of localization of medieval manuscripts (on the example of the codex 1533 II from the central Library of IFNUL)	87

**“МИНУЛА СУЧАСНІСТЬ”:
МАРКЕРИ ЄВРОПИ МОДЕРНОГО ПЕРІОДУ**

Бондар Оксана. Передпологові заборони на Покутті (на матеріалах з Тлумацького району Івано-Франківської області)	91
Забавка Мар'яна. Учасники коровайного обряду (на матеріалах з південно-західної частини Рівненської області)	95
Знак Марта. <i>Між Вінницею і Любліном:</i> затяжний процес про наглу смерть Володимира Микулинського (перша чверть XVII століття)	99

Комарницький Юрій. Звичай “сварки” з покійником на “могилках” (на матеріалах з волинських теренів Рівненщини)	101
Куцик Уляна. Вечорниці на Покутті (на матеріалах польової експедиції у Тлумацький район Івано-Франківської області)	106
Мазурчак Лідія. Лютеранство в Європі: від Реформації до сучасності	109
Мартинюк Галина. Лямент у літературно-критичному дискурсі	113
Меренюк Христина. Жінки у правлячих елітах Візантії (приклад імператриці Феодори)	117
Пугач Дмитро. Документальна спадщина Володимира Шмідта як джерело до вивчення Угорської кампанії 1849 року	122
Радецький Назар. Приватне і громадське у діяльності Юзефа Оссолінського (у світлі епістолярної спадщини) ..	125
Ройко Руслана. Сільськогосподарська тема Святвечора (“Коляди”) у волинян (на польових етнографічних матеріалах з Рівненської області)	128
Стецьків Наталія. Іван Мазепа та макіавелізм ..	133
Тупиця Михайло. Заяви у Куликівській міській книзі 1694–1717(1722) років: загальна характеристика	136
Харабарук Богдан. Енріко Дандоло та його вплив на історичні процеси на Балканському півострові	139
Якібчук Олександр. Томас Кранмер – ідеолог англіканства	144

НОВІТНЯ ЄВРОПА: ПОЛІТИКА, КУЛЬТУРА, ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ

Афтанас Андрій. Політико-правове становище євреїв у Франції під час нацистської окупації	148

Башуцький Роман. “Празька весна” 1968 року: невдала спроба демократичних реформ	152
Білоус Максим. Комікс “Воля” – нова сторінка української альтернативної історії	155
Бокало Ірина. “Княгиня Ольга і... Рудницька”: діяльність Мілени Рудницької в рамках організації “Дружина княгині Ольги”	160
Вахнянин Анна. Операція “Хаскі” 1943 року: роль мафії	164
Вус Наталія. Злочини Алжирської війни у відображенні французького кінематографу	168
Голуб Лілія. Готична субкультура Великої Британії: історія розвитку та стереотипи сприйняття	172
Костишин Ярослав. Фінансові злочини у міжвоєнному Львові (1919–1939)	175
Лесько Владислав. Дилетантство чи садизм? (з матеріалів масових захоронень 1937–1938 років у Вінниці).....	179
Лутчин Ігор. Українсько-румунські міждержавні відносини у період Революції 1917–1921 років	182
Петричак Іван. “Колоніальні сни” Польщі міжвоєнного періоду (1919–1939)	185
Савчук Анжеліка. Феномен дисидентства у Чехословаччині у 1970–1980-х роках	188
Скрипник Павло. Радянське кіно як інструмент реалізації державної політики та ідеології 1930–1940-х років	192
Ферков Клаудія. Становище Реформаторської церкви у повоєнному Закарпатті (1944–1947)	195
Koituniak Jukasz. Dyskusja nad Kartą Praw Podstawowych jako wyraz polskich obaw związanych z UE. Przestrogi dla Ukrainy	199

**ФЕНОМЕН ЄВРОПИ:
ВІД ТРАДИЦІЙНОГО
ДО СУЧАСНОГО**

**ВОЄННО-ПОЛЬОВИЙ ПОБУТ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
НА СХОДІ УКРАЇНИ У 2014–2017 РОКАХ**

Анастасія КІЛАР
Бакалавр історії
e-mail: anastasiakilar@gmail.com

Христина ПІКУЛИЦЬКА
Бакалавр історії
e-mail: chrystyna.pikulitska@gmail.com

Розкрито реальний стан матеріального забезпечення та дисципліни в українській армії під час російсько-української війни з 2014 р. Для підтвердження фактів порушення державних стандартів ми використовували свідчення, які вдалося зібрати під час підготовки проекту “Університет і війна”. В публікації висвітлені як позитивні сторони воєнно польового побуту військових ЗСУ, так і негативні.

Ключові слова: війна, побут, дисципліна, матеріальне забезпечення.

The aim of research is try to reveal the real conditions of material provision and discipline of Ukrainian army during the Russian-Ukrainian war since 2014. For confirmation of the facts we used interviews, which we could get during the working on the project “University and War”. Such publications should contribute the development of researches of the Russian-Ukrainian war with the science context.

Key words: war, everyday life, discipline, material provision.

Воєнно польовий побут – це устрій повсякденного фронтового життя, не пов’язаний з безпосереднім вирішенням бойових завдань, що включає як задоволення матеріальних потреб учасників війни (в їжі, одязі, житлі, медикаментах), так і освоєння духовних благ, культури, спілкування, відпочинок, розваги (фронтовий побут, побут військової частини,

індивідуальний побут) [1, с. 66]. Матеріальне забезпечення бійців та норми поведінки в умовах війни є надзвичайно важливими, оскільки становлять визначальну складову настроїв та бойового духу серед армійців.

Протягом російсько-української війни на Сході України з 2014 р. матеріальне забезпечення війська регламентують накази Міністерства оборони України: Про затвердження норм забезпечення предметами бойового обмундирування та екіпірування військовослужбовців Збройних Сил України (редакція 1 грудня 2015 р., втратив чинність 17 червня 2016 р.) [2], Про затвердження Норм забезпечення предметами бойового обмундирування та екіпірування військовослужбовців Збройних Сил України (редакції 29 квітня 2016 р. і 26 травня 2017 р.) [3], Інструкція про організацію речового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в мирний час та особливий період (редакції 29 квітня 2016 р. і 26 травня 2017 р.) [4], а також постанови Кабінету Міністрів України. Норми, передбачені цими документами, мали б повністю забезпечити військовослужбовця під час ведення бойових дій. Від них залежить не тільки життя українського солдата, але й майбутнє нашої країни.

Під час інтерв'ювання демобілізованих військовослужбовців різних родів військ, які брали участь у бойових діях на Сході України протягом 2014–2017 рр., можна простежити динаміку покращення матеріального забезпечення з початку війни і до сьогодні. Стосовно правил поведінки на війні, то варто знати, що проблеми в цьому питанні прямо пропорційно залежать від підготовки бійця не тільки на полігоні, але й від моральної та психологічної стійкості самої людини, а також матеріального забезпечення. Із низкою психологічних проблем стикається борець не тільки під час війни, але й опісля, що свідчить про відсутність відповідної підготовки, тобто адаптації до режиму “війна” і відповідно до режиму “мирне життя”. Під час інтерв'ю були розкриті різні теми, проте в доповіді ми зробимо акцент саме на матеріальному забезпеченні солдат і поведінці під час війни.

Сьогодні на полицях книгарень з'являється чимало літератури, яка присвячена російсько-українській війні. І видавництва дбають про те, щоб література, яку вони готують до друку, інтенсивно і методично інтегрувала суспільство у сучасні умови, які склалися в країні. Наприклад, видавництво "Астролябія" з 2014 р. почало частинами публікувати переклад праці майора швейцарської армії Ганса фон Даха "Тотальний опір: Інструкція з ведення малої війни для кожного" [5] та "Техніка бою" [6], вперше видані 1957 р. Ця восьмитомна праця дає уявлення про виходи із різних скрутних ситуацій у випадку, якщо армія зазнала поразки і потребує швидкої перебудови від "нападу" на "захист" (що яскраво ілюструє досвід війни на Сході України у 2014–2015 рр.). Там розкрито важливу роль матеріального забезпечення, побуту, підтримання рівня бойового духу та поведінки бійця. Цікавим залишається той факт, що переклад цієї праці російською мовою "Руководство по ведению партизанской войны" був відомий ГРУ СРСР у 1988 р. під грифом "Для службового користування".

Не менш важливою, насамперед у висвітленні російсько-української війни, є книжка Сержа Марко "Хроніка гібридної війни" [7], яку ми вважаємо найбільш об'єктивною та корисною не тільки для історика, політолога, але й для кожного громадянина України. Важливим джерелом для розуміння поведінки бійця та зовнішніх обставин під час війни є навчально-методичний посібник "Психологія бою" [1], виданий кафедрою морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, адже автори книги – учасники бойових дій на Сході України, спеціалісти у військовій справі. Така література, яка стає доступною навіть для цивільного населення, дуже важлива з декількох причин: можливості модернізації армії не зсередини, а ззовні; майбутні солдати будуть мати уявлення про реальний стан речей в українській армії та зможуть його покращувати; люди, які безпосередньо не беруть участі у військових діях, повинні знати, що відбувається з українським солдатом на війні та повинні прийняти його й сприяти його адаптації до мирних умов життя.

Коли мова ведеться про військовий побут, перш за все потрібно зробити акцент на матеріальному (речовому) забезпеченні українського солдата. Респонденти часто розповідають про відсутність елементарних речей у військовому побуті, про допомогу від рідних, співробітників чи волонтерів: *“Тільки мило, рушник і зубну щітку (брали із собою спорядження). Мені зі всім Університет (ЛНУ імені Івана Франка) допоміг, Тарас Богданович (начальник Відділу сторожової охорони) – бронежилет, каска, тактичні окуляри. У форму нас переодягнули аж через два тижні. Тоді знову з формою Університет допоміг”* (Ігор Ільків, водій-механік) [8]. За наказом Міністерства оборони України від 26 грудня 2014 р. *“Про затвердження Норми забезпечення спеціальним одягом та спорядженням для виконання спеціальних завдань військовослужбовців Збройних Сил України”* солдату має бути виданий бронежилет, кулезахисний шолом, стрілкові та захисні окуляри. Ситуація із забезпеченням індивідуальним захистом почала покращуватись щойно з осені 2015 р.: *“То вже пізніше армія почала трохи забезпечувати. То вже в кінці літа (2015 р.), осінню вже почали забезпечувати. А спочатку взагалі нічого не мали”* (Ігор Ільків, водій-механік) [8]. Прослідковуємо ту саму тенденцію у випадку з формою: *“Тобто тодішнє забезпечення було вкрай погане. Форму, яку мені дали, нитки на ній почали розходитися через кілька днів. Я знав, що забезпечення хорошого не буде, і я в принципі майже все собі купив: рюкзак, німецьку форму, берці та деякі дрібнички. На перший момент я мав все, що мені потрібно було”* (Олег Дудяк, заступник командира роти по роботі з особовим складом) [9]. Якіснішу форму почали видавати, з розповідей респондентів, з кінця 2016 р.: *“Тепер набагато краще шують. Але з тканинами це біда. З цього року – з кінця 2016 р., початку 2017 р. – вийшла нова модернізована форма, і почали в першу чергу давати в АТО. Мені от видали термобілизну, і я от ходжу в ній зараз. При теперішній погоді мені жарко, тобто вона реально тепла. Видали флісові кофти, вони теж теплі. Вони хороші”* (Богдан Мирка, заступник командира роти по роботі з

особовим складом) [10]. Якісна форма, а особливо взуття, є ключовими елементами для бійця під час ведення бойових дій, адже при поганому забезпеченні цими речами підринається здоров'я солдата, що зі свого боку знижує його ефективність роботи в умовах війни.

Крім питання індивідуального захисту постає питання харчування. Чи вистачало на одного солдата норми продуктів харчування (сухпай)? Після розповідей наших військовослужбовців стає зрозумілим, що забезпеченням продуктами харчування займається не стільки держава, скільки волонтери: *“Я не говорю про їжу, продукти, це все в основному волонтери давали, тому що держава в той час мало чого давала – одну форму і крапка”* (Тарас Березюк, артилерист) [11]. Проте необхідно враховувати, що забезпечення у великій мірі залежить від місця розташування: чим ближче до міста розташовувались підрозділи, тим легше було собі придбати харчі: *“Перший час це було таке, що щось виходило, то і готували, включно з мівіною, чи це щось. Там далі пішли всякі зупи, каші, вже на інших позиціях, як на Бахмутській трасі була. Був період, коли всяка їжа приповзала до нас, змії, наприклад, і треба було з ними щось робити, не відпускати ж їх назад. Останній період, який ми були, це була Авдіївка – зовсім по-інакшому ситуація виглядала, бо Авдіївка це яка не яка, а цивілізація, якісь магазини. Якщо бракує смаколиків – докупити собі. І в цілому вже ситуація із забезпеченням була краща”* (Тарас Гривул, заступник командира роти по роботі з особовим складом) [12].

Війна – це не романтика, як нам показують у фільмах, а це, перш за все, жорстокість, бруд та пролита кров. Зрозуміло, що в таких умовах людина може відходити від моральних норм та правил. Проте якою ж має бути правильна поведінка в умовах війни? Нормальна поведінка спирається на основні етичні настанови воєнного часу, вона не допускає безладу та хаосу всередині колективу, що в свою чергу не загрожує життям солдат [1, С. 88]. Якщо говорити безпосередньо про українського солдата, то важливим складовим підтримання його бойового

духу є відзначання релігійних свят (Різдво, Великдень), прослуховування українських пісень (народні, військові та ін.) та прагнення утримувати колектив в дисципліні (покарання за пияцтво). Для забезпечення нормальної поведінки важливо і підтримувати контакт із близькими задля того, щоб час від часу переключатися з режиму “війна” і пам’ятати про мирне життя.

Покарання у війську слугують контролем нормальної поведінки та попередження девіантних проявів. Не є таємницею, що багато втрат у війську є небойовими, тому це питання є надзвичайно важливим не тільки для солдата, але й для всієї держави. Ось приклади найпоширеніших покарань зі спогадів солдатів: *“Та то не секрет, тому що всі вживали, переважно багато вживали (алкоголю). А якщо ще й такий контингент, що половина сиділи в роті, половина таке. Полюбому, як то казав, в сім’ї не без урода. То зранку визивали ВСП, ту Військову службу правопорядку, то вони вже ся з ним розбирали, там ніхто ся не пацькав. Вони вже забирали до себе, там суди були”* (Ігор Ільків) [8]; *“Покарання були різні, в залежності від того, де ти перебував. В частині п’яних просто попереджали. Коли це ставало системно, то його відвозили в медичний центр, там проводили обстеження. Відповідно, йшов суд, і там знімали зарплату. А коли на фронті, то покарання відбувались по-різному. Тих, хто пив ще до фронту і на фронті, з ними не церемонились. Навіть була така практика, що виривали спеціальні ями, куди кидали їх, “аватарів”, так званих. “Аватар” – то вже майже офіційна назва. Їх кидали в ями на кілька днів, поки він не приходив до тями. Якщо повторювалося, то, бувало, що вживалися засоби фізичного впливу на таких осіб. Коли і це не допомагало, то взагалі забирали зброю і він виконував роботу такого роду, як копати щось, виносити сміття, тобто займався чорною роботою”* (Олег Дудяк) [9].

Матеріальне забезпечення кожного бійця української армії в умовах сучасної війни безпосередньо впливає на його боєздатність, моральний дух та витривалість. Кожен воїн, який вирішив ризикнути своїм життям заради цілісності і

суверенітету держави, повинен бути абсолютно впевнений, що ця держава зробить абсолютно все, щоб зберегти його життя, здоров'я і добробут. Недоліки у забезпеченні воєнно-польового побуту військовослужбовців, на наш погляд, повинні стимулювати державу постійно модернізувати армію та поставити першочерговим завданням збереження життя бійця, а не виконання завдання будь-якою ціною.

Список використаних джерел

1. Романишин, Андрій, Олег Бойко, Дмитро Богородицький та ін. *Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій: навчально-методичний посібник*. Львів: НАСВ, 2015.
2. Про затвердження норм забезпечення предметами бойового обмундирування та екіпірування військовослужбовців Збройних Сил України [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства оборони України від 1.12.2015 р. № 664. Верховна Рада України: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1584-15/ed20160617>.
3. Про речове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства оборони України від 29.04.2016 р. № 232. Верховна Рада України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0767-16>.
4. Інструкція про організацію речевого забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в мирний час та особливий період [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства оборони України від 29.04.2016 р. № 232. Верховна Рада України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0768-16/ed20170526>.
5. Дах, Ганс фон. *Тотальний опір: Інструкція з ведення малої війни для кожного. Частина 1*. Пер. з нім. Христина Назаркевич; наук. ред. укр. вид-ня Олег Фешовець. 3-є опрацьоване вид. Львів: Вид-во "Астролябія", 2015.
6. Дах, Ганс фон. *Тотальний опір: Інструкція з ведення малої війни для кожного. Частина 1*. Пер. з нім. Христина Назаркевич; наук. ред. укр. вид-ня Олег Фешовець. 4-є опрацьоване вид. Львів: Вид-во "Астролябія", 2016.
7. Дах, Ганс фон. *Техніка бою. Том 1, частина 1*. Пер. з нім. Катерина Котюк; наук. ред. укр. вид-ня Олег Фешовець. Львів: Вид-во "Астролябія", 2017.

8. Дах, Ганс фон. *Техніка бою. Том 1, частина 2*. Пер. з нім. Катерина Котюк; наук. ред. укр. вид-ня Олег Фешовець. Львів: Вид-во “Астролябія”, 2015.

9. Дах, Ганс фон. *Техніка бою. Том 2, частина 1*. Пер. з нім. Катерина Котюк; наук. ред. укр. вид-ня Олег Фешовець. 2-ге опрацьоване видання. Львів: Вид-во “Астролябія”, 2016.

10. Дах, Ганс фон. *Техніка бою. Том 2, частина 2*. Пер. з нім. Катерина Котюк; наук. ред. укр. вид-ня Олег Фешовець. Львів: Вид-во “Астролябія”, 2016.

11. Марко Серж. *Хроника гибридной войны*. Киев: Альтерпрес, 2016.

12. Інтерв'ю з Ігорем Ільківим, записали Христина Пікулицька та Анастасія Кілар, Львів, 5 квітня 2017 р.

13. Інтерв'ю з Олегом Дудяком, записали Христина Пікулицька та Анастасія Кілар, Львів, 20 березня 2017 р.

14. Інтерв'ю з Богданом Миркою, записали Христина Пікулицька та Анастасія Кілар, Львів, 22 лютого 2017 р.

15. Інтерв'ю з Тарасом Березюком, записали Христина Пікулицька та Анастасія Кілар, Львів, 5 травня 2017 р.

16. Інтерв'ю з Тарасом Гривулом, записали Христина Пікулицька та Анастасія Кілар, Львів, 17 травня 2017 р.

КНЯЗЬ АСКОЛЬД У СВІТЛІ НОВИХ ІСТОРИОГРАФІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Владислав КІОРСАК

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: Vlad.kiorsak@gmail.com

У публікації проаналізовано скандинавські джерела, в яких згадують нащадків легендарного Рагнара Лодброка та проведено аналогії із літописним князем Аскольдом. Крізь призму цієї персони розглянуто політичне становище східноєвропейських земель та скандинавський вплив на державотворчі процеси у цьому регіоні.

Ключові слова: Аскольд, Хвітсерк, Рагнар Лодброк, походження Русі.

The publication analyzes the Scandinavian sources, which mention the descendants of the legendary Ragnar Lodbrock, and carried out analogies with the chronicler Prince Askold. Through the prism of this person, the political situation of the East European lands and the influence of Scandinavia on the state-building processes in this region are considered.

Key words: Askold, Hvitserk, Ragnar Lothbrok, Rus' origin.

Період формування Руської держави є одним із найбільш дискусійних у середньовічній історії Центрально-Східної Європи. Основною причиною є нестача надійних писемних джерел. Традиційно історики у вивченні цих питань повністю довіряли “Повісті минулих літ”, дослівно переказуючи окремі її епізоди. Однак на сучасному етапі розвитку історичної науки такий підхід не може задовольнити істориків, які шукають більш серйозної наукової аргументації [6, с. 17–34].

Важливим аспектом проблеми є дослідження окремих особистостей, крізь призму яких можна реконструювати цілу епоху. Особа літописного князя Аскольда не випадково була обрана нами: саме з ним багато істориків пов’язують початки державотворення у Русі. Крім того, його персону досі залишається досить слабо вивченою і надзвичайно містифікованою.

Одним із таких міфів є те, що згаданий князь мав співправителя – Діра. Ця теза була піддана сумніву ще Михайлом Грушевським, який припустив, що особа Діра справді існувала, однак не синхронно [3, с. 407–408]. Незважаючи на досить хитку аргументацію, теза про дуумвірат продовжує побутувати в сучасних наукових колах.

Іншим важливим питанням є етнічна приналежність літописного князя. Зазвичай історики одностайно підтримують думку про те, що він мав скандинавське походження, як про це пише літописець. Однак, окремі дослідники припускали, що Аскольд міг бути слов’янським правителем, нащадком династії Кия.

На цьому питанні варто зупинитися детальніше. Побіжну інформацію про це нам можуть дати скандинавські джерела. Саме в них ми зустрічаємо описи Східноєвропейського регіону другої половини IX ст. Найбільше свідчень подає данський автор XIII ст. Саксон Граматик. В одному з томів його праці “Діяння Данів” він розповідає про легендарного данського ватажка Рагнара Лодброка та його синів. Згідно цих джерел, молодший син Рагнара, Хвітсерк, відправився в експедицію на Гелеспонт разом зі своїм батьком. Автор пише, що їх супроводжував успіх, вони зуміли захопити цю територію і утвердити свою владу [9, р. 372]. Однак далі Хвітсерк згадується як правитель Скїфії (під впливом латиномовної традиції малася на увазі Русь. – *В. К.*) і Швеції (Землі Східної Європи в міфічних уявленнях скандинавів мали назву Великої або Холодної Швеції. – *В. К.*) [9, р. 311].

Однак син Рагнара не зміг втриматися тут, оскільки був підступно вбитий Даско – одним із попередніх правителів цих земель. Рагнар вирішив помститись за смерть сина. Він наказав Іварові управляти державою, а сам вирушив на Русь у пошуках вбивці [9, р. 377]. Достеменно невідомо, що мав на увазі автор – чи Русь була лише проміжним пунктом, чи кінцевою метою. В ісландських сагах також знаходимо інформацію, що Хвітсерк був правителем Ауствегу, Східного шляху, яким в той час називали Русь.

В даному випадку, похід на Гелеспонт міг ототожнюватися з набігом на Константинополь 860 р., в якому фігурував князь Аскольд [10, р. 26–28]. Це підтверджує хронологія. Саме другою половиною IX ст. датується активність синів Рагнара. З попередніх розділів праці Саксона Граматика дізнаємося, що столицею цього утворення було місто Дюна [9, р. 30]. В скандинавській гідронімії слово Дюна асоціюється із річкою Західною Двіною [4, с. 25]. Очевидно, тут ми маємо справу із синкретизмом топонімії – автор, скоріш за все, сам не орієнтувався в місцезнаходженні утворень, про які писав, і, маючи уривчасті свідчення, спробував це все поєднати.

Про похід залишилися згадки в різних джерелах, в тому числі і європейських. В цих творах автори описували класичний набіг вікінгів, наголошуючи на тому, що експедиція була норманською [5]. Один із членів данських родів намагається утвердитись на Дніпровському торговому шляху. Така боротьба між представниками різних династичних кланів за монополію на торгових артеріях була звичним явищем, про що свідчать скандинавські саги [2, с. 30–32]. Саме вздовж цих ключових магістралей виникають торгові факторії, які переросли у міста. Лише згодом вони були об'єднані, що призвело до утворення Руської держави [1, с. 199–200].

Сама особа Рагнара Лодброка є доволі суперечливою. В скандинавській традиції він був легендарним персонажем, якому дуже часто приписували чужі діяння [7, р. 1–6]. Всі скандинавські правителі прагнули виводити свій рід від нього, тому вдавалися навіть до вигадкування Рагнаркових синів, які ніби то заснували їх рід [8, р. 173–196]. Тож не можна виключати, що Хвітсерк також був збірним персонажем, якого через три століття данський хроніст описував доволі абстрактно і суперечливо.

Думка про ототожнення Аскольда із Хвітсерком видається нам логічною, хоча говорити щось напевне в такій ситуації дуже складно. Нестор, як і Саксон Граматик, були людьми вже іншої епохи. Це питання надалі залишається дискусійним та потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Войтович, Леонтій. “Князь Олег Віщий: легенди і загадки.” *Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля* 2 (2004): 190–202.
2. Войтович, Леонтій. *Князь Рюрик* (Славетні постаті Середньовіччя. Випуск 4). Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2014.
3. Грушевський, Михайло. *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, 1991, т. 1.

-
4. Джаксон, Татьяна. *AUSTR I GYRPUM: Древнерусские топонимы в древнескандинавских источниках*. Москва: Языки славянской культуры, 2001.
 5. Кузенков, Павел. “Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение руси в средневековых письменных источниках.” В *Древнейшие государства Восточной Европы*. Москва: Восточная литература, 2003. 3–173
 6. Толочко, Алексей. *Очерки начальной Руси*. Киев, Санкт-Петербург: Laurus, 2015.
 7. McTurk, Rory. *Studies in Ragnars Saga Loðbrókar and its Major Scandinavian Analogues*. Oxford: The society for the study of medieval languages and literature, 1991.
 8. Smith, A. H. “The Sons of Ragnar Lothbrok.” *Saga Book of the Viking Club* 11 (1936): 173–196.
 9. *The first nine books of the Danish history of Saxo Grammaticus*. Translated by Oliver Elton. London, 1894.
 10. Vasiliev, Alexander. *The Russian Attack on Constantinople in 860*. Cambridge: The Medieval Academy of America, 1946.

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРТИФІКАЦІЇ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ПЛІСНЕСЬКА

Нестор-Миколай РИБЧИНСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: nestorryb@ukr.net

На основі археологічних досліджень у статті розглянуто конструктивні особливості валів. Проаналізовано призначення оборонних ліній Пліснеського городища відповідно до їхніх конструкцій та характеру забудови укріпленої ділянки.

Ключові слова: археологія; городища; вали; оборонні лінії; давні слов'яни.

Based on the archaeological research in the article it is considered the structural features of the bulwarks. Also it is analyzed the purpose of

the defensive lines of the Plisnesko settlement according to their designs and development of the fortified site.

Key words: archeology, settlement, bulwarks, defensive lines, ancient Slavs.

В останній чверті першого тисячоліття на території українського Прикарпаття починають виникати великі за площею укріплені поселення – городища. Це пов'язано зі зміною соціально-економічних зав'язків та загрозами з боку кочових племен степу. Окремі з них досягають великих розмірів: Стільсько – 250 га; Солонсько – 18 га та ін.

Серед усіх городищ особливої уваги заслуговує Пліснесько. Це поселення знаходиться на північному сході Львівської області, неподалік села Підгірці, Бродівського району. Загалом, пам'ятка вивчають понад 200 років, однак систематичні археологічні дослідження розпочались лише у 1990 р. За цей час вдалось провести розкопки усіх оборонних ліній Пліснеська (встановлено конструкцію та продатовано), досліджено язичницький культовий центр в урочищі Оленин Парк, а також окремими фрагментами вивчено забудову слов'янського та давньоруського городищ.

Загалом на території Пліснеського городища знаходиться одна зовнішня та сім внутрішніх ліній оборони, участь у дослідженні яких ми брали у 2010–2016 рр. Кожна з них є окремим оборонним рубежем, з різними цілями захисту.

Зовнішня лінія оборони знаходиться на північному краю городища. В час свого функціонування вона складалась з дерев'яно-земляної конструкції, рову та наземної прибудови до валу. Особливістю цієї лінії було те, що вона “заламувалась” кожні 12–14 метрів під кутом 145–155° [7, с. 15]. Повноцінні дослідження цієї ділянки городища проводились у 1990 році. Тоді було встановлено, що лінія складалась з дерев'яного частоколу, із зовнішнього боку підсиленого валом-відкосом [8, с. 12]. Варто зазначити, що за класифікацією Любомира Михайлини така конструкція відноситься до першого типу оборонних ліній [3, с. 61]. Окрім цього, така система зовнішньої

лінії притаманна для всіх великих городищ українського Прикарпаття: Стільська; Галича; Ганачівки; Ревного-II та ін. На описаних “зламах” під час досліджень вдалось виявити рештки наземної прибудови до валу [8, с. 15], що дозволяє припустити що вона призначалась для обстрілів з флангів.

Важливим питанням залишається датування цієї лінії оборони. Верхня межа функціонування припадає на кінець X ст. На це вказує курганний могильник, що перекриває вал. На основі отриманих даних (зразків кераміки отриманих *in situ*) можна припустити, що побудова припадає на початок X ст. [8, с. 17].

З огляду на характер оборонної конструкції та її розміщення (фактично оточує колом усе городище) можна припустити, що вона споруджувалась для того, щоб обмежити доступ до джерел, а також для тимчасового стримування ворога (для того, щоб оборонці наступних валів мали більше часу на підготовку до бою) і не була розрахована на довготривалий опір ворогу.

Не менш цікавими є і внутрішні оборонні лінії. *Лінія захисту № 7* (вал № 1) оточує ур. Оленин Парк, де з кін. VII ст. існувало язичницьке капище, а з X ст. – язичницький культовий комплекс. Перші дослідження оборонних споруд тут провів Іван Старчук у 1949 р., а продовжив вивчення цього валу Михайло Филипчук у 1993 р.

Нові дослідження оборонних ліній на цій ділянці городища проводились у 2010 р. Вдалось з’ясувати, що на слов’янському етапі існування городища тут знаходились дві різночасові оборонні конструкції. Спершу – доволі примітивний насип валу з прибудовою, а після перебудови – дворівнева система дерев’яно-земляних укріплень з кам’яними бійницями, кам’яна крепіда на гребені земляного насипу. З південного боку цієї ділянки знаходились доволі примітивні дерев’яно-земляні укріплення [12, с. 45].

Отже, ця ділянка городища була досить добре укріпленою. Це пов’язано з тим, що тут знаходився культовий язичницький центр, що був духовним та політичним центром городища та навколишніх територій.

Лінія захисту № 6 (вали № 2 і № 3) вперше досліджувалась І. Старчуком у 1946 р. і, на його думку, вали мали лише один етап побудови [5, с. 80; 6, с. 33]. Однак, розкопки 2000 р. виявили два будівельні горизонти – слов'янський (X ст.) та давньоруський. У слов'янський час вони склались з кам'яної стіни-крепіди та стін зрубної конструкції [7, с. 16]. Варто наголосити на тому, що у давньоруський час ці вали були суттєво перебудовані, того про слов'янський період існування можна говорити тільки на основі окремих збережених фрагментів, що дозволяють припустити, що її завданням була оборона найважливіших елементів городища (громадських споруд?), однак для остаточних висновків потрібно провести широкі дослідження цієї укріпленої ділянки.

П'ята лінія захисту (вал № 4) існувала виключно протягом слов'янського періоду, однак мала два етапи побудови. Перший припадає на IX ст. (вал та наземна прибудова). Під час другого етапу відбувається значна зміна у конструкції валу. Зокрема відбувається нарощування валу, на вершині якого були спорудженні дерев'яні конструкції на зразок заборол [13, с. 33–37].

На основі отриманих даних можна встановити, що вал перестав функціонувати наприкінці X ст. Зараз доволі важко визначити, які оборонні завдання мала виконувати ця лінія оборони, так як забудова городища за нею потребує детальніших досліджень.

Лінія оборони № 4 (вал № 5) є найкраще вивченою фортифікацією Пліснеського городища (археологічні дослідження проводились з 2007 по 2009 рр. та у 2012 р. за участі автора). В середині XX ст. побутувала думка про те, що це є останньою оборонною лінією давньоруського часу, однак сучасні дослідження вказали на те, що ця лінія існувала тільки у слов'янський період. В цей час вал перебудовували двічі. Під час першого етапу він складався з валоподібного насипу ґрунту та наземної дерев'яної прибудови. Під час другого етапу (X ст.) споруджено масивну двоярусну оборонну лінію та глибокий рів. В цей час лінія складалась з кам'яної стіни-крепіди, бойових

камер, утворених у насипі валу, бійниць та сходинок облаштованих на валі платформі [9, с. 24–35; 10, с. 32–34; 11, с. 37–42; 14, с. 43–47].

Третя лінія оборони (вал № 6) є найгірше збереженою (участь у розкопках приймав автор), однак вдалось зафіксувати два етапи побудови у слов'янський період. Вони представлені відносно примітивними дерев'яно-земляними укріпленнями [15, с. 18–20]. Доволі простий спосіб спорудження дозволяє припустити, що ця лінія (як і дві наступні) споруджувалась з допоміжною метою, щоб стримати ворога та підготувати основну лінію оборони для відбиття штурму.

Лінії оборони № 2 та № 1 були дещо схожими. Вони складались з насипу валу та наземної прибудови. Під час розкопок вдалось встановити, що час їхньої побудови припадає на середину – друну половину X ст. [1, с. 286; 4, с. 23–24; 16, с. 25–27]. Дуже близьке розміщення може вказувати на те, що при обороні ці дві лінії склали один оборонний комплекс, що мав однакові цілі під час облоги городища, однак для остаточних висновків необхідно проводити подальші археологічні дослідження.

Таким чином, всі лінії оборони Пліснеського городища у слов'янський період складають єдину складну і добре продуману систему захисту. Кожна з них мала свої особливості конструкції та відігравала власну роль при обороні городища.

Список використаних джерел

1. Змерзла, Софія, Нестор-Миколай Рибчинський, Михайло Филипчук, Андрій Филипчук, Оксана Якубовська. “Основні підсумки досліджень Пліснеського археологічного комплексу у 2016 р.” У *Пліснеські старожитності: збірник наукових праць Адміністрації історико-культурного заповідника “Давній Пліснеськ” на пошану Михайла Андрійовича Филипчука*. Львів: Растр-7, 2016. 286–288.

2. Кучера, Михайло. “Древній Пліснеськ.” *Археологічні пам'ятки УРСР* 12 (1962): 3–56.

3. Михайлина, Любомир. *Населення Верхнього Попруття VIII-X ст.* Чернівці: Прут, 1997.

-
4. Рибчинський, Нестор-Миколай, Ярослав Брик, Андрій Филипчук. “Дослідження лінії захисту № 1 Пліснеського городища у 2015 р.” У *Науковий семінар: Пліснеський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження (Львів, 15.04.2016 р.): тези доповідей*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2016. 23–24.
 5. Старчук, Іван. “Розкопки на городищі Пліснесько.” *Археологічні пам'ятки УРСР* 1 (1949): 76–85.
 6. Старчук, Іван. “Розкопки на городищі Пліснесько в 1949 році.” *Археологічні пам'ятки УРСР* 5 (1955): 32–35.
 7. Филипчук, Андрій, Михайло Филипчук. “Оборонні лінії Пліснеського городища (на матеріалах розкопок 1990–2014 рр.)” У *Науковий семінар: Пліснеський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження (Львів, 15.04.2016 р.): тези доповідей*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2016. 15–19.
 8. Филипчук, Михайло. Звіт про археологічні дослідження бродівського загону Львівської госпдогвірної археологічної експедиції у 1990 р. на території колгоспу “ДружбаС в зоні меліоративних робіт (околиці Пліснеського городища). 1991. Відділ археології західного регіону УРСР Інституту суспільних наук АН УРСР.
 9. Филипчук, Михайло. Звіт про археологічні розкопки на території літописного Пліснеська у 2007 році. 2008. Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка.
 10. Филипчук, Михайло. Звіт про археологічні розкопки Пліснеського городища у 2008 році. 2009. Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка.
 11. Филипчук, Михайло. Звіт про археологічні розкопки Пліснеського городища у 2009 році. 2010. Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка.
 12. Филипчук, Михайло. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2010 році. 2011. Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка.
 13. Филипчук, Михайло. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2011 році. 2012. Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка.
 14. Филипчук, Михайло. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2012 році. 2013. Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка.

15. Филипчук, Михайло. Звіт про результати археологічних досліджень Плісеського археологічного комплексу у 2014 році. 2015. Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка.

16. Филипчук, Андрій. Звіт про результати дослідження Північної частини Плісеського археологічного комплексу у 2015 році. 2016. Інститут археології Львівського національного університету імені Івана Франка.

**СТАНОВЛЕННЯ
ЄВРОПИ:
ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ
ВЕКТОРИ**

**РОБЕР ДЕ КЛАРІ ТА ЙОГО
“ЗАВОЮВАННЯ КОНСТАНТИНОПОЛЯ”:
ВІЗАНТІЯ ОЧИМА ЛАТИНЯН
ПІД ЧАС ІV ХРЕСТОВОГО ПОХОДУ**

Ірина ВАХ

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: fairy.rosa13@gmail.com

У публікації здійснено спробу окреслити уявлення європейців-латинян про Візантійську імперію та її жителів в контексті “зіткнення світів” під час ІV хрестового походу (1202–1204) шляхом аналізу хроніки пікардійського лицаря Робера де Кларі “Про тих, хто завоював Константинополь”. Візантійська імперія, яку автор іменує Грецією, уособлена її величною столицею – Константинополем, – була для простих латинян справжнім “відкриттям світу” зі своїми духовними та матеріальними багатствами, розкошами, величчю. Показано, як автор прагне виправдати руйнування міста шляхом екскурсу в історичне минуле, особливостями самих греків, а також певними містичними образами.

Ключові слова: ІV хрестовий похід, Робер де Кларі, падіння Константинополя, латиняни.

In the publication it has made an attempt to show an latin-europenians^{1/4} impressions of Byzantine Empire and its habitants as a “clash of worlds” during the Fourth Crusade (1202-1204) by analysing the chronicle “The Conquest of Constantinople” by Robert de Clari, the knight from Picardy. Byzantine Empire, named in chronicle “Greece” and represented by its great capital – the Constantinople, was a real “discovery of the world” for ordinary crusaders with its spiritual and material wealth, magnificence, beauty. It is shown as the author tried to justify the destroying of the city by excursion to the historical past of Byzantium, characteristics of the Greeks and even some mystical images.

Key words: The Fourth Crusade, Robert de Clari, the fall of Constantinople, latins.

Дослідження відносин середньовічного християнського Заходу та Візантії дає можливість зрозуміти особливості

розвитку, культурну і політичну ідентичність двох відмінних християнських цивілізацій. Аналіз світоглядного аспекту цих взаємовідносин та погляд на них як на явище “зіткнення світів” становить значний науковий інтерес. Кульмінаційною подією візантійсько-латинських взаємин став IV Хрестовий похід (1202–1204), одним з найважливіших джерел для вивчення якого є хроніка пікардійського лицаря Робера де Кларі “Про тих, хто завоював Константинополь”.

Зосередимося на основних моментах хроніки, які окреслюють поставлене питання.

По-перше, назва імперії та етнонім її жителів. Робер де Кларі іменує імперію “Грецією”, а щодо її мешканців застосовує етнонім “греки” [1, с. 16].

По-друге, хроніці притаманний певний екскурс в історію Візантійської імперії. Зокрема, автор позитивно відгукується про імператора Мануїла I Комніна (1143–1180), який “дуже любив французів і мав до них велику довіру” [1, с. 17]. Малоосвічений де Кларі щодо цього аспекту звертався до сумнівних джерел інформації – легенд, повір’їв. Візантійський екскурс значною мірою був націлений на те, щоб виправдати вторгнення хрестоносців на землі ромеїв [1, с. 108].

По-третє, показовим в тексті лицаря є зображення взяття Константинополя та описи самого міста. Він приковує погляд переважно до зовнішніх деталей побаченого в столиці, зауважує головним чином її блиск, сяйво, матеріальні цінності, – мармур і порфір колон, дорогоцінне каміння (яке прикрашало ікони), золото вітваря у храмі св. Софії та безліч інших багатств. Поглядом грабіжника Робер оцінює кожну річ [2, с. 7].

По-четверте, автор хроніки не бажав описувати поведінку хрестоносців у Константинополі, поводження з його жителями. Дослідники роблять висновок, що “варвари” нічого не розуміли в мистецтві, а вміли цінувати лише метал. Мармур, дерево, кістка, з яких були витворені архітектурні та скульптурні пам’ятки, піддавалися повному знищенню, а для того, щоб зручніше було визначити сукупний прибуток, хрестоносці перетворили в злитки масу розкрадених ними художніх виробів з металу [3, с. 55].

Оскільки епоха, в якій жив Робер де Кларі, наскрізь просякнута екзальтованою релігійністю, в хроніці присутні описи подій та явищ, пов'язаних з християнськими святинами. Зокрема, це зображення різноманітних християнських реліквій, найчастіше фальсифікатів: полотна, в яке був загорнутий Ісус Христос, шматків хреста та цвяхів, знаменитого спису, яким Христові проштрикнули бік. Він також описує пророчі письмена на статуях міста та храмові колони, на яких були записані всі ті завоювання, що трапилися або мали трапитися в Константинополі. В очах де Кларі це мов би “легалізує” дії хрестоносців, створює враження про те, що латинське завоювання столиці було неминучою і богоугодною справою.

Візантійців хроніст описує як “зрадників і вбивць, яким невідома вірність, адже вони вбили свого законного сеньйора [мова йде про скинутого імператора Ісаака II Ангела] і є гіршими від євреїв та ворогами Господа” [1, с. 98]. Нищівний тон оцінки, вочевидь, пояснюється прицілом на виправдання злочинних дій хрестоносців в Константинополі. Адже події 1204 р. були “завершенням” тих задрощів та злоби, які накопичувались щодо візантійців у європейців протягом століть. Навіть для тих людей Заходу, що не споглядали чудес Візантії, вона була джерелом міфічних багатств, адже прямо звідти чи через її посередництво надходили найцінніші товари: розкішний шовк, золоті монети тощо. Штурм хрестоносцями Константинополя 13 квітня 1204 р., грабіж і жорстока різанина чоловіків, жінок і дітей став моментом, коли латиняни нарешті вгамували задрість і ненависть до візантійців [4, с. 134].

Список використаних джерел

1. Де Кларі, Робер. *Завоевание Константинополя*. Перевод, статья и комментарии Михаила Заборова. Москва: Наука, 1986.
2. Заборов, Михаил. *История крестовых походов в документах и материалах*. Москва: Высшая школа, 1977.
3. Заборов, Михаил. *Крестоносцы на Востоке*. Москва: Наука, 1980.
4. Ле Гофф, Жак. *Цивилизация средневекового Запада*. Москва: Прогресс-Академия, 1992.

ЩО ОБ'ЄДНУЄ ЮСТИНІАНА I ТА БЕНІТО МУССОЛІНІ?

Ірина ГПЦІНСЬКА

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: iravolf@gmail.com

У праці здійснена спроба визначення об'єднуючого фактору двох історичних постатей – Юстиніана I та Беніто Муссоліні. На основі цього розкрито головні аспекти зовнішньої політики візантійського імператора: західні війни та адміністрація на приєднаних територіях, а також, звернено увагу на ідеологічний аспект політичних амбіцій Юстиніана.

Ключові слова: Юстиніан I, Беніто Муссоліні, ідея, імператор, Римська імперія, адміністрація, війни, завоювання, територія.

The work attempts to determine the unifying factor of two historical figures – Justinian I and Benito Mussolini. On this basis, the main aspects of the foreign policy of the Byzantine emperor are described: Western wars and administration in the joint territories. Also, attention was paid to the ideological aspect of Justinian's political ambitions.

Key words: Justinian I, Benito Mussolini, idea, emperor, Roman Empire, administration, wars, conquest, territory.

На перший погляд може здатися, що візантійського імператора VI ст. Юстиніана I та лідера фашистів міжвоєнного періоду XX ст. Беніто Муссоліні нічого не об'єднує. Чи справді це так? Спробуємо з'ясувати.

Часто, вивчаючи історичні події, ми беремо до уваги суху історію, в якій звертаємось лише до певних фактів, дат, подій. Ми чомусь відкидаємо на другий план, або ж взагалі не звертаємо уваги, на дуже важливу, а деколи й визначальну річ – ідеї. Так, ідеологічна основа того чи іншого історичного періоду, вчинків тієї чи іншої постаті є дуже важливою. Саме опираючись на неї можемо говорити про причини та наслідки певних подій. Зрештою, даючи відповідь на питання,

поставлене у назві статті, можемо впевнено сказати, що об'єднуючим фактором для вище зазначених осіб була ідея.

Політичні амбіції візантійського василевса та італійського дуче були дуже великими. Порівнювати їх в повному масштабі безглуздо. Виокремимо одну ідею, яка мала місце в їхніх політичних планах. Це *ідея відродження Римської імперії*, насамперед, в територіальному плані. Так, Середземне море в обох випадках мало стати внутрішнім озером імперії. Чи була ця ідея втілена в життя? Відповімо на це питання згодом. Наразі звернемось лише до Юстиніана і окреслимо головні пункти його адміністративно-завойовницької політики.

”Період, znаний як Пізня Античність чи прото-Візантія, досягнув своєї кульмінації в правлінні імператора Юстиніана (527–565)”, пише канадський історик Джеймс Аллан Еванс [1, р. 23]. Політична кар'єра Юстиніана розпочалася ще задовго до його одноосібного правління. Західні історики притримуються думки, що Юстиніан був співправителем при Юстині I (дядько Юстиніана) дев'ять років [2, р. 40]. В передчутті смерті, а також через наполягання сенату, 4 квітня 527 р., в пасхальну неділю, Юстиніан зі своєю дружиною Феодорою були посвячені та короновані як Август та Августа (імператор та імператриця) [3, р. 66]. Вже через декілька місяців, після смерті Юстина I, 1 серпня 527 р., Петро Савватій (справжнє ім'я Юстиніана), почав одноосібне правління.

Шарль Діль подає дуже влучну характеристику діяльності імператора: *“Цей вискокча, переповнений настільки високою думкою про свою імператорську гідність, що хотів би, щоб його царюванням була позначена і закріплена за його іменем ера повного відновлення всієї імперії”* [4, с. 256]. Ця теза повністю себе виправдовує, про що свідчить вся його зовнішня та внутрішня політика. Як зазначає Тереза Волінська: *“Цілі Юстиніана – відродження єдності Imperium Romanum в різних важливих аспектах: територіальному, політичному, правовому, релігійному, адміністративному, фінансовому”* [5, с. 26]. Власне, як зазначалось вище, наголосимо лише на територіальному аспекті.

Якими територіями володіла імперія в момент сходження на престол Юстиніана I? Після падіння Риму, до нової Східної Римської імперії відійшли дві великі області (префектури) – *Схід* та *Іллірик*. Кожна з цих префектур була поділена на діоцези. Географічно імперія займала всю територію всієї Малої Азії межуючи на сході з Персією та арабськими племенами, більшу частину Балканського півострова, північно-східну частину Африки, виходячи до берегів Червоного моря, а на півночі включала частину Кримського півострова з Херсонесом. Очолювали ці дві області два префекти-преторія, які мали величезні повноваження і стояли фактично першими після імператора в управлінні імперією.

За свідченням Прокопія Кесарійського, Юстиніан хотів все змінити на свій манер, за що історик назвав його “найвеличнішим руйнівником” [6] колишніх порядків. Він вважав, що обов’язок імператора – бути реформатором, дякуючи таким чином Богу за дану йому імперію.

Багато дослідників, пишучи про зовнішню політику Юстиніана Великого, вживають до її характеристики термін “*реконкіста*”, тобто – “відвоювання”. В розумінні імператора, він повинен був повернути римські землі під свою владу, що виправдовувала формула Юстиніана про одну імперію, одного імператора і одну віру. Власне, релігійний аспект був надзвичайно важливим, оскільки саме на нього опиралися ідеологічні засади імператорської влади. “Його великою ідеєю було виправлення помилок минулих століть і відбудова в ще більшій величі та славі імперії, Християнської імперії Константина” [2, р. 89], зазначає у своїй праці Роберт Бровнінг. За словами Джона Норвіча, Юстиніан “*вірив, що Римська імперія буде єдиною і неподільною, політичним проявом Християнського Світу*” [7, р. 205].

В землях, які Юстиніан мав на меті відвоювати, вже декілька століть панували варварські королівства (остготи, вестготи, вандалі). Населення цих королівств в більшості своїй було християнським – сповідували ортодоксальне християнство, на відміну, наприклад, від готів, які були аріанами. Очевидно, що,

в очах цих людей, Юстиніан виступав їхнім захисником, що робило його популярним [3, р. 136]. Опираючись на це, можемо зробити висновки, що відвоювання Заходу мало також місіонерський характер.

Після повстання “*Ніка*” в 532 р. та підписання миру з Персією, в імперії запанував відносний спокій, який подарував Юстиніану шанс втілити в життя задумане. Першою завойованою територією стала Північна Африка (королівство вандалів). Імператорське військо, очолюване Велісарієм, виступило в похід 533 р. Вже 15 вересня того ж року взято в облогу столицю – Карфаген, а в березні 534 р. вандалський король Гелімер здався. Остаточо цю територію було приєднано лише 548 р., оскільки чотирнадцять років точилися сутички з місцевими племенами маврів [8, с. 187].

Наступна територія, без якої не могло б бути мови про відновлення колишньої імперії – *Італія з Римом*. Прокопій Кесарійський у своїй праці “*Історія війн з готами*” дуже детально розповідає про хід бойових дій. Наступ на землі остготів було здійснено з двох точок: на півночі (в Далмації на чолі з Мундом) та на півдні. Так, з 536 р., на дев’ятому році правління Юстиніана, Велізарій почав захоплення готських володінь з Сицилії, а першим містом, яке здалося, був Неаполь. 9 грудня 536 р. римське військо зайняло Рим. Готська кампанія з перервами тривала до 552 р., коли вже євнух Нарсес остаточно переміг остготського короля Тотілу, та приєднав Італію до імперії [9, s. 58].

Ще одна територія, яку було приєднано – *північно-західна частина Піренейського півострова*, де в 554 р. Юстиніанове військо розгромило королівство вестготів. Також, було завойовано ряд островів в Середземному морі й поширено вплив на північно-західну частину Балкан.

Пропонуємо розглянути, як управлялись ці території в адміністративному плані. Насамперед, зауважимо, що Юстиніан не впроваджував на Заході такі ж реформи, що й на Сході. Він хотів відновити там давні римські установи, з якими ці території вже були знайомі. Так, було збережено посаду префекта-преторія і поділ влади на військову та цивільну.

Територію Африки було поділено на сім провінцій, чотири з яких (Завітан, Карфаген, Бізацен, Тріполітан) управлялися очільниками з титулом *консул аріїв*, а три інші (Нумідія, Мавританія, Сардинія) – *президами* [10].

В Італії під вищою владою префекта були два вікарії – для Риму і для Італії, провінції ж було довірено цивільним чиновникам. В імператорському указі від 537 р. (*новела 75*) йдеться про апеляції з Сицилії. Зокрема, сказано, що апеляції мають розглядатися квестором Священного палацу, і що “*жодна така апеляція не подається до Стародавнього Риму чи до будь-якого судді цього імперського міста, але ви самі повинні слухати і вирішувати звернення, сидячи на місці імператора*” [11, п. 75]. З цієї цитати можемо бачити характер імперської політики щодо завойованих територій. Насамперед, це жорстка централізація влади, яка у правління Юстиніана набуває свого чи не максимального звершення.

Важливим є той факт, що зі всіх завойованих територій ретельно збиралися податки. Прямим доказом цього може послужити наступна цитата з праці Прокопія: “*імператор мав уже під своєю владою всю Сицилію і міг накласти на неї податок*” [12, с. 92]. Цікаво відмітити інформацію про одну посадову особу, яку запровадив Юстиніан у війську, і, зокрема, на території Італії. Мова йде про логофета, в обов’язки якого, головним чином, входив збір податків для державної казни. У “*Війні з готами*” Прокопій Кесарійський подає нам інформацію, про те, що робили ці логофети на території Італії: “*право займати всі вищі посади, він (імператор) їх (римських сенаторів) позбавив, так званим логофетам дав над ними право тілесного покарання, вимагаючи у них звітів за все те управління, яке їм було надане при готах; зрештою, всіма правдами і не правдами їх змушували платити грекам державні податки під час війни, не менші, ніж у мирний час*” [12, с. 318].

Шарль Діль свого часу писав: “*Лише одного разу Візантійська імперія намагалась відновити римську владу навколо всього Середземномор’я, і це майже вдалося. Це була велика авантюра Юстиніана*” [13]. З одного боку, можна погодитись з такою оцінкою Юстиніана. Зважаючи на його

характер, ця теза повністю себе виправдовує. Одночасно, василевс бачив перед собою виняткову місію у поверненні земель колишньої Римської імперії. Він горів цією ідеєю, спираючись ще й на ідеологічний аспект, який полягав у місіонерській ролі імператора-християнина. Авантюра полягала ще й у тому, що на початок VI ст. ніхто навіть не міг уявити відновлення римського світу. Варварські племена вже досить міцно осіли на територіях, які колись були підвладні цезарю. Власне, потрібно було бути фанатично захопленим подібною ідеєю, щоб втілити її в життя. Все ж, хоч і на короткий час, але Юстиніанова ідея була реалізована.

Чи втілив у життя свою мрію Беніто Муссоліні? Очевидно, ні. На той час такі амбіції були чи не фантастичними. У 1943 р. фашистська диктатура впала, а його самого в квітні 1945 р. було страчено.

Список використаних джерел

1. Evans, James Allan. *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*. London, 2005.
2. Browning, Robert. *Justinian and Theodora*. London, 1971.
3. Barker, John W. *Justinian and the Later Roman Empire*. Madison, USA, 1966.
4. Диль, Шарль. *Юстиніан и Византийская цивилизация в VI в.* Санкт-Петербург, 1908.
5. Wolinska, Teresa. *Justynian Wielki*. Краків, 2003.
6. *Прокопій Кесарійський. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история*. Пер. с греч. Отв. ред. Геннадий Литаврин. Москва, 1993.
7. Norwich, John. *Bizantium. The early centuries*. London, 1991, vol. 1.
8. Острогорський, Георг. *Історія Візантії*. Пер. з нім. Львів, 2002.
9. Zakrzewski, Kazimierz. *Historia Bizancjum*. Warszawa, 2007.
10. Кулаковский, Юлиан. *История Византии*. Санкт-Петербург, 1996, т. 2.
11. *George W. Hopper law library. Justinian's Novels*. 02.11.2017.: <http://www.uwo.edu/lawlib/blume-justinian/ajc-edition-2/novels>.
12. *Прокопій из Кесарии. Война с готами*. Пер. с греч. Отв. ред. Евгений Косминский. Москва, 1950.
13. Гийу, Андре. *Византийская цивилизация*. Екатеринбург, 2005.

**ВІД ЗАБОРОНИ ДО СХВАЛЕННЯ:
ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ
РАННЬОВІЗАНТІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
НА ІНСТИТУТ ЄВНУХІВ (IV–VI століття)**

Юлія ГРИШКО

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: yuliagryshko97@gmail.com

У публікації досліджено становлення та розвиток інституту євнухів, соціально-правове становище кастратів у візантійському суспільстві протягом IV–VI ст. Проаналізовано перехід владної та суспільної думки стосовно євнухів від відвертої заборони і несхвалення до поступового схвалення. Розглянуто проблему появи кастратів у щоденному житті імперії та у вищих ешелонах влади. Охарактеризовано становище кастратів у соціальній ієрархії, та правові засади існування євнухів.

Ключові слова: євнух, кастрат, Візантійська імперія, закон, правове становище, кастрація.

The publication investigates the development of the Institute of eunuchs and the socio-legal status of castration in the Byzantine society during the 4th–6th centuries. Changes in public opinion concerning to the eunuchs (from an outright ban to gradual approval) is analyzed. The problem of the appearance of castrate in the daily life of the Empire and in the upper echelons of power is considered. The position of the castration in the social hierarchy and the legal status of the eunuchs are described.

Key words: eunuch, castration, Byzantine Empire, law, legal status, castration.

Візантійська імперія в епоху раннього Середньовіччя переживала глибинні трансформації, які були пов'язанні із змінами в соціальній ієрархії. Ці процеси торкнулися й такого особливого суспільного прошарку як євнухи, який став впливовим саме в IV–VI ст.

Чи не найкращими дослідженнями з даної тематики вважаються праці Елізабет Джеймс [1] та Кетрін Рінгрос [2],

які проаналізували ставлення візантійського соціуму до кастратів та дослідили витoki інституту євнухства.

Хоч джерельна база для вивчення цієї проблеми є доволі широкою, але у самих хроніках згадок про кастратів є доволі мало. Можемо відзначити праці Амміана Марцелліна (IV ст.) [3], Агафія Міренейського (VI ст.) [4], Прокопія Кесарійського (VI ст.) [5].

У Візантійській імперії євнухів використовували у якості слуг при імператорському палаці, Церкві, армії, державному апараті влади, сім'ях заможних землевласників, а також, вони були помічниками у ергастеріях (ремісничих майстернях). У Римській імперії бути євнухом було соромно, тому жоден поважний чоловік не йшов на такий крок. Проте, в IV ст. кастрація чоловічих органів ставала популярною на східних кордонах. У державу стали завозити рабів-кастратів з сусідніх земель, при цьому, іноземні полонені та раби піддавались операції на рабовласницьких ринках для того, щоб згодом бути проданими у якості євнухів. Розпочався процес входження євнухів у повсякденне життя рومیїв. Цікаво відмітити, що кастратів, здебільшого, не залучали до важкої чи сільськогосподарської роботи, проте вони масово цінувалися в ролі домашніх слуг [2, р. 76].

Слід зауважити, що не всі євнухи були рабами, полоненими чи місцевими жителями, а були також і невдалі узурпатори, повстанці чи скинуті імператори. У тогочасному візантійському суспільстві кастрація була одним із методів усунення конкурентів та їх синів від боротьби за владу. Тому, замість того щоб вбити суперника, його просто кастрували, оскільки неможливість привести на світ наступника нівелювала потенційні претензії на владний трон [2, р. 81].

З погляду історичної ретроспективи, у часи Римської імперії на практику кастрації була накладено табу. Перший відомий указ про заборону кастрування чоловіків було видано при Доміціані (81–96), який також знизив ціну на євнухів, аби зменшити бажання торгувати ними [6, с. 456–457].

Заборона була підтверджена також при імператорах Нерві (96–98) та Траяні (98–117), який розповсюдив на лікарів, що

займались кастраціями, закон “De sicariis et veneficiis” запроваджений за правління диктатора Сулли (82–79) забороняючи кастрування усім, за виключенням євреїв. Зважаючи на те, що імператори могли обмежити цю практику лише в межах своєї імперії, відкривався шлях для надходження євнухів з інших земель. Вартість євнуха, якому було менше 10 років складала 30 солідів (4,55 гр. золота), 50 солідів, якщо він мав більше 10 років, а якщо він знав якесь ремесло, то ціна становила 60 солідів. Оскільки євнухи були цінними, тому їх використовували у якості подарунків для імператора [7, р. 166].

У часи Константина Великого (306–337) старі закони, направлені проти євнухів були відновлені, але вже в той час їх так строго не дотримувались, а за правління Констанція II (337–361) євнух-препозит Євсей, знаходячись в імператорському палаці, здобув такий великий вплив на імператора, що будучи аріанином впливав на релігійну політику держави [3, с. 201].

Зауважимо, що євнухи також мали великий вплив у військовій сфері. Прикладом цьому служить згадка Аміанна Марцелліна про те, як кастрати *“нашіптували своїми, незалежно від віку, дитячими голосами, власні думки полководцю Урсицину”* на що хроніст відгукується негативно, з ностальгією згадуючи імператора Доміціана, що присікав *“подібні неподобства”* [3, с. 150].

Варто згадати також візантійського полководця VI ст. Нарсеса, що при імператорі Юстиніані був удостоєний найвищих нагород за свої успіхи у війні з остготами [4, с. 26–27].

Імператор Лев I Макелла (457–474) у V ст. видав указ про заборону торгівлі виключно євнухами-візантійцями на території імперії. Після цього у Візантію стали завозитись євнухи-раби з інших земель. Станом на VI ст. явище кастрування чоловіків набуло таких великих масштабів, що стало звичною справою. Юстиніан I (527–565), констатує у весь жах суспільної моралі по відношенню до цієї операції видав указ, згідно з яким виконавців і помічників кастрування суворо карали – це могли бути примусові роботи на копальнях, конфіскація майна, або та ж сама кастрація [1, р. 150].

Свідченням цього є 142 закон з “Новел” Юстиніана, у якому йдеться про заборону кастрації людей і кримінальну відповідальність за цей злочин [8, р. 141].

Отже, якщо в часи Римської імперії явище євнухства було поодиноким та табуованим, то у Східній Римській імперії воно набуло масового характеру та стало популярним. Ромейський соціум, з однієї сторони, ставився з відразою до кастратів, але з іншої сторони, вони якісно виконували ряд необхідних військових та державних функцій, адже не піддавались різноманітним корупційним спокусам, через неможливість продовження роду.

Список використаних джерел

1. James, Elizabeth. *Women, Men and Eunuchs: Gender in Byzantium*. Routledge, 1997.
2. Ringrose, Kathryn. *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium*. Chicago, 2003.
3. Аммиан Марцеллин. *Римская история*. Пер. Ю. Кулаковский. Киев, 1906, кн. 18, ч. 4.
4. Агафий Миринейский. *О царствовании Юстиниана*. Пер. М. Левченко. Москва, 1953.
5. Прокотий Кесарийский. *Война с персами. Война с вандалами. Тайная история*. Пер. А. Чекаловой. Москва, 1993.
6. Кифер, Отто. *Сексуальная жизнь в Древнем Риме*. Москва, 2003.
7. Greer, Germaine. *The Female Eunuch*. New-York, 2008.
8. Novel 124. Concerning those who make eunuchs. 02.11.2017. http://www.uwo.edu/lawlib/blume-justinian/ajc-edition-2/novels/141-168/novel%20142_replacement.pdf.

ПОШИРЕННЯ САМОСТРІЛІВ НА ТЕРИТОРІЇ РУСИ (на археологічних джерелах)

Любомир ГУМЕНЮК
Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: lub4ek97@gmail.com

Проаналізовано появу і подальший розвиток самостріла як різновиду метальної зброї на теренах Київської Русі за археологічними матеріалами. Описано найважливіші знахідки, що стосуються арбалетів.

Ключові слова: самостріл, болт, Київська Русь, арбалет, натяжний пристрій.

The appearance and development of the crossbow as kind of weapon on territory of Kievan Rus on archaeological materials was analyzed. The most important finds concerning crossbows are described.

Key words: bow and arrow, bolt, Kievan Rus, crossbow, tensioner device.

Незважаючи на свою пробивну силу, високу точність стрільби і простоту у застосуванні, самостріл не здобув поширення на території Київської Русі. На наших теренах переважав лук, який підходив під тактику руських військ. Але ми маємо невелику кількість археологічних пам'яток, які свідчать про його використання, зокрема при веденні облогової війни. Вони підтверджуються і писемними згадками, а також літописними мініатюрами, яких теж, на жаль, є недостатньо. Попри досить мізерну джерельну базу, використання самостріла, вже починаючи з XII ст. на руських землях не викликає сумніву. Якщо узагальнити давньоруські археологічні пам'ятки, що стосуються самострілів, то їх можна умовно поділити на дві категорії. До першої ми відносимо деталі, що входили до конструкції самого самостріла і його натяжних механізмів: спускові гачки, дуги, стремена, Натяжні механізми, але цих артефактів є доволі мало. При цьому, ми не маємо хоча

б частково збережених самострілів. Причиною цього є те, що арбалети головно складались із дерев'яних елементів. До другої групи відносимо арбалетні болти.

Застосування руськими військами арбалета переконливо підтверджується двома дуже важливими і цікавими знахідками. Одну з них віднайдено у волинському місті Ізяслав, де під час розкопок було виявлено рештки стрільця-арбалетника (який судячи з усього, загинув під час захисту міста від монголо-татар) у замковій вежі [3, с. 57]. На тілі покійника було знайдено поясний гак, що використовувався для натягування тятиви самостріла. Він являв собою залізну пластину з двома металевими крюками, на ній також розташовувались чотири заклепки, які прикріплювали шкіряний ремінь до поясу стрільця. Це був один з перших і найпримітивніших пристроїв переведення самостріла в бойову готовність. Стрелець нагинався, зачіпляв гак за тятиву, ставав на дугу чи стремено і розгинаючись натягував тятиву. Цю знахідку історики називають найстарішою в Європі, попередньою найдавнішим вважали поясний гак знайдений в шведському замку Аранес, який зруйнували у 1305 році. Ізяслав ж було засновано в середині XII ст. і знищено після монгольської навали 1240 р. [8, с. 57].

Друге цікаве відкриття зроблене Б. Рибаківим під час його розкопок на території села Вщижа. Тут у культурному шарі XII – першій половині XIII ст. було знайдено залізну зубчасту шестерню, що була частиною коловорота – складнішого натяжного пристрою [1, с. 4]. Цю знахідку теж вважають однією з найстаріших в Європі. Підтвердженням використання коловоротів на Русі є згадка в Іпатіївському літописі під 1291 р. (“самострілами коловоротними, великими і малими” [4]).

Дослідник військової справи Київської Русі А. Кірпічников уважав, що подібні знахідки вказують на те, що на наших землях у цей час відбувались технічні і військові перетворення, що випереджали свій час і мали загальноєвропейське значення [3, с. 13]. Але це твердження доволі суперечливе, оскільки, якщо на Русі відбувались би такі процеси, то ми мали б набагато

більше подібних археологічних знахідок. Також, хоча ця знахідка датується як найдавніша у Європі, не слід забувати, що самостріл із складним механізмом і металевими деталями поширився на наші терени саме зі Заходу.

У Гродно, в горизонті XIII–XIV ст. знайдено кістяну деталь арбалета – спускового механізму: круглу собачку з півкруглим вирізом для утримання тятиви наготові [2, с. 167]. Коли воїн зводив курок, то ця собачка силою натягнутої тятиви зривалась і випускала в ціль самострільний болт.

Цікаві матеріали були знайдені при розкопках городища в селі Зелена Липа на Буковині. Там віднайшли поясний гак і упорну скобу – пристрої для полегшення натягування тятиви стрільця. У верхній частині гака був прямокутний отвір, за який він кріпився до пояса [6].

Власне арбалетним болтам потрібно приділити найбільше уваги, оскільки саме їх найчастіше знаходять з усіх деталей самостріла. Зауважимо при цьому, що їхня кількість невелика, порівняно з вістрями стріл від лука. При розкопках давньоруських міст, що зазнали монгольських набігів, арбалетні болти становлять не більше 5% від загального числа усіх наконечників. Так, за підрахунками російського археолога А. Кірпічникова з 600 наконечників стріл, знайдених на городищі Княжа Гора Київської обл. арбалетних всього лише 10, що становить дуже малий відсоток [3, с. 57.].

Загалом арбалетні болти поділяють на два види: втулчасті і черешкові. Втулчасті просто натягались на древко. Черешкові болти вставляли в древко і закріплювали, обмотуючи ниткою [7, с. 83]. Багато самострільних наконечників знайдено при розкопках ряду колишніх городищ. Так в Новгороді знайдено понад 40 болтів різної ваги, розміру і типу, в Бузьку – 20, в Ізяславі – 15 [5, с. 93]

Але справжнім феноменом є знахідки з городища Зелена Липа, про яке вже було згадано. Тут знайдено 82 залізних наконечника арбалетних болтів. Велика кількість самострільних стріл, знайдених на городищі, демонструє передове місце саме цього виду металевих зброї. Це підтверджує

і той факт, що арбалетних болтів є більше, ніж стріл до лука, що є унікально для руських міст. Різні розміри і маси наконечників свідчить про застосування арбалетів різної потужності. Наприклад, знайдені тут великі самострільні болти, вага яких сягала 50–70 г, використовували для стрільби з потужних арбалетів, сила натягування яких була не менше 400 кг [6].

Отже, беручи до уваги археологічні матеріали можна вважати, що на території Київської Русі самостріл був досить важливою зброєю при штурмі і облозі міст. Найчастіше з деталей арбалета знаходять саме наконечники стріл, але вони не несуть в собі достатньо інформації про саму зброю, лише допомагають зрозуміти територію її поширення, масовість у застосуванні, а також дають дані про потужність самостріла. Набагато цікавішими і інформативнішими є викопні деталі арбалетів: стремена, коловороти та інші натяжні пристрої. Завдяки їм ми можемо дізнатись про конструкцію зброї та її вбивчу силу.

Список використаних джерел

1. Бережинський, Володимир. *Зброя Київської Русі. Самостріл*. Київ: Академія Збройних Сил України, 1995.
2. Воронин, Николай. *Материали и исследования по археологии древнерусских городов. Древнее Гродно*. Москва: Изд-во АН СССР, 1954.
3. Кирпичников, Анатолий. *Военное дело на Руси в XIII–XV вв.* Ленинград: Наука, 1966.
4. *Літопис Руський*. Переклав Леонід Махновець. Київ: Дніпро.
5. Медведев, Александр. *Ручное метательное оружие*. Москва: Наука, 1966.
6. Пивоваров, Сергій. Середньовічне озброєння з городища у XIV ст. у Зеленій Липі. 02.11.2017. <http://swordmaster.org/2010/09/10/serednovchne-ozbroennya-z-gorodischa-u-14-st-u-zeleny-lip.html>.
7. Шокарев, Юрий. *Арбалет*. Москва: Оружейный двор, 1997.
8. Шокарев, Юрий. *Луки и арбалеты*. Москва: Астрень, 2001.

**ОПИС СМЕРТІ ВІРМЕНСЬКОГО ЦАРЯ СМБАТА I
(890–914) ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ТОРТУР**

Дмитро ДИМИДЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: dymydyuk_da@ukr.net

У статті досліджено причини подання вірменськими авторами детальних описів тортур і катування вірмен. Охарактеризовано уривок з праці Ованеса Драсханакертці (X ст.), де детально описано торттури, які використовували мусульмани для катування вірменського царя Смбага I. Акцентовано увагу на гіперболізації даних вірменських хроністів про частоту та кількість використання тортур. Доведено, що катування використовувалося не тільки ворогами вірменів (персами з емірату Саджидів), але й ними самими, як засіб залякування чи примусу.

Ключові слова: Вірменія, Багратиди, торттури, катування, Ованес Драсханакертці, мусульмани, емірат Саджидів, перси.

The aim of this article is to analyze the reasons why the Armenian chroniclers describe in detail tortures. The article gives the characteristics of the excerpt of the work of Hovhannes Draskhanakerttsi (X c.) where author described the torture used by Muslims to torture Armenian king Smbat I. The attention is focused on the fact that the Armenian chroniclers hyperbolize the information about how often torture was used. It is proved that torture was used not only by Sajid emirat, but also by Armenians for intimidation of the enemy.

Keywords: Armenia, Bagratidi, torture, Hovhannes Drashanakerttsi, Muslims, Sajidim emirat, Persians.

Ослаблення Арабського халіфату наприкінці IX ст. та посилення Візантійської імперії дало змогу вірменам створити незалежне Вірменське царство (884/886–1045/1064). Нову державу очолили представники династії Багратидів, котрі лише формально визнавали зверхність Халіфату. Не зважаючи на це, емірат Саджидів, який був васалом халіфа та розташовувався

на території сучасного Азербайджану та північного Ірану, мав намір підкорити собі Вірменію.

На початку X ст. Вірменське царство переживало внутрішньополітичну кризу через протиріччя між князем Васпуракану – Гагіком Арцруні (908–943) [10, с. 98] та царем Смбагом I (890–913/914) [12, р. 104; 14, р. 115]. Суперечка почалась через область Нахічеван, яку Смбаг I забрав у Васпуракану і приєднав до князівства Сюніку, яка по праву йому й належала [6, с. 196–198; 13, р. 156–160]. Наслідком цього стало те, що Гагік Арцруні вступив в переговори з еміром Саджидів – Юсуфом (901–928) [8, с. 334–340]. Гагік хотів, щоб царем Вірменії визнали не Смбага, а саме його. І халіф, і емір погодилися на пропозицію Гагіка і в 908 р. Юсуф коронував Гагіка як нового царя Вірменії [2, с. 80]. Об'єднані арабоваспураканські війська поступово захопили територію Вірменії, а сам Смбаг I добровільно здався в полон в 914 р., після чого його було страчено [14, р. 115].

Смерть вірменського правителя детально описана католиком Ованесом Драсханакертці (X ст.), який вже у вступі до своєї “Історії” виділяє мученицьку смерть царя Смбага I. Образ ватажка-мученика відправляє нас до біблійної історії про Маккавеїв, які боролися за незалежність, проти грецького культу, що вводився Селевкідами. Автор вважає, що тільки відданість істинній церкві гарантує Божественну милість і, як наслідок, збереження царства [9, с. 336]. Зауважимо, що хроніст був прихильником сильної централізованої держави, тому він виступав апологетом династії Багратидів.

Ованес Драсханакертці подає наступну інформацію про тортури, які використовували мусульмани проти царя: *“Вони сунули рушник Смбагу в рот і почали прутами запихати далі в гортань, прагнучи таким способом задушити в ньому дихання життя. Накинувши на його шию і підборіддя мотузку від кляпу, вони здавлювали їх, як в теслярських лещатах. Потім, більше десятка чоловіків стрибали по ньому, прагнучи задушити його. І після всіх цих випробувань вони піддали невимовним і немилосердним тортурам сокровенні частини*

його тіла, поки не випустив він дух... Після чого вони мечем відрубали йому голову” [5, с. 174].

Вважаємо, що Ованес Драсханакертці перебільшує випробування, які цар переніс перед смертю, адже йому могли насправді просто відрубати голову. Окрім цього, чисто фізично людина не могла б пережити таких тортур. Доказом цього й те, що інші хроністи не подають такого детального опису катувань царя. Водночас, для нас важливим є те, що автор перелічує ці види катувань, а отже вони в цей час існували і їх застосовували обидві сторони конфлікту.

Доказом цього є інші згадки в праці Ованеса про катування мусульманами місцевого населення та знаті (нахарарів і азатів) у 910-х роках: *“Вони [мусульмани. – Д. Д.] розтягували людей в різні сторони до тих пір, поки [людина. – Д. Д.] посередині не почне розтягуватися та рватися... Інших остикан [емір Юсуф. – Д. Д.] наказував безжально зв'язувати і сікти різками, а потім їм робили наскрізні рани в животі, кидали додолу і волочили до тих пір, поки в них зберігався ще подих життя. Одним відсікали губи і вуха, ламали кінцівки, висмикували на пальцях нігті, а інших після немилосердних побоїв, втискували в колоду і через отвори міцно стягували обидві ноги, так що вони не могли ні сісти, ні лягти...” [5, с. 179].*

Особливо жорстокими вважалися катування, які стосувалися статевих органів: *“...одним встромляли прут в нижній отвір [анус. – Д. Д.], інших саджали на загострений кіл; іншим за пазуху і на голову насипали з печі попіл з полум'яніючим вугіллям, а у деяких зтягували заповітну частину тіла [чоловічий статевий орган. – Д. Д.] і підвішували на ньому високо, поки він повністю не відривався від тіла, після чого лише деякі залишалися в живих” [5, с. 187].*

Як бачимо, Ованес Драханакертці описує Саджидський емірат як жорстокого завойовника, який силою страху і тортур пробує втриматися у Вірменії. Така нелюбов до Саджидів пояснюється не тільки цілком логічними причинами, але й особистими, адже католикос був сучасником цих подій та навіть деякий час перебував у полоні в Юсуфа. Водночас, деякі уривки

з твору Ованеса свідчать, що навіть вірмени не гребували тортурами, як засобом психологічного тиску на ворога: *“Цар Ашот II (914–928) наказав здерти шкіру із захопленого в полон ісламського воєначальника і повісити його на стіні фортеці для залякування”* [5, с. 176].

На порядок меншими, але теж цінними є згадки інших вірменських хроністів. Для прикладу, Асохік (кінець X – початок XI ст.) пише, що за наказом царя Смбага II (977–989) було виколото очі та спалено одного бунтівника, а його труп віддано на поїдання собакам [1, с. 182–183]. Специфічним видом тортур можна вважати практику, коли після сутички переможених солдат роздягали і повністю голих (на морозі) відпускали додому, що ставало причиною їхньої смерті [3, с. 68]. Існують й пізніші згадки тортур, але вони відносяться вже до історії Кілікійської Вірменії [7, с. 11–13].

Зауважимо, що катування не було масовим явищем, а радше виключенням з правил, адже найчастіше до полонених ставилися задовільно, тримаючи їх для переговорів, як засіб тиску на ворога, або використовуючи для важких робіт. В *“Судебнику”* Мхитара Гоша (XII ст.) зазначається, що якщо на війні воїн візьме в полон ворога, то *“одяг, зброя та кінь полоненого належать йому, але обладунки він змушений віддати своєму сюзерену”* [4, с. 146]. Натомість, жодних згадок про тортури у *“Судебнику”* немає (окрім биття батогами за певне порушення) [4, с. 193, 196], що відрізняє Вірменію від західноєвропейських країн, де тортури найчастіше були елементом боротьби проти ересей чи внутрішніх ворогів [11, р. 17; 15, р. 70].

Отже, тортури як засіб психологічного залякування ворога чи підняття морального духу власних воїнів є унікальним феноменом середньовічного суспільства. Вірменія, перебуваючи на перехресті культурних впливів між Сходом (мусульманськими країнами) та Заходом (Візантією), запозичила від них і певні види тортур, зокрема методи осліплення (від Візантії), а від Сходу – здирання шкіри. Поданий опис вищезгаданих катувань є цінним джерелом до

вивчення історії насильства і потребує подальших досліджень, які б ввели отримані дані в загальноєвропейський контекст.

Список використаних джерел

1. *Всеобщая история Асохика*. Пер. Н. Эмина. Москва, 2011.
2. Гандзакеци, Киракос. *История Армении*. Пер. Л. Ханларян. Москва, 1976.
3. *Материалы по истории Азербайджана из Тарих-ал-камиль Ибн-ал-Асира*. Пер. П. Жузе. Баку, 1940.
4. Гош, Мхитар. *Судебник*. Пер. А. Паповяна. Ереван, 1954.
5. Драсханакертци, Ованес. *История Армении*. Пер. М. Дарбинян-Меликяна. Ереван, 1986.
6. Багратуни, Псевдо-Шапух. *История анонимного повествователя*. Пер. М. Дарбинян-Меликяна. Ереван, 1971.
7. Спарпет, Смбат. *Летопись*. Пер. А. Галстяна. Ереван, 1974.
8. Тер-Гевондян, Арам. *Армения и Арабский халифат*. Ереван, 1977.
9. Хачатарян, Гаяне. “Сакрализация власти в Армении эпохи Багратидов.” *Вестник Русской христианской гуманитарной академии* 2 (2016): 334–342.
10. Хонелия, Рауль. “Из истории политических взаимоотношений Абхазского и Арменского царств в начале X века.” *Вестник общественных наук АН Арм ССР* 2 (1966): 92–104.
11. Hajjar, Lisa. *Torture: A Sociology of Violence and Human Rights*. New York, 2013.
12. Minorsky, Vladimir. *Studies in Caucasian History*. Cambridge, 1953.
13. *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. Ed. by Richard G. Hovannisian. New-York, 1997, vol. 1.
14. Parsumean-Tatoyean, Seda and Seta B. Dadoyan. *The Armenians in the Medieval Islamic World: The Arab Period in Armnyah Seventh to Eleventh Centuries*. London, 2011.
15. Tracy, Larissa. *Torture and Brutality in Medieval Literature: Negotiations of National Identity*. Cambridge, 2012.

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ЛАДИЖИНА: СПРОБА УКЛАДЕННЯ КАРТИ-КАТАЛОГУ

Олександр ДІДИК

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: didykolexandr@gmail.com

Автор розглядає відомі археологічні пам'ятки, здійснює їхню локалізацію. Повідомляється інформація про нові археологічні пам'ятки. Створено археологічну карту м.Ладижин

Ключові слова: археологія, Ладижин, археологічні розвідки, городища Середнього Побужжя.

Author considered archeological sights, localizes it's. Report information about new archeological sights. Created archeological map of Ladyzin.

Key words: archeology, Ladyzhyn, archaeological exploration, ancient settlements of the Middle Bug.

Мета цієї статті – охарактеризувати історію археологічного дослідження м. Ладижина, створення сучасної археологічної карти-каталогу із локалізацією відомих об'єктів, введення в археологічну науку нових пам'яток археології відкритих автором.

На даний час в Україні не існує єдиної археологічної карти. Археологічні карти кінця XIX – початку XX ст., на нашу думку застарілі й неточні. Більшість археологічних розвідок було здійснено як рятівні дослідження перед зведенням ряду гідроелектростанцій, водосховищ. Цілеспрямовані археологічні розвідки в регіоні Середнього Побужжя вели ряд дослідників – П. Хавлюк, І. Заєць, В. Даниленко, Д. Гаскевич. У листопаді 2017 р. має вийти збірник Інституту археології НАН України “Археологічна географія”, що матиме сильний ухил в тематику археологічної розвідки. Тому було вирішено скласти археологічну карту-кату каталог Ладижина.

На даний час до пам'яток археології в м. Ладижині віднесено наступні об'єкти: неолітичні стоянки буго-дністровської культури V–IV тис до н. е., неолітична стоянка буго-дністровської культури V–IV тис до н. е., поселення черняхівської культури III–IV ст. н. е, слов'янське поселення VI–VII ст. н. е., багаточислове городище (ранній залізний вік, передскіфський час VIII–VII ст. до н. е., середні віки, давньоруський час X–XI ст.) [3, с. 126–127].

Нам вдалось локалізувати наступні пам'ятки:

1. Міську фортифікацію;
2. Городище на р. Сільниця, яке згадує Ю. Сіцинський в Археологічній карті Поділля [4]. Автором було дано назву пам'ятці – Ладижин II (Сільниця);
3. Одна з фортифікацій, яку Ю. Сіцинський називає батареєю.

Інші пам'ятки нам не вдалось локалізувати. З пам'яток, що досліджувались археологами приблизно можемо вказати розташування трипільського поселення дослідженого у 1975 р. І. Зайцем [1, с. 331], неолітичні поселення, які відкрив П. Хавлюк 1956–1957 рр., локалізовані дослідником Д. Гаскевичом [2, с. 181].

У 2015 р. нами було виявлено нові археологічні об'єкти. Відкриті пам'ятки отримали умовні назви Ладижин I (Сільниця), Ладижин III (Сільниця), Ладижин IV (Сільниця), Ладижин V (Сільниця). Також зустрічались скупчення кераміки на відстані від городищ, що може свідчити про наявність неподалік поселень. Всі городища було поділено нами на дві групи. Перша група – городища які розташовуються на берегах р. Сільниця мають характерну ознаку – чергування ліній валів на схилі. В оборонному аспекті ці вали навряд чи становили якусь серйозну перешкоду. В валах є розриви які ми трактуємо як в'їзди. Друга група – городища, що розташовані з лівої сторони р. Сільниця. Вони мають лише один вал та рів, але більш пристосовані до оборони. До городищ першої групи ми відносимо Ладижин I (Сільниця), Ладижин II (Сільниця), Ладижин III (Сільниця). До другої групи входять Ладижин IV

(Сільниця), Ладижин V (Сільниця). Ми схильні трактувати їх як продовження оборонної лінії р. Сіб, про що свого часу писав дослідник П. Хавлюк [5, с. 170]. Він приписує зведення городищ уличам. Початок П. Хавлюк відносить до X ст. [5, с. 170]. У XI ст. у зв'язку з нападами кочівників відбувся занепад та руйнація городищ. Наступний розквіт цих населених пунктів припадає на XII ст.

Таким чином нами було виявлено та зафіксовано чотири пам'ятки. Дані знахідки дають змогу підтвердити думку П. Хавлюка про наявність укріплених ліній вздовж р. Сіб, яка в світлі нових знахідок мала проходити й по р. Сільниця.

Список використаних джерел

1. Гаскевич, Дмитро, “Неолітичні знахідки місцезнаходження Ладижин I у лісостеповому Побужжі (За матеріалами П. І. Хавлюка).” У *Кам'яна доба України*. Київ, 2015, т. 16. 181–189.
2. Заец, Иван. *Исследования трипольского поселения у пос. Ладыжин Винницкой области. Археологические открытия 1978 года*. Москва: Наука, 1979.
3. *Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина*. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2011.
4. Сіцінський, Юхим. *Археологічна карта Подільської губернії: факсимільне перевидання*. Упорядник і видавець О. Баженов. Кам'янець-Подільський: Центр поділлєзнавства, 2001.
5. *Слов'яно-руські старожитності*. Ред. Василь Бідзіля. Київ: Наукова думка, 1969.

СТІЛЬСЬКО – СТОЛИЦЯ ВЕЛИКОЇ ХОРВАТІЇ: ВИГАДКА ЧИ ІСТОРИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ?

Христина ІСИК

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: christi1998@ukr.net

У статті охарактеризовано археологічні матеріали, виявлені на території Стільського городища. При цьому особливу увагу зосереджено на проблемі Стільська як столиці Великої Хорватії.

Ключові слова: городище, столиця, Стільсько, укріплення, планувальна структура, поліс.

The article describes the archaeological materials found on the territory of settlement in Stil'sko. At the same time, special attention is paid to the problem of Stil'ska as the capital of Great Croatian.

Key words: settlement, capital, Stilsko, reinforcement, planning structure, policy.

У другій половині I тис. н. е. на теренах Українського Прикарпаття проходять складні етнокультурні та державотворчі процеси, зумовлені завершенням міграцій слов'ян у V–VII ст. та певною стабілізацією у суспільстві, що в подальшому призвели до утворення нової ранньосередньовічної держави – Великої Хорватії. Більшість дослідників локалізують її у Верхньому та Середньому Подністров'ї, у межиріччях Дністра, Пруту та Серету [4, с. 71; 5, с. 152–155]. Про функціонування на цих землях розвинутого диференційованого суспільства, що було здатне до утворення державних організацій, свідчать насамперед археологічні пам'ятки: Пліснеське, Солонське та інші городища, площа яких значно перевищувала розміри тогочасним їм містам Київської Русі, а також Рудниківський (і не тільки) металургійний центр з високим рівнем технології виробництва заліза.

Актуальним на сьогоднішній день залишається питання столиці Великої Хорватії. Одним із претендентів на цю роль є комплекс поселень та городище у с. Стільсько, що на

Миколаївщині. У 1980-х роках на його території діяла Верхньодністрянська археологічна експедиція Інституту народознавства НАН України, керівник якої археолог Орест Корчинський вперше висунув думку про те, що пам'ятка, найвірогідніше, є столицею хорватської держави. Городище, загальна площа якого 250 га., займає величезний мисоподібний пагорб з утвореними природними перешкодами. Структура Стільського археологічного комплексу представлена рештками земляних укріплень (вали, рови, ескарпи, штучні тераси), численними приміськими та сільськими поселеннями, некрополями, осередками язичницького культу (*див.* рис. 1).

Укріплений дитинець, за формою неправильного прямокутника та площею 15 га, був розміщений у центральній частині давнього міста на найвищій висоті плоскогір'я – 100 м. над р. Колодницею. Вздовж периметра майдан дитинця оточений земляним валом, що зберігся на висоту 2,0-2,6 м, на поверхні якого була зведена оборонна стіна зрубної конструкції із періодичним розташуванням на ній оборонних веж. З усіх боків дитинець оточувало укріплене передмістя з потужною оборонною системою, від якої збереглися рештки двох паралельно розміщених валів [3, с. 270].

У результаті розкопок на відкритих приміських та сільських поселеннях було зафіксовано чимало западин, близько тридцяти з них – будівлі заглибленого та наземного типу, що мали овальну і прямокутну форму та стіни каркасно-стовпової конструкції. Важливою складовою частиною житла була піч-кам'янка, що знаходилась у куті, переважно навпроти входу. Окремі западини були рештками господарських об'єктів, зокрема залізоплавильні горни, ями для підготовки деревного вугілля, пивниці, що разом із житлами становили єдиний господарський комплекс [3, с. 273–274]. Практично весь рухомий археологічний матеріал представлений глиняним посудом. Найбільш масовий тип – горщики – опуклобок, з розширенням тулуба вище середини. Вінця мають косо зрізаний край, орнамент – штампиковий у вигляді косих насічок [7, с. 109].

Сучасний дослідник городища О. Корчинський думку про те, що Стільсько було столицею Великої Хорватії аргументує

самою назвою села, що складається з кореня “стол”, який означає престіл та суфікса “ск”, який вчені розглядають як такий, що властивий для назв населених пунктів міського типу. Крім того, такі назви окремих частин села як Залізна Брама, Княжа Криниця, Біла Дорога, Золоті Ворота, на думку дослідника, нерозривно пов’язані з діяльністю князівської влади. Особливу увагу О. Корчинський приділяє легенді про появу села. Буцімто у давнину на плато, що над сучасним Стільськом існувало велике місто-столиця князівства чи держави з недоступними для ворожих сил укріпленнями. Вдавшись до хитрощів, ворог спалив місто, а ті жителі, які лишилися живими, переселились у долину р. Колодниці, де й заснували нове поселення на згадку про давню столицю [3, с. 269–270].

Гіпотеза, яку висунув О. Корчинський, не підтверджується жодними писемними джерелами. Так, у анонімному перськомовному трактаті (Перський Анонім) міститься згадка про столицю великоморавського князя Святоплука (певний час у володіннях якого були хорватські землі у Подністров’ї) “у місті Хурдаб над р. Рутою, яка бере свій початок в горах між печенігами, уграми і Руссю” [1, с. 54]. Проте ця річка ототожнюється дослідниками не з Дністром, біля лівої притоки якого розташоване Стільсько, а з Прутом, що витікає з Карпатських гір [2, с. 30].

На переконання Михайла Филипчука, який був учасником Верхньодністрянської археологічної експедиції у 1987–1989 рр., Стільсько – короткотривале городище полісного типу. На це, як зазначає дослідник, вказують одночасові оборонні лінії (X ст.), які функціонували досить короткий проміжок часу та за межами яких відсутній культурний шар [8, с. 101]. Окрім того, підосновою для становлення Стільського городища були три неукріплені селища (сучасні села Діброва, Ілів та власне Стільсько). Незважаючи на велику площу, міцну фортифікаційну систему, Стільський археологічний комплекс належить до ряду інших йому подібних тогочасних городищ (Теребовля, Пліснесько, Підгороддя, Ревно 1-Б, Солонсько, Ганачівка), що мають складну планувальну структуру і

функціонують на завершальних етапах старожитностей Райковецької культури [7, с. 198]. А їх розвиток завершується із походом Володимира Великого на Прикарпатські землі у 993 р. [7, с. 135]. До цього часу Стільсько могло існувати тільки як добре укріплений для захисту насамперед від печенізьких нападів та зовнішнього одержавлення сусідами земель Українського Прикарпаття, але не повністю сформований (про що свідчать недобудовані вали) центр одного з т. зв. великохорватських князівств. Так, аналогічним до Стільського городища є літописний Галич. Як зазначає Богдан Томенчук, у середині X ст. у його центрі виникає нове велике Крилоське городище полісного типу, де за системою багаторядних оборонних ліній виділилось п'ять основних укріплених майданчиків городища. На його підвищенні знаходилась вічева площа з Галичиною Могилою, де, імовірно, проводилась інтронізація князів-жерців великохорватського Галича. На схід від неї розташована велика житлово-господарська і ремісничка поселенська структура поліса [6, с. 147]. Але через дуже короткий (близько 20 років) час існування Хорватського князівства Крилоське городище, як і Стільське, так і не було до кінця сформоване як головний полісний і релігійний центр [6, с. 217].

Таким чином, городище Стільсько навряд чи може претендувати на роль столиці Білих Хорватів, адже докази (як археологічні, так і писемні) на підтвердження цієї гіпотези фактично відсутні.

Список використаних джерел

1. *Древняя Русь в свете зарубежных источников: хрестоматия*. Москва, 2009, т. 3.
2. Войтович, Леонтій. “Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства.” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 45 (2010): 13–54.
3. Корчинський, Орест. “Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі.” *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині* 12 (2008): 267–282.

-
4. Майоров, Александр. *Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона*. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2006.
5. Овчинников, Александр. “Східні хорвати на карті Європи.” *Археологічні студії* 1 (2000): 151–156.
6. Томенчук, Богдан. *Галич і Мала Галицька земля XII–XIII ст. Історична топографія городищ*. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2016.
7. Филипчук, Михайло. *Слов’янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті*. Львів: Астролябія, 2012.
8. Филипчук, Михайло. “Слов’янські поселення Українського Прикарпаття у другій половині I тисячоліття нашої ери. Стільсько та його округа.” У *Миколаївщина*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1998, т. 1. 80–104.

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ
РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ СЛОВ’ЯН
(на матеріалах райковецької культури)**

Марія ЛАВРІВ

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: lavmiv@ukr.net

У статті систематизовані культові пам’ятки носіїв райковецької культури VIII–X ст. Проаналізовані рухомі й нерухомі археологічні матеріали, що були джерелами язичницького світогляду тогочасного населення.

Ключові слова: райковецька культура, язичництво, капища, жертвні ями, городища-святилища, храми, великі культові центри.

In the article, there are systematic religious monuments of Raikovetska culture 8th–10th centuries. There are analyzed mobile and immovable archaeological monuments that were sources for heathenish outlook of ancient population.

Key words: Raikovets culture, paganism, temples, sacrificial pits, hill fortresses, sanctuaries, large religious centers.

Протягом VIII–X ст. (період поширення на території України пам'яток райковецької культури) місцеве населення продовжувало поклонятися богам і здійснювати язичницькі обряди. Зауважимо, що період VIII–X ст. – є етапом найбільшого розквіту язичницьких уявлень слов'ян перед прийняттям християнства. Про нього майже немає інформації у писемних джерелах, етнографічні ж – сягають недалекого минулого. Тому найповніше про язичницький світогляд слов'ян того часу свідчать археологічні джерела.

Археологічними джерелами слов'янського язичництва VIII–X ст. є культові місця, які Ірина Русанова і Борис Тимошук поділяють на кілька типів: об'єкти природного походження, жертвні ями і святилища [5, с. 25].

Щодо культових об'єктів природного походження, то в VIII–X століттях такими були камені біля городищ-святилищ Бабин, Богит, Бубнище, Звенигород [5, с. 28; 3, с. 226]. На думку Ореста Корчинського, сюди можна віднести споруди неподалік Стільського городища [1, с. 280]. Однак ця гіпотеза потребує детальнішого вивчення. З сакральною метою в той час використовували й печери. Зокрема, відомою пам'яткою такого типу є печерний скельний храм в с. Буша Ямпільського району Вінницької області [3, с. 224].

Наступним типом пам'яток культового призначення є жертвні ями. Такі пам'ятки цього часу виявлені в Києві, Звенигороді, Ревному та Родені [2, с. 214], біля с. Біла на Пруті (Буковина) [7, с. 60]. Характерними їх особливостями є кругла форма, сліди вогню (у вигляді обпаленої землі чи залишків вугілля), рештки жертвопринесень, а також наявність вимостки з каміння [7, с. 72]. Щодо рухомих матеріалів, то основними знахідками з жертвних ям (що, як і самі ями, є джерелом язичницького культу), були уламки посуду, кістки людей і тварин, обпалене каміння, пряслице тощо [5, с. 38].

Основним видом культових пам'яток є святилища. Ще у середині XIX ст., у своїй праці “Святилища й обряди язичницького богослужіння древніх слов'ян” Ізмаїл Срезневський пише, що “тією мірою як різні були боги, різними

мають бути і самі святилища” [6, с. 19]. Однак, на основі археологічних даних встановити належність святилища конкретному божеству вкрай важко, так як часто самі ідоли є знищеними чи сильно поруйнкованими.

Дослідники слов'янських старожитностей І. Русанова та Б. Тимошук на основі власних досліджень виділили три типи святилищ. До *першого типу* святилищ належать круглі майданчики-капища з ідолом в центрі. Такі майданчики мали огорожу у вигляді рівця чи каменів, були невеликими за розміром [5, с. 46]. Прикладами пам'яток такого типу є ритуальний майданчик поблизу Городка на Хмельниччині, капище на Старокиївській горі, капище з шістьома ідолами в Києві, Ягнятинське і Шумське на Житомирщині, капище у Ревному. Культовими артефактами на цих пам'ятках є кістки тварин, уламки кераміки, прясла, ножі тощо [3, с. 207–217].

Окрім цього, дослідники відносять до культових пам'яток ряд так-званих *городищ-сховищ*. Серед них: пам'ятки поблизу с. Момоти на Київщині, с. Бабка на Рівненщині, Головно на Волині [3, с. 214–218], а також 14 городищ на Буковині [8, с. 32]. І. Русанова та Б. Тимошук вважають, що це були населені пункти, які окрім свого справжнього призначення, могли мати ще й сакральне. Однак, вагомих аргументів на підтвердження функціонального призначення городищ-сховищ наразі не знайдено.

Доволі схожими з городищами-сховищами є *городища-святилища*. В останній третині першого тисячоліття такими городищами були Ржавинське, Рухотинське, Бабинське, Нагорянське та ін. [3, с. 216–223]. Ці святилища мають приблизно однакову конструкцію: кругла форма діаметром до 30 м, рів чи вал, що огороджували ці святилища, вимостки з каміння тощо [5, с. 186]. Знахідками, що могли б вказувати на культове призначення були рештки жертвопринесень, уламки кераміки тощо. Також на культовий характер городищ вказувала конструкція валів (концентричні кола валів без видимого в'їзду, невисокий насип валів, рештки невисокої стіни, що, очевидно, не була призначена для оборони).

Окрім всіх вище перерахованих культових пам'яток, для східних слов'ян періоду поширення райковецької культури були характерні й великі культові центри. Вони склались з різних типів культових пам'яток [5, с. 37]. На території Західної України, що значно обумовлено дослідницьким чинником, відомі два великі язичницькі центри – Збруцький культовий центр в Медоборах і культове місце в урочищі “Оленин Парк” в Пліснеську Львівської обл.

Збруцький культовий центр складався з трьох городищ-святилищ Ч Богита, Говди і Звенигорода. Усі вони за конструкцією були овальної форми, мали складну систему валів і ровів. Про культове призначення цих святилищ свідчать наступні рухомі й нерухомі старожитності, знайдені на них:

1) капище, жертovníк, три споруди-западини, два колодязі, 8 жертovníх ям, залишки довгих наземних будинків, призначених для релігійних дійств, а також рештки жертвопринесень (Богит) [5, с. 180–182]. Деякі дослідники вважають, що саме на Богиті колись був розташований Збруцький ідол [5, с. 63];

2) три капища, рештки довгих будинків, жертovní ями, хлібні печі, залишки жертвопринесень (Звенигород) [4, с. 78–89];

3) жертovníй колодязь і майданчик, наконечники стріл, кресало, рештки жертвопринесень (Говда) [5, с. 185].

Інший культовий центр східних слов'ян того знаходився в ур. “Оленин парк” на городищі Пліснесько Бродівського району на Львівщині. Про культовий характер цієї пам'ятки свідчать “жертovní ями”, “жертovníй пояс”, будинки-контини, язичницький храм та інші сакральні комплекси [9, с. 37]. Рухомими пам'ятками культового призначення є прикраси, елементи озброєння, ливарні формочки, що виступають супровідним інвентарним до поховань. Існування язичницьких дерев'яних храмів з ідолом в центрі припускають також І. Русанова та Б. Тимошук. Такі храми виявлені на території Західної України на святилищах в Рудниках, Звенигороді та Зеленій Липі [3, с. 218]. На думку дослідників, храми були дерев'яної конструкції, розташовувались на майданчику

святилищ, крім того, біля них були камінні вимостки і ями, на яких горів вогонь [5, с. 53–54].

Всі перераховані вище культові матеріали є цінним джерелом язичницького світогляду східних слов'ян.

Список використаних джерел

1. Корчинський, Орест. “Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі.” *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині* 12 (2008): 267–288.
2. Михайлина, Любомир. “Могильники і святилища райковецької культури як джерело вивчення первісних вірувань.” *Археологічні студії*. Київ; Чернівці: / Інститут археології НАН України, Чернівецька філія ДП НДЦ “ОАСУ” ІА НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, 2014. 212-235.
3. Михайлина, Любомир. *Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами*. Київ: Інститут археології НАН України, 2007.
4. Русанова, Ирина и Борис Тимошук. “Второе Збручское (Крутиловское) святилище (по материалам раскопок 1985 г.)” *Древности славян и Руси*. Москва: Наука, 1988. 78–91.
5. Русанова, Ирина и Борис Тимошук. *Языческие святилища древних славян*. Москва: Ладога-100, 2007.
6. Срезневский, Измаил. *Святилища и обряды языческого богослужения древних славян*. Харьков: Университетская типография, 1846.
7. Тимошук, Борис. *Восточные славяне в VII–X вв.: полудье, язичество и начало государства*. Львів: Вид-во Університету “Львівський Ставропігон”, 2015.
8. Тимошук, Борис. *Восточнославянская община VI–X вв.* Москва: Наука, 1990.
9. Филипчук, Галина. “До питання про давньослов'янське культове місце Пліснеського городища.” *У Пліснеські старожитності: збірник наукових праць Адміністрації історико-культурного заповідника “Давній Пліснеськ” на пошану Михайла Андрійовича Филипчука*. Львів: Растр-7, 2016. 60–74.

ПАДЕНИЕ ЗАПАДНОЙ РИМСКОЙ ИМПЕРИИ: ЮРИДИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ ПРОЦЕССА

Виктор МЕЛЬНИК
Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко
e-mail: melnyk1996ethnology@gmail.com

Автор розглядає процес падіння Західної Римської імперії з позицій історії права. Новий підхід до висвітлення проблеми дозволяє визначити події 476-480 рр. як юридичне відновлення єдності імперії під контролем Константинополя. Італія залишилась в складі Римської імперії, але вже не Західної, а Східної. У статті також приділяється увага персоні справжнього останнього імператора Західної Римської імперії – Юлію Непоту.

Ключові слова: Західна Римська імперія, Східна Римська імперія, Далматія, Італія, Рим, історико-юридичний підхід.

The author examines the process of the fall of the Western Roman Empire from the stand point of the history of law. A new approach to the problem's illumination reveals the events of 476–480 as a legal restoration of the unity of the empire under the control of Constantinople. Italy remained in the Roman Empire, but not the Western one, but the Eastern one. The article also focuses on the person of the true last emperor of the Western Roman Empire – Julius Nepos.

Key words: Western Roman Empire, Eastern Roman Empire, Dalmatia, Italy, Roma, History of Law Approach.

Юридическая история обращает особенное внимание на формальности. Это указание очень важно для дальнейшей разработки тематики. Ведь в формальностях скрываются те психологические установки (традиции, обычаи, символы), которые могут казаться незаметными в повседневной “практической” жизни.

Разработка права в качестве регулятора общественной жизнедеятельности всегда опиралась на формализацию традиции. Последняя зачастую исходит из целого комплекса

моральных норм и психологических особенностей конкретного этноса.

Нельзя обходить стороной формальности в историко-юридическом исследовании. Вместе с этим, современный историк права не должен игнорировать историю повседневности, микроисторию. Психология социума и условия его экономической производительности (либо деградации) являются тем фундаментом, на котором вырастают правовые нормы [2; 3].

Падение Западной Римской империи 4 сентября 476 г. вполне можно не считать таким фундаментом. Чистая формальность (низложение малолетнего императора Ромула Августула Одоакром) стала юридическим концом западноримского государственного образования [5, с. 63–64]. Но изменила ли она расстановку идейно-политических сил в Западной Европе? Отнюдь. Западная Римская империя пала, но Восточная Римская империя продолжила своё победное тысячелетнее существование, засвидетельствовав перед народами Европы и Азии бессмертие римской идеи [4, с. 33].

Не следует забывать о том, что утвердившаяся в мировой историографии дата “падения Западной империи” (4 сентября 476 г.) не вполне отвечает действительности. Легитимный император Запада Юлий Непот (474–475), которого в 475 г. сверг отец Ромула Августула Флавий Орест, продолжал управлять Далмацией до 480 г. [1, с. 213].

Формальная юридическая конструкция падения Западной Римской империи выглядела следующим образом. Магистр армии Флавий Орест установил свой диктат в Равенне и Риме, свергнув Юлия Непота. Августом был коронован Ромул Августул. Однако, варварские племена, активно переселявшиеся в пределы римских провинций, а также население Далмации (современной Хорватии) и Галлии (современной Северной Франции) отказалось признавать Ромула Августула императором. В свою очередь, Юлий Непот был женат на одной из племянниц восточного августа – Льва Великого (457–474). За это он и получил прозвище “*непот*” –

“племянник”. Этот факт обеспечил ему содействие наследника Льва Великого на посту восточного августа – Зенона (474–475). Флавий Орест совершил переворот в Равенне и Риме как раз в тот момент, когда Константинополь сам стал жертвой государственного переворота. Императором себя провозгласил Василиск (475–476) и Зенон был вынужден справляться с внутривосточными проблемами. Флавий Орест, обеспечив корону для своего сына, не смог рассчитаться с германскими племенами ругов и герулов, составляющими костяк римской армии [1, с. 212]. Германцы требовали предоставления им земель для постоянного поселения в Италии, вокруг Равенны и Рима. Отказ Флавия Ореста привел к восстанию. Германские племена, а также последние подразделения римской армии избрали своим вождем Одоакра (происходившего предположительно из племени ругов) [5, с. 64]. Последний служил еще в армии Атиллы, в 440–450-х годах являлся одним из послов Атиллы ко двору восточного августа. С тех времен Одоакр поддерживал контакты с византийцами. Именно август Зенон (476–491), разгромив узурпатора Василиска, одобрил путч Одоакра и признал действующим императором Западной Римской империи Юлия Непота. Посланники Константинополя разрешили восставшим взять всю Италию под свой контроль, предварительно признав своим августом Юлия Непота. После казни Флавия Ореста (28 августа 476 г.), под флагом Непота, германско-римское войско Одоакра захватило Равенну. Одоакр организовал отречение Ромула Августула [1, с. 212–213].

Итак, 4 сентября 476 г. в Западной Римской империи, с точки зрения юриспруденции, пала власть узурпатора. Кроме того, отец Ромула Августула и фактический узурпатор Флавий Орест также был германцем и опирался во время государственного переворота 475 г. на германские войска. Получается, что внутривосточная реальность Западной Римской империи не изменилась. 5 сентября 476 г. она де-юре продолжала своё существование. Август находился в Далмации. Его признавали император Зенон (476–491) и наместник Галлии Афраний Сиагрий [1, с. 213].

Одоакр, захватив Равенну и Рим, стал рексом остготов, объединив под своим начальством разные германские племена [6, с. 137]. По сути, на территории Италии начал формироваться германский племенной союз. Количественно он не превосходил местное римское население, но политически проявил больше таланта в государственном управлении. Формально Одоакр подчинился императору Юлию Непоту, но, сразу же, после падения Равенны выслал посольство к августу Зенону с просьбой назначить себя официальным правителем Италии. Для этого Одоакр предлагал упразднить институт западного императора, и, опираясь на древние традиции римской государственности, объединить земли Запада и Востока под властью одного августа – Зенона. Рим юридически подчинился Востоку, а политически германцам.

Юридическая конструкция власти на территории Западной Римской империи в 476–480 гг. предоставляет обильный материал для размышлений. Одоакр поднял восстание как римский полководец. Будучи признан королем, он стал верховным руководителем германских племен, находящихся в Италии. Но будучи военным вождем, контролирующим, к тому же, римский сенат, он де-юре остался подчиненным западного августа. Похожие ситуации сложились в Галлии и Гельвеции. Империя Юлия Непота 476–480 гг. – это общее германско-римское государственное образование, наибольшей политической властью и военной мощью в котором обладал германский племенной король Одоакр.

Юлий Непот был убит в 480 г. на территории Далмации. Именно этот момент и стал юридическим концом существования Западной Римской империи. Сразу после его смерти, император Востока Зенон (476–491) признал Одоакра византийским чиновником, римским патрицием и назначил его “правителем Италии” [6, с. 21]. 480 год де-юре закрепил переход Италии под власть Восточной Римской империи. С этих пор империя опять признавалась единой, с единым императором, одной столицей. Упразднив Западную Римскую империю юридически, Византия признавала за собой право на присоединение всех ее территорий.

Список использованных источников

1. *Історія європейської цивілізації. Рим.* За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2017.
2. Дарест, Рудольф. *Исследования по истории права.* Москва: Книжный дом “Либроком”, 2016.
3. Мельник, Віктор. *Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти.* Вінниця: ТОВ “Меркьюрі-Поділля”, 2017.
4. Мельник, Віктор. ““Idea Romana” как фактор политико-юридического развития в эпоху христианизации и дезинтеграции Римской империи (313–423 годы).” *Порівняльно-аналітичне право* 3 (2017): 31–34.
5. Норвич, Джон. *История Византии. История Венецианской республики.* Москва: АСТ: Астрель, 2011.
6. Удальцова, Зинаида. *Италия и Византия в VI веке.* Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1959.

ПРОБЛЕМА КЕНОТАФНИХ ПОХОВАНЬ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАКОРДОННІЙ ІСТОРІОГРАФІЯХ

Дмитро МОСТОВИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: mostovyi.dmytro@gmail.com

Стаття присвячена проблемі кенотафів у середовищі черняхівської культури, її висвітленні у вітчизняній та закордонній літературі. У ході аналізу історіографії було виділено декілька проблематичних питань, які і досі залишаються без відповідей. Зокрема, це тематика ідентифікації кенотафів на різних поховальних комплексах, походження цього обряду, а також вироблення спеціальних критеріїв для систематизації та обробки матеріалів

Ключові слова: історіографія, черняхівська культура, кенотаф.

The article is devoted to the problem of cenotations in the environment of Chernyakhiv culture. During the analysis of historiography several problems were identified which still remain unanswered. Also mentioned

are the peculiarities of the symbolic graves of the Dacian-Romans and the bearers of the Velbar culture.

Key words: historiography, Chernyakhiv culture, cenotaf.

Незважаючи на те, що тема поховальної обрядовості в контексті історії племен черняхівської культури вважається найбільш дослідженою серед інших, такі пам'ятки як кенотафи залишаються незрозумілими для наукового пізнання. Вони зустрічаються на різних поховальних комплексах культури полів поховальних урн не тільки в межах України, але й Молдови та Румунії.

Сам факт існування кенотафів у різні історичні періоди, пов'язаний з архаїчними уявленнями про потойбічний світ. Наприклад, римляни вважали, що душі переважної більшості самогубців, страчених злочинців, бідних людей, утоплеників або військових, які загинули далеко на чужині, не маючи власних могил, приречені скитатися по землі. Кенотафи виконували роль законсервованих символічних поховань, де знаходили свій спокій подібні особи. Супровідний інвентар був запобіжним заходом, через який душі не поверталися, а також не були причиною розповсюдження різних хворіб [7, s. 184]. Слід зауважити, що такі символічні могили знайдені і в провінційних римських похованнях із Дакії, а також відомі в сусідніх варварських середовищах. Наприклад, польська дослідниця К. Скора прослідковує наявність кенотафів у середовищі вельбарської культури. Вона робить цілий ряд висновків, пов'язаних із причинами відсутності людських решток на подібних пам'ятках. Досліджуючи групу поховань з могильника Масломенч (Польща) ідентифікує декілька кенотафів, в яких був виявлений посуд, мідні голки та невеликі мідні ножиці. Серед висновків, авторка вказує на необхідності всебічного дослідження пам'яток на основі геохімічних даних, які дали б відповіді на питання, пов'язані з їх ідентифікацією (частина належить до повторно перекопаних трупопокладень або трупоспалень, в яких кальциновані кістки під дією органічних чинників розчинилися в ґрунті) [6, s. 46–67].

Стосовно дако-римських кенотафів, то їх досліджував румунський дослідник А. Соноч. Зокрема, він виділяє декілька могил, які не містять тіл з могильників Локуштені, Альбурнус Майор і Саліште. Останній, за словами дослідника, видається унікальним для провінції Дакії, адже розкопки, які проводилися на місці в 1951 р. виявили поховання без тіла. А. Соноч разом з іншими фахівцями, відштовхуючись від останніх антропологічних досліджень, зазначають, що це саме кенотаф, а не інгумація. Дако-римським кенотафам притаманні “кам’яні п’єдестали” (неотесані брили), які перекривають саме поховання і виконували певну функцію (можливо, платформ або столів для жертвовної їжі) [7, s. 180–187].

Інформації, яка стосується безпосередньо кенотафів черняхівської культури, обмаль. В історіографії вона носить епізодичний характер. Зокрема, археолог Е. О. Симонович, досліджуючи в 1967 році могильник Коблево (Миколаївська обл.), висловив припущення про цілком можливе існування кенотафів, що імітують поховання з кремацією [4, с. 217]. І. С. Винокур, даючи коротку характеристику кенотафу, який був знайдений на Ружичанському могильнику (Хмельницька обл.), відзначає, що в попередників черняхівців – носіїв зарубинецької культури – також побутувала традиція влаштування окремих кенотафів на могильниках. Наприклад, в Корчуватському могильнику зарубинецької культури (Київська обл.) було відкрито кілька подібних символічних поховань. Дослідник приходить до висновку, що традиція черняхівських кенотафів має місцеве коріння [1, с. 126]. Г. Ф. Нікітіна при побудові власних типологій для трупокладень та трупопалень відносить до них і кенотафи. При цьому зазначає, що ця назва умовна, оскільки дуже часто до їх розряду відносять поховання, характер яких не визначений. Дослідниця звертає увагу на те, що подібні поховання слід описувати особливо ретельно для зручності обробки статистичних даних [3, с. 16]. У наш час харківський науковець М. В. Любичев, аналізуючи поховання з пізньоскіфськими та сарматськими ознаками на могильниках

черняхівської культури дніпро-донецького лісостепу відзначив, що більшість кенотафів саме цього етнічного конгломерату в структурі черняхівської спільності мають одну спільну рису – наявність залишків м'ясної жертвовної їжі, тобто кісток тварин [2, с. 45]. У цілому, більшість дослідників обережно ставляться до ідентифікації кенотафів, зокрема В. С. Тилішак наголошує на тому, що окремі з таких об'єктів могли бути похованнями малих дітей, кістяки яких повністю зітліли [5, с. 199–200].

Отже, відсутність спеціалізованої вітчизняної літератури, а також декілька статей закордонних науковців не дають можливості сформуванню єдиного погляду на явище кенотафів у контексті черняхівської культури. Спочатку радянські, а згодом і українські археологи, маючи справу з подібними пам'ятками, лише відзначали їхню наявність на могильниках. У той же час, тема кенотафів в середовищі дако-римлян, а також вельбарської культури розкрита досить повно.

Список використаних джерел

1. Винокур, Ион. “Ружичанский могильник.” В *Могильники черняховской культуры*. Москва: Наука, 1979. 112–135.
2. Любичев, Михаил. “Погребения с позднескифскими, сарматскими признаками на могильниках черняховской культуры в днепро-донецкой лесостепи.” *OJUM* 1 (2011): 33–52.
3. Никитина, Галина. *Систематика погребального обряда племен черняховской культуры*. Москва: Наука, 1985.
4. Сымонович, Эраст. “Итоги исследований черняховских памятников в Северном Причерноморье.” *Материалы и исследования по археологии СССР* 139 (1967): 205–237.
5. Тилішак, Володимир. “Могильник черняхівської культури Токи: хронологія та особливості керамічного комплексу.” *OJUM* 4 (2014): 197–210.
6. Skóra, Kalina. “Trup nieobecny?... czyli o brakujących szczątkach kostnych w grobach kultury wielbarskiej.” *Acta Archaeologica Lodziensia* 60 (2014): 45–68.
7. Sonoc, Alexandru Gh. “Gräberlose toten, totenlose Gräber. Einige Betrachtungen zur Frage der Kenotaphen aus den Provinzialrömischen Gräberfelder aus Dakien.” *Acta Terrae Septemcastrensis* 6 (2007): 179–198.

ХІРУРГІЧНА ТА МЕДИЧНА ПРАКТИКИ У СЕРЕДОВИЩІ ЖІНОК СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Оксана ОБУХОВСЬКА

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: oksana.obuhovska@ukr.net

Публікація присвячена дослідженню поширення медичних знань серед жінок середньовічної Європи, обмеження чи навпаки сприяння даному явищу з боку влади. У статті значна увага приділяється розкриттю тематики через конкретні випадки чи постаті, виділяються окремі закони, котрі мали найбільший вплив на ситуацію. Загалом дається оцінка усім труднощам з правового боку, з якими середньовічна жінка могла зіткнутися і порівнює їх з усіма заборонами, котрі існували у середовищі тогочасної медицини.

Ключові слова: жінка, медицина, хірургія, Середньовіччя.

The publication is devoted to the study of the distribution of medical knowledge among women of medieval Europe, restriction or promotion of this situation by the authorities. In the article, considerable attention is paid disclosure themes through specific cases or figures stand out some laws that had the greatest impact on the situation. In general, the author gives an assessment of all the difficulties on the legal side with which a medieval woman could face and compares them with all the prohibitions that existed in the environment of contemporary medicine.

Key words: woman, medicine, surgery, Middle ages.

На нашу думку, у площині даної тематики існує безліч міфів та стереотипів, тому важливість цієї праці полягає у частковому їх розвіянні та кращому розумінні усіх аспектів складеної ситуації. Метою цієї публікації є визначення особливостей становища жінки у галузі медицини в епоху Середньовіччя та висвітлення основних тенденцій, які сформувалися у середньовічному праві щодо даного явища.

На сучасному етапі в українській історіографії існують праці, котрі стосуються гендерної історії, проте дану тематику не розглядає жодна з них. Натомість іноземна історіографія

представлена значно ширше такими авторами як К. К. Хард-Мід [1], Ф. Ш. Гарісон [3], К. Талбот [4], Дж. Віллок [6] та А. Віман [7], котрі розглядають дану проблему у різних площинах і під різними кутами зору. Джерелами для розгляду цієї проблематики слугують різноманітні акти та закони, документи та архіви, такі як документи з м. Маноск (1262–1348) та акти Генріха VIII (1491–1547) [5].

Імена жінок, зайнятих медициною, зустрічаються доволі часто: це і єврейський лікар Майрона, згадана в документах Маноску XIV ст. і Єфимія (1257), настоятелька монастиря Вхерел [2, р. 473–477] і паризький лікар Феліпе Ла Хомете, яка отримала широке визнання серед сучасників.

Вже у XII ст., а особливо у XIII ст., набуває поширення так зване ліцензування лікарів – перевірка їхніх знань шляхом складання іспиту чи за допомогою спеціальної комісії і надання їм права практикувати. Ще на початку 1140 р. Роджер II – король двох Сицилій, заборонив заняття медициною без ліцензії. А у Флоренції відповідно до статутів Корпорації лікарів, аптекарів та мессерів ніхто не міг практикувати, не склавши іспит, подібний зміст мав і едикт папи Сикста IV. Були серед цих законів і ті, які забороняли неліцензійну практику для жінок, насамперед це закон від листопада 1313 р. у Франції, який стосувався хірургії [3, р. 156–160].

Хоча жінки здобувають ліцензії, проте їхня чисельність є доволі незначною. Зокрема у Салерно протягом тридцяти п'яти років на початку XV ст. 18 ліцензій було видано жінкам, у той час, коли чоловікам близько 3000 [4, р. 13]. Та й грамотність та наукова обізнаність цих жінок є доволі сумнівною. Так, шість з двадцяти трьох ліцензованих жінок хірургів, які практикували в південно – італійському королівстві Неаполь в документах згадуються як неосвічені. Не здатні читати латиною, а то і рідною мовою. Про рівень знань решти хірургів не подано жодної інформації. Рідкість поширення наукових знань серед жінок у галузі медицини доводить ще й популярність явище надання ліцензій жінкам не спеціальною медичною комісією, а королівськими особами, у вигляді привілею. Так, у 1404 р.

король Ладіслав Неапольський надав ліцензію Кусіні ді Філіппо де Пастіно, а у 1414 р. Донна Белла ді Пайю, дружина лікаря, отримала ліцензію від імені королеви Б'янки, без попереднього екзамінування [7, р. 24]. Зустрічаються в історії і явища суду над жінками медиками, кваліфікація котрих піддається сумніву [6, р. 37–49].

Крім обов'язкового ліцензування у середньовічному суспільстві можна стикнутися з цілим рядом заборон, котрі стосуються як усіх хірургів, так і окремо жінок. Так, хірургічне втручання здійснене єврейськими жінками регламентувалося указом 1271 р., в якому магістри медичного факультету в Парижі постановили: “що жоден єврей чи єврейка не можуть здійснювати жодних операцій щодо людей католицької віри”. У XIV–XV ст. взагалі жодна жінка не могла брати участь у операціях, виняток зробили хіба, що для вдів, котрі могли бути учасниками хірургічного втручання щодо їхніх покійних чоловіків [1, р. 113].

Своєрідна ситуація склалася у Англії, де право жінок на заняття медициною було закріплене ще законом Едгара (943—975) 973 р., а рання організація хірургів–цирульників передбачала наявність жінок. “З найдавніших часів панував звичай, за яким жінка могла навчатися медичній справі на добровільних основах”, у 1446 р. в Англії була заснована Гільдія св. Марії Магдалини для розвитку та практики мистецтва хірургії [7, р. 26–27]. І складалася вона з чоловіків та жінок, братів та сестер гільдії і хоча у 1421 р. та 1511 р. зустрічаються спроби лікарів обмежити можливість хірургічної практики на англійських землях, проте вони не набули значної ваги, а закон 1542 р. дозволив “безлічі чесним чоловікам та жінкам” вільно займатися медичною та хірургічною діяльністю [5, р. 42].

Отже, серед жінок середньовіччя доволі поширеними були медична та хірургічні практики і хоча освітній рівень цих жінок залишав бажати кращого, проте їхня компетентність та обізнаність у лікувальній справі не залишає жодного сумніву. Також у них залишалася можливість здобути кваліфіковану освіту у Салерно. Цілий ряд заборон і обмежень у досить

незначних випадках стосується саме жінок, але найчастіше подібні акти мають відношення до всіх медиків та хірургів. І хоча дані нормативні документи містять значно більше звинувачень у бік жіноцтва, проте це радше данина загально середньовічним тенденціям, ніж якісь конкретні ознаки утисків жінок у медицині.

Список використаних джерел

1. Garrison, Fielding Hudson. *An introduction to the history of medicine*. Philadelphia (PA): WB Saunders Co, 1914.
2. Kealey, Edward J. "England's Earliest Women Doctors." *Journal of the History of Medicine and the Allied Sciences* 40 (1985): 473–477.
3. Hurd-Mead, Kate Campbell. *A history of women in medicine from the earliest times to the beginning of the nineteenth century*. Haddam (CN): Haddam Press, 1938.
4. Talbot, Charles Hugh. "Dame Trot and her progeny." In *T. S. Dorsch, Essays and studies*. London: John Murray, 1972. 1–15.
5. *The Statutes of the Realm*: In 12 vol. London, 1810–1828, vol. 3.
6. Wilcock, J. W. *The laws relating to the medical profession*. London: A. Strachan, 1830.
7. Wyman, A. L. "The surgeoness: The female Practitioner of Surgery 1400–1800." *Medical History* 28 (1984): 29–31.

ЗАГАДКА ПОХОДЖЕННЯ РАГНАРА ЛОДБРОКА

Наталія РАЙТАРОВСЬКА

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: nrajtarovska@ukr.net

Підсумовано дискусії щодо походження та життя відомого скандинавського вождя Рагнара Лодброка. На підставі вагомості джерельної бази проаналізовано та обґрунтовано його приналежність до данської династії Скольдунгів, але проблема залишається дискусійною і потребує подальших досліджень.

Ключові слова: Рагнар Лодброк, вікінги, Івар Широкі Обійми, Скольдунги.

Summed up discussions about the origin and life of the famous Scandinavian leader Ragnar Lodbrok. On the basis of a substantial source base, his affiliation with the Danish dynamics of the Skoldungs was analyzed and substantiated, but the problem remains controversial and requires further research.

Key words: Ragnar Lodbrok, Vikings, Ivar Widfamme, Scylding.

Рагнар Лодброк був одним із найвідоміших та найуспішніших вождів вікінгів IX ст., найбільшу славу якому принесли походи проти франкських та англійських правителів. Його особистість завжди знаходилася в центрі уваги істориків епохи вікінгів, але у біографії конунга є ще багато білих плям, і одна із них стосується його походження.

Повністю усвідомлюючи дискусійність цієї проблеми, реконструювати родовід одного з найбільш знаменитих Скольдунгів – Рагнара Лодброка. Основне джерело “Сага про Рагнара Лодброка” (“Ragnarssagalopbrykar”) [1, s. 111–222; 34, s. 219–275] була записана наприкінці XIII ст. і збереглася у пергаменному рукописі бл. 1400 р. [2, p. 173–191; 3, p. 277–296].

Відправною точкою для датування життя Рагнара Лодброка може служити здобуття Парижа 28 березня 845 р. [3, p. 93–124] та дата загибелі 865 р., яка залишається дискусійною. Тобто активна діяльність Рагнара мали би припадати на 840–865 рр. [4, s. 244–274; 3, p. 93–124]. Всі інші події, які не вписуються в цей проміжок часу, напевно до нього відношення не мали. Виходячи з цього, можна припускати, що Рагнар Лодброк народився не пізніше 810 р. За останніми дослідженнями Трольса Брандта – у 806 р. [5, s. 330; 6, s. 324].

Найдавніша сага про данських конунгів “Сага про Скьольдунгів” (“Skjoldungasaga”) не збереглася. Маємо тільки фрагменти [7, s. XIX–LXX, 1–90], використані ісландськими авторами XIII–XVI ст. В основу цієї саги була покладена генеалогія данської династії Скьольдунгів укладена Семундом Мудрим (+1133) [8, s. 322–323].

Спираючись на ці фрагменти, а також більш пізню працю данського хроніста Саксона Граматика (бл. 1140 – бл. 1216) “*Gesta Danorum*” [9; 10], спробуємо реконструювати походження Рагнара Лодброка. Легендарний родоначальник династії, якого пізніша традиція, зафіксована ісландським хроністом Сноррі Стурлусоном (1178–1241), зробила сином Одина, С্কьольд (Skjöld) Скевінг був сином Хльодра. За Саксоном Граматиком вже з 15 років він став знаменитим вікінгом, розбивши вожда алеманів, який був його суперником за руку Альвхільди, дочки конунга саксів. Реальний С্কьольд, схоже, жив у VI ст. і був конунгом одного з данських “королівств” – королівства Лер у Північній Зеландії. У хронології його нащадків можна орієнтуватися, починаючи з конунга Рюрика Метателя Кілець (Rshik Slyngebond), який підпорядкував Леру всю Зеландію та інші данські землі і обложив даниною *куронів, вендів* та південну частину Швеції. Про нього, окрім *Gesta Danorum*, збереглися відомості у Лундських анналах, сазі про Ньялу та *книзі про заселення Ісландії*. Рюрик домагався руки Ауди Багатої, єдиної дочки Івара Широкої Обійми, на той час найпотужнішого шведського конунга, який тримав столицю у Сконе [11, s. 231].

Під тиском майбутнього тестя Рюрик вбив свого брата Хельгі (Олега), який також претендував на руку Ауди. Але згодом посилення зятя не влаштувало Івара, він напав на Рюрика, який у цій битві загинув. Але Ауда Багата втекла перед батьком з двома синами Рюрика Гаральдом і Сігіфрідом спочатку на Готланд, а потім до Радбоуда, конунга Гардаріки (!), який походив з династії шведських Інґлінгів. За *сагою про Хервер* Івар вирушив з флотом проти нового зятя і, будучи старим, випав з лоді і втопився у затоці на схід від Кірьялаботнара, де починалося королівство Радбоуда.

Кірьялаботнар локалізували десь в районі Корели поблизу Фінської затоки, пізніше у землі балтського племені куршів-куронів (Курземе), тобто *королівство Гардаріки* мало би знаходитися десь на східному балтійському побережжі між гирлами Венти і Даугави. На цих теренах були вже ранні

факторії готландських та шведських вікінгів. Але ці землі контролював Івар Широкі Обійми. Існування тут окремого королівства в цей період виглядає сумнівним. Більш переконливою видається версія за якою первинна Гардаріки (*країна міст*) була у Фризії в районі дельти Рейну, де знаходився Дорестад, який у VII–VIII ст. переживав період розквіту, а у IX ст. став центром графства Рустрінгії, яке тримав Рюрик, пізніший конунг Ладоги і засновник династії Рюриковичів. Не виключено, що саме з Рюриком назви Гардаріки та Русь (як похідне від Рустрінгії, яка також споріднена з Roots, Ruotsi і походить від шведських Інглінгів) були перенесені на східноєвропейські землі. Схоже, також, що сам Івар не загинув у битві з Радбоудом, а скоріше навпаки. Конунгу Радбоуду було десь 54 роки, в такому віці, випавши з корабля у воду в кольчuzі, було мало шансів врятуватися. Можливо, що саме після цієї битви Івар повністю опанував східне побережжя Балтики, про що знаємо з інших саг.

В Ютландії Рюрик поставив конунгами хевдінгів братів Хорвенділя (Aurvandil) та Фенге (Fenge), видавши свою дочку Геруту (Gerutha) чи Грюди за старшого Хорвенділя. Від цього шлюбу народився Гамлет (Амлет), історія якого, описана окрім *Gesta Danorum* у *Сазі про Хрольва Кракі*, була використана Шекспіром як сюжет до своєї знаменитої трагедії. За сагою, Фенге вбив старшого брата і одружився з його вдовою, а Гамлет помстився обом. Хронологія життя конунга Івара Широкі Обійми доволі дискусійна. Але саме відомості про цього конунга можна вважати перехідним моментом від епічної до історичної генеалогії [12, с. 95]. Вважають, що він став конунгом близько 680 р. і загинув між 700/717 рр. [2; 4; 13; 14; 15].

Найбільш переконливою виглядає остання версія Трольса Брандта (2015), за якою Івар Широкі Обійми жив між 678–731 рр. [5, с. 214–219] Виходячи з тих же розрахунків можна віднести життя Рюрика Метателя Кілець до 680–715 рр., а Ауди відповідно до 697–742 рр. Після загибелі Гамлета старшими конунгами Данії, які тепер базувалися більше на Ютландію,

стали син конунга Хельгі (Олега) – Хрольв Кракі (Hrolfr Krake) [Рольф Жердинка] та його родич Х'ярвард (Hjarvard). Далі до 731 р. Данія знаходилася під зверхністю Івара Широки Обійми. Ауди допомогла молодшому синові від Радбоуда – Рандверу (719–764) опанувати батьківський престол. У 753 р. Рандвер надав допомогу зведеному братові Гаральду на прізвисько *Гільдетан* (Бойовий зуб) (714–770/775) для відвоювання данського престолу. Але, скоріше, що обидва перетворилися у т. з. “морських конунгів”, тобто фактично піратів, які базуючись на окремі порти-факторії, грабували прибережні християнські володіння, періодично воюючи з родичами за окремі престолу. Бо не випадково *Хроніка королівства Лер* повідомляє, що Гаральд Гільгетан розширив володіння данців до Середземного моря [16; 17].

Син Рандвера – Сігурд Рінг (Сігурд Кільце) (Sigurpr Hringe) (+ після 805/до 810?), який став конунгом шведської Упсали, розгромив Гаральда Гільгетана у знаменитій битві при Браваллі (Bravalla) чи Бравеллірі у Естергеталанді на півдні нинішньої Швеції бл. 770/775 р. Крім *Саксона Граматика* та *Саги про Хервера* про цю битву згадує також напис рунами на камені з Ruckstenen та пізніші джерела. Саги подають, що знаменитий переможець правив в Данії до смерті, але, схоже, що Сігіфрід (715–782/798?), брат Гаральда Гільгетана, повернув престол старій династії у 777 р. [5, р. 227–254]. А Сігурд Рінг навіть втратив Упсалу і загинув як “морський конунг”. Саги пов'язують його загибель з останньою дружиною, яка і була матір'ю Рагнара Лодброка [18, р. 173–196; 19, р. 275]. Пропонована реконструкція частини генеалогії Скольдунгів – династії знаменитих воїнів-вікінгів дозволяє повніше відтворити всю скандинавську та європейську історію VII–VIII ст.

Військовий хист Рагнара Лодброка проявився під час його військових походів на землі франкських та англійських королів. Детально описане у тогочасних джерелах взяття Парижа відважним вікінгом у 845 р., але це були далеко не перші успішні походи вікінгів на Франкське королівство – перед тим вони

спустилися Дорестад та Руан. Рагнар Лодброк тут вміло скористався складною ситуацією у Франкському королівстві, адже лише два роки тому імперія Карла Великого була розділена між його нащадками. Відповідно до Верденської угоди 843 р. Карл Лисий став королем франків, але його владі підкорялися далеко не всі і у країні часто вибухали повстання васалів.

Рагнарові Лодброку про це було прекрасно відомо, тож він зібрав військо (приблизно п'ять тисяч загартованих вояків) та вирушив на Париж. Карл Лисий допустив тут фатальну помилку, яка врешті зіграла роль у його поразці – він розділив своє військо на дві частини та не скористався розвідкою [20, р. 419–515; 21, р. 337–415]. Варто зазначити, що франки почувалися так безпечно, тому що по-перше, нормани ніколи не заходили на своїх кораблях вглиб континенту, грабуючи узбережжя, а по-друге, якраз наприкінці березня припадало одне із найбільших християнських свят – Великдень, тож ніхто не очікував, що вікінги нападуть у такий день [15, р. 93–124; 19, р. 275].

Рагнар Лодброк спочатку розбив шент меншу частину франкського війська, а полонених повішав на березі Сени, що остаточно зламало дух суперника, і вирушив на Париж. Після короткої, але запеклої облоги вікінги захопили місто і розграбували його. Карл Лисий вирішив, що краще відкупитися від норманів, ніж постійно потерпати за власний народ, що лише знизило його рейтинг в очах підданих, які звинувачували його у легкодухості. Але навіть величезна данина (сім тисяч фунтів срібла) не змогла повністю забезпечити королівство від нападів вікінгів [12, с. 308–345].

Далі в джерелах повідомляється про похід вікінгів на тогочасну Іспанію, і дехто з істориків вважає, що його очолив Рагнар Лодброк, але достовірної інформації ми про це не знайшли. Натомість джерела повідомляють, що військо вікінгів тоді очолив син конунга Бйорн Залізобокий, який продемонстрував добре володіння військовою тактикою вікінгів. Останнім великим походом Рагнара Лодброка став напад на Нортумбрію приблизно у 865 р., який закінчився

поразкою конунга. Його корабель осів на міліні, після чого став легкою здобиччю нортумбрійського короля Аелли. Проте в деяких джерелах ми знаходимо зовсім іншу інформацію – Аелла переміг військо вікінгів чисельною армією. Про цей похід залишилося дуже мало відомостей з військової точки зору – джерела присвятили увагу лише останнім митям життя Рагнара Лодброка, цитуючи його слова. За смерть батька помстилися його сини, які розбили вщент військо Аелли, а його самого стратили. Особливе обурення їх викликало те, що Рагнар загинув ганебною для вікінга смертю не від руки ворога в бою, а отже, не міг потрапити у Вальгаллу [22–28].

Як ми можемо помітити, Рагнар Лодброк досконало володів військовими прийомами вікінгів, а саме раптовістю нападу, маневреністю війська. Крім того, він був досвідченим полководцем, який добре знав сильні та слабкі сторони суперників і вмів ними користуватися. Але його життя більше нагадує авантюрно-пригодницький роман, ніж життя могутнього володаря держави.

Список використаних джерел

1. “Volsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar.” *Fornaldar sögur Norðurlanda*. Ed. Guðni Jónsson. Akureyri, 1959, t. 1. 219–275.
2. Lagerquist, Lars O. *Sveriges Regenter, från forntid till nutid*. Stockholm, 1997.
3. McTurk, Rory. “An Irish Analogue to the Kráka episode of Ragnars saga loðbrókar.” *A Journal of Irish Studies* 17 (1978): 277–296.
4. Engholm, Carl. *Danske kongeslægter i det 8 & 9 århundrede*. Copenhagen, 1994.
5. Brandt, Troels. *Danernes Sagnet. Saxos sagn i sagaernes kronologi*. Copenhagen, 2004.
6. Лебедев, Глеб. *Эпоха викингов в Северной Европе*. Санкт-Петербург, 2006.
7. “Danakonunga sogur.” Ed. Bjarni Guðnason. *Islensk Fornrit*. Reykjavik, 1982, t. 35. XIX–LXX, 1–90.
8. Guðnason, Bjarni. *Um Skjöldungasögu*. Reykjavik, 1963.
9. *Saxonis Gesta Danorum*. Ed. Jørgen Olrik, H. Ræder. Copenhagen, 1931.
10. Saxo Grammaticus. *The History of the Danes. Book I–IX*. Transl. Peter Fischer. Ed. Hilda Ellis Davidson. Cambridge, 1979.

-
11. Nerman, Birger. *Det Svenska Rikets Uppkomst*. Stockholm, 1925.
 12. Джонс, Гвин. *Викинги. Потомки Одина и Тора*. Москва, 2004.
 13. Ohlmarks, Ake. *Skånes äldsta hävder*. Malmö, 1963.
 14. Engelhardt, Poul. *Danerne fra fødsel til døb*. Copenhagen, 1980.
 15. Markvad, Jorgen. *Danske konger – før Gorm den Gamle*. Copenhagen, 2004.
 16. “Chronicon Lethrense.” *Scriptores Minores Historiae Daniae*. Ed. M. Cl. Gentz. Copenhagen, 1917, vol. 1.
 17. *The Chronicle of the Kings of Lejre*. Transl. Peter Tunstall. Oxford: Clarendon Press, 2003.
 18. Smith, A. H. “The Sons of Ragnar Lothbrok.” *Saga book of the Viking Club*. 1936, vol. 11. 173–196.
 19. McTurk, Rory. “Ragnar Loðbrók in the Irish annals.” *Proceeding of the Viking Congress Dublin. 15–21 August 1973*. Dundalk, 1976. 93–124.
 20. “Annales Bertiniani. 830–882.” *Monumenta Germaniae Historica*. Hannover, 1883.
 21. “Annales Regni Francorum.” *Monumenta Germaniae Historica*. Hannover, 1895.
 22. Carroll, Jayne and Stephen Harrison, Gareth Williams. *The Viking in Britain and Ireland*. London, 2014.
 23. Downham, Clare. *Viking Kings of Britain and Ireland: the dynasty of ġǫḷvarr to A.D. 1014*. London, Dunedin, 2007.
 24. Holman, Katherine. *The Northern Conquest: Vikings in Britain and Ireland*. Oxford, 2012.
 25. Kirby, David and Merja-Liisa Hinkkanen. *The Baltic and the North Seas*. London, 2000.
 26. Richards, Julian D. *Viking Age England*. Stroud, 2004.
 27. Rowe, Elizabeth Ashman. *Vikings in the West. The Legend of Ragnarr Loðbrók and His Sons*. Wien, 2012.
 28. Sawyer, P. H. *Kings and Vikings*. New York, 1992.
 29. “Annales Fuldensis.” *Monumenta Germaniae Historica*. Hannover, 1891. 337–415.
 30. Jande, Vries. “Die historischen Grundlagen der Ragnars saga loðbrókar.” *Archiv för nordisk Oldkyndighed of Historie*. Copenhagen, 1923, t. 39. 244–274.
 31. “Skjoldunga saga.” *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. Ed. Phillip Pulsiano. New York, 1993. 591–605.
 32. McTurk, Rory. *Studies in Ragnars Saga Loðbrókar and its Major Scandinavian Analogues*. Oxford, 1979.
 33. McTurk, Rory. *Studies in Ragnar Saga Loðbrókar and its Major Scandinavian Analogues*. Oxford, 1991.

-
34. "Ragnars saga loðbrókar." *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. Ed. Phillip Pulsiano. New York, 1993. 519–520.
35. Simek, Rudolf and Hermann Pálsson. *Lexikon der alt nordischen literatur*. Stuttgart, 1987.
36. "Volsunga Saga Ok Ragnars saga loðbrókar." *Samfund Til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur*. Copenhagen, 1906–1908, t. 36. 111–222.

ЗА ГОРИЗОНТОМ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТУРИЗМ ЯК ФЕНОМЕН АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Олексій ФЕДАК

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: fedak.oles@gmail.com

Чи задумувались ви коли-небудь, як виник європейський туризм? Вивчаючи побут давніх греків, особливу увагу необхідно приділяти мандрям. Метою дослідження є відповіді на питання "куди?", "як?" і "чому?" елліни подорожували. Станом на сьогодні тема є недостатньо вивченою та науковці часто оминають її своїх досліджень. У поданій статті, на основі опрацювання низки джерел висвітлені причини виникнення туризму, шляхи та засоби здійснення мети мандрівників.

Ключові слова: подорожі, історія туризму, Антична Греція.

Have you ever thought about origin of European tourism? Discovering the everyday life of ancient Hellenes we should pay attention to their journeys. The purpose of the article is to answer the questions "where?", "how?" and "why?" the Hellenes traveled. Today this topic isn't enough discovered by scientists. In the article, based on a wide range of sources, we illustrated the main reasons of origin of ancient tourism, the ways and means of realizing of travelers' goals.

Key words: journeys, history of tourism, Ancient Greece.

Коли в античну добу центр ваги Стародавнього світу перемістився з Персії і Близького Сходу на захід, до Греції, підвищилось значення Середземномор'я як основного

транспортного маршруту. Паралельно з розвитком торгівлі та прокладанні нових шляхів комунікації розвивався туризм, що став своєрідним феноменом. Невід’ємними ознаками грецької цивілізації є постійний рух, інновації, відкриття та звичайно подорожі. Тема є на жаль не достатньо дослідженою, але досить цікавою сьогодні, в період швидкого розвитку різних видів туризму, що були відомі ще давнім грекам і пізніше розвинуті римлянами. Більшість населення не уявляє свого життя без відвідин нових міст та країн. Саме таким було життя еллінів, які завжди вирушали “за горизонт”.

Існує достатньо широка база джерел, що надає нам змогу отримати виняткову інформацію. Починаючи від періплів та перігезів (описів подорожей морем і сушею) до міфів про Одиссея чи Ясона [1, с. 89], та таких археологічних знахідок, як саррагіси (протопаспорти) і зображення транспорту на кераміці тощо.

Більшість греків мандрували сушею, а можливість пресування для мандрівників забезпечувала дорожня система. Це дороги, що вели з міста в порт, використовувались в торгових цілях та в здійсненні певних урочистостей – “священні дороги”. Туристичні можливості в межах стародавнього грецького світу в значній мірі залежали від соціального статусу і професії, проте, значна частина населення подорожувала Середземним морем, щоб продавати свої товари, найматись на роботу, відвідувати святині, спортивні події або навіть подорожувати просто для задоволення, щоб побачити чудові пам’ятки культури. Щодо транспорту, то літературні пам’ятки надають нам мало інформації про різні типи дорожніх возів (“охема”, “охос”, “дзігоні”, “охосполікос”) [2, с. 70].

Під час мандрівок виникало питання ночівлі. Юридичним виміром гостинності була проксенія [3, с. 32]. Це унікальна форма міжполісного зв’язку, і справжній приклад феномену західного типу цивілізації, що встановлювався через довіреного громадянина, своєрідний інститут консулів, який виник завдог до того, як з’явилися постійні посольства. Становлення і розвиток проксенії відбувався відповідно до росту міжнародної

торгівлі та розвитку зовнішньої політики полісів. Існували також конкретні підприємства, створені, щоб забезпечити основними продуктами харчування та житлом.

З розширенням торговельних можливостей виникали нові напрямки торгівлі, а за ними й нові можливості для туристів. Як зазначав Ліонель Кассон, кораблі рухались між островами “як жаба, що стрибає по камінцях”, тобто пересуватись Егейським морем було досить зручно та безпечно [4, s. 65]. Фактично сама географія спонукала греків до мореплавства, що відповідно і сприяло туризму.

Завдяки туризму такого типу відбувався обмін ідеями, технічними здобутками, нововведеннями та, звичайно, стилями в мистецтві не лише серед грецьких полісів, а й по всій ойкумені античного світу. Це, наприклад, лікар Демокед з Кротону (сер. V – поч. IV ст. до н. е.), архітектор Мандрокл (VI ст. до н. е.), тощо. Любителі спортивних подій також були великими мандрівниками, особливо ті, хто хотів відвідати ігри в Олімпії, Дельфах, Істмені і Немеї. Завдяки священному характеру цих ігор, в Елладі навіть оголошувався період перемир'я, щоб забезпечити вільний проїзд для тих, хто бажає відвідати дійство. Також подорожували з метою отримання освіти в відомих культурних центрах. Особливе місце в житті давніх греків туризм з метою оздоровлення. У V–IV ст. до н. е. налічувалося не менше 60 храмів Асклепія. Прикладом такого асклепіону є відомий комплекс в Епідаврї.

Існував також окремий тип мандрівників, якими керувало питання: “а що там далі, за горизонтом?”. Саме цікавість була рушійною силою у розвитку людства. Так само і в Давній Греції існували особистості, яких вважали божевільними “ ними керувало нестерпне бажання поринути у невідоме. Завдяки такому фактору на кінець класичного періоду греки встановили зв'язки з чисельними народами, описаними мандрівниками, відкрили нові простори, далеко за межами Середземного моря. Людей, яких спочатку вважали безумцями, пізніше возвеличували торговці та воєначальники, що підкоряли вже колись відкриті території монетою чи зброєю.

Отже, побут кожного елліна був нерозривно пов'язаний з подорожами сушею та морем, що було справжнім феноменом Європи першого тисячоліття до н.е.. З розвитком міжполісних відносин створювались все нові можливості для мандрівників. Метою могло бути, як і бажання удосконалити певні навички, так і порив до невідомого.

Список використаних джерел

1. Артёмова, Елена. *Основы гостеприимства и туризма*. Орёл: ОрёлГТУ, 2005.
2. Винничук, Лидия. *Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима*. Пер. с пол. Москва: Высшая школа, 1988.
3. Кун, Николай. *Легенды и мифы древней Греции*. Москва: Просвещение, 1954.
4. Casson, Lionel. *Podróże w starożytnym świecie*. Wrocław: Ossolineum, 1981.

РЕАКЦІЯ РИМУ НА 28-е ПРАВИЛО IV ВСЕЛЕНСЬКОГО СОБОРУ

Галина ХЛАНТА

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: halyna06@ukr.net

У статті висвітлено проблеми, які стосуються реакції апостольського Риму на 28-е правило Халкідонського собору (451).

Ключові слова: Константинополь, Рим, IV Вселенський собор у Халкідоні, міжцерковні взаємини.

The article covers problems concerning the reaction of apostolic Rome to the 28th rule of the Chalcedon Council.

Key words: Constantinople, Rome, IV Chalcedony Ecumenical Council, Church Relations.

Актуальним питанням в історії Церкви ранньовізантійського періоду залишаються відносини Константинопольської кафедри та Римського престолу, які переважно вирішувалися методами політичного впливу. Перше, справді гостре протистояння Риму Старого і Нового, відбулося на IV Вселенському соборі. Проаналізувати глибинні механізми конфлікту дозволяє характеристика 28-го правила собору та з'ясування особливостей його обговорення присутніми ієрархами.

Важливим аспектом діяльності зібрання ієрархів було визначення місця Константинопольського архієпископа серед інших християнських кафедр.

Станом на 451 р., коли проводився Собор, місце Константинопольської кафедри було визначено нечітко. Учасники соборних зібрань вирішили остаточно розглянути це питання, йому було присвячено окреме засідання. Перш за все, увагу було звернуто на третє правило II-го Вселенського собору (381 р., Константинополь): “Константинопольський єпископ нехай має перевагу честі після Римського єпископа, тому що це місто є новий Рим” [5, с. 224–225]. Папські представники не погодилися з таким формулюванням. По-перше, вони не мали повноважень розглядати інші питання, окрім христологічного догмату; по-друге, в третьому правилі I-го Константинопольського собору Рим вбачав політичний аспект: Константинополь як Новий Рим, столиця Східної Римської імперії. Не всі східні апостольські кафедри підтримали Константинополь у його прагненні [2, с. 203].

Наступне засідання Собору узаконило права Константинопольської кафедри. Папські легати на знак протесту залишили засідання. Однак 28-е правило Собору було прийняте, отці Собору визнали Константинопольський престол другим після Римського. Слідом “за честю” опинилися Александрійський, Антіохійський та Єрусалимський престоли.

Папа Лев I не визнавав 28-е правило Собору. Щоб змінити його думку, імператор Маркіян, а також учасники Халкідонського собору неодноразово зверталися до понтифіка з проханням затвердити канон. У праці “Діяння Вселенських

Соборів” повідомляється: “Ми доводили до твого відома, що ми декретували деякі інші заходи в інтересах миру і порядку в церковних справах і для зміцнення статутів церкви, знаючи, що Твоя Святість їх затвердить і схвалить... Ми підтвердили канон собору 150 отців, який гарантує кафедрі Константинополя друге місце після твоєї святої і апостольської кафедри... Ми були тієї думки, що Вселенському собору належало підтвердити імперському місту, згідно бажанню імператора, ці привілеї, переконані в тому, що, дізнавшись про це, ти будеш розглядати їх як свою (власну) справу... Тому ми благаємо тебе вшанувати наші декрети своїм схваленням. І як ми долучилися до твого декрету (про віру), так і Твоя Величність та зробить належне по відношенню до синів своїх” [6, с. 520].

У відповідь на звернення імператора Римський папа аргументував своє невдоволення, по-перше, тим, що отці собору мали світські спонуки для вивищення Константинопольської кафедри. По-друге, це порушувало б права Александрійської та Антіохійської кафедр як апостольських і цим самим порушувалися б права честі митрополій. Врешті, посилення на 3-тє правило II Вселенського собору у Константинополі, на думку понтифіка, не має жодної юридичної сили, адже цей Собор не є визнаний Римом; такі дії стали б в майбутньому поганим прикладом для інших.

Таким чином, суперечності між Римом і Константинополем не були врегульовані на IV Вселенському соборі. Лев I не затвердив 28-й канон Халкідонського собору і цим чітко визначив позицію Риму. Схід не бажав іти на поступки, відповідно стосунки між Заходом і Сходом у цьому питанні погіршувалися.

Список використаних джерел

1. Петр (Л'Юилье), архим. [архиеп.]. *Вселенские соборы в жизни Церкви*. Москва: Издательство Сретенского монастыря, 2005.
2. Карташов, Антон. *Вселенские соборы*. Париж: Издание Особого Комитета под председательством епископа Сильвестра, 1963.

3. Лебедев, Алексей. *Вселенские Соборы IV и V веков: обзор их догматической деятельности в связи с направлениями школ Александрийской и Антиохийской*. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко, 2004.

4. Певницкий, Василий. “Св. Лев Великий и его проповеди.” *Труды Киевской Духовной Академии* 1–2 (1871): 47–59.

5. Болотов, Василий. *Лекции по истории древней Церкви*. Петроград: Третья Государственная Типография, 1918, т. 4.

6. *Деяния Вселенских Соборов, изданные в русском переводе при Казанской Духовной Академии*. Казань: Университетская типография, 1863, т. 3.

**ABOUT THE METHODS OF SPECIFICATION
OF LOCALIZATION OF MEDIEVAL MANUSCRIPTS
(ON THE EXAMPLE OF THE CODEX 1533 II
FROM THE CENTRAL LIBRARY OF IFNUL)**

Kseniia SKSHENTUVENSKA
Bachelor in History
e-mail: knathair@gmail.com

In the publication it is analyzed the problems of localization of medieval manuscripts, ways of reconstruction of their history, manuscript traditions and how the manuscript birthplace could be found with information inside.

Key words: paleography, codicology, manuscripts, methods, localization.

In 21th century a paleographer cannot only analyze the graphic peculiarities of the text. Known theories should be confirmed or confuted. Problems arise in this process inevitably and they should be actively solved for the next successful work.

If we scrutinize the problems of researching medieval manuscripts, the question of localization is one of the first. What is the reason and how to answer on it? Let's try to explain.

First of all, we need to refer to history of medieval manuscripts. For example, the Late Middle Ages, from which is our manuscript 1533 II, have some historical factors, which complicated its localization.

The first factor is great changes in the state system. In our case it was the French Revolution and its consequences for manuscript legacy. Our manuscript got to English bibliophile Tomas Phillips' (1770–1845) great collection in the first third of the 19th century [3, p. 192–195], what we could find out after investigation of notes ("*17112 Ph*" and "*17112 PhillippsMS*") [1, 1r, 2r] and the open catalogues [2]. These numbers are in some inventory and sales catalogues of his collection [2, p. 34]. The chain of quantitative notes on the first page was done for the auction procedure at the beginning of the 20th century: "*Q59*", "*118 leaves*", "*(?) lot nise*" [1, 1v].

After Philips death, the collection was scattered against his last will. On many auctions his collection was being sold for more than a century. The last copy was sold in 2006. Now we can find books from Philips's collection in most European libraries.

Fate of our manuscript was unknown, but it appeared in the library of Jan Kazimierz University in Lviv in 1930th. In that time a chain of Italian manuscripts was bought for the library. Probably our manuscript got to this list by mistake – for its primal binding were used notarial acts with Italian legal cursive text.

Analyzing the marginalias and other notes on the manuscript pages, we found another confirmation of this theory. On the back of last page among the pen trials we found phrases, which we identified like proverbs written in Old French language.

To confirm the theory of manuscript's localization, we analyzed the text of codex and compared it with other copies of Martini Oppaviensis "*Chronicon Pontificum et Imperatorum*" [4; 5; 6]. We analyzed four accessible copies and found essential differences in the conclusive part of the text – the part written by the scribe, not by the author of the text. In contrast to three other, in our manuscript the Avignon Papacy is distinguished, especially the reign of Pope John XXII. His reign is especially detailed. Considering that there is a date on the colophon – December of 1334, what let us assume that

the manuscript had been started to the Pope's death and devoted him.

Knowing that we attracted some samples of French lettering of 14th century for comparative analysis. By the results of comparative and general paleographic analyzes of manuscript's graphemes we conclude that some graphemes in our manuscript are typical for French. Our conclusions based on analysis of samples of lettering from French chanceries and book lettering with pervasion of cursive elements.

So we can conclude that it should be applied more than one method for localization of manuscripts to obtain accurate data. Only source study, paleographic, codicological and general historical methods could give reliable results, which will help to localize the scriptorium where manuscript was made.

References

1. 1533 II рук "Martini Poloni Chronicon". Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка.
2. *Catalogus librorum manuscriptorum in bibliotheca d. Thomæ Phillipps*. Medio-Montanis, 1837; *Bibliotheca Phillipica: Catalogue of a Further Portion of the Classical, Historical, Topographical, Genealogical, and Other Manuscripts and Autograph Letters of Thomas Phillipps*. J. Davy and sons, 1903.
3. *Dictionary of national biography*. London: Smith, Elder&co, 1896, vol. 45.
4. Martinus Polonus, *Chronicon pontificum et imperatorum*. 19.10.2017. <http://digital.tcl.sc.edu/cdm/ref/collection/pfp/id/1351>.
5. *Martini Poloni chronicon summorum Pontificum et Imperatorum Romanorum à Christo ad annum 1277. Et ab anonymo ad annum 1313. Productum*. 19.10.2017. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9078297q.r=martini%20poloni#>.
6. "Martini Oppaviensis Chronicon Pontificum et Imperatorum." In *Monumenta Germaniae Historica*. Hannover: Hahn, 1872.

**“МИНУЛА СУЧАСНІСТЬ”:
МАРКЕРИ ЄВРОПИ
МОДЕРНОГО ПЕРІОДУ**

ПЕРЕДПОЛОГОВІ ЗАБОРОНИ НА ПОКУТТІ
(на матеріалах з Тлумацького району
Івано-Франківської області)

Оксана БОНДАР

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: oobondar1997@gmail.com

У публікації, на основі польових етнографічних матеріалів, зібраних авторкою у Тлумацькому районі Івано-Франківської області, охарактеризовано ритуальні табу, яких мала дотримуватися вагітна жінка. Встановлено загальноукраїнські риси та локальні особливості передпологових заборон на Покутті та простежено їхній зв'язок з формами імітативної магії.

Ключові слова: Покуття, родильна обрядовість, передпологові заборони, вагітність, народження дитини.

In the publication, based on field ethnographic materials written by the author in the Pokuttian villages of Tlumach district (Ivano-Frankivsk region) the taboo which should be followed by a pregnant woman are characterized. A special emphasis is made on all-Ukrainian and local features of taboo before childbirth on the territory of Pokuttya and connection of this ritual with imitative magic.

Key words: Pokuttya, birth ritual, taboo before childbirth, pregnancy, birth of a child.

Етнограф Дмитро Зеленін поділив традиційну родильну обрядовість слов'ян на три етапи: 1) допологові звичаї, заборони та пологи; 2) післяпологові обряди, очисні обряди матері; 3) обрядові дії, які символізують приєднання новонародженої дитини до її роду [1, с. 319]. Кожен із зазначених етапів класифікації є багатим за своїм духовним навантаженням. Допологові звичаї та заборони становлять невід'ємну частину всього комплексу родильної обрядовості. Функціональне значення передпологового періоду полягало в тому, що всі звичаї та обряди були спрямовані на охорону

здоров'я матері та дитини, на щасливий перебіг вагітності та пологів. Різноманітні заборони і перестороги мали вберегти вагітну жінку та її ще ненароджене дитя від “злого ока” й від усього, що б могло їм нашкодити.

Передпологові заборони численні та різноманітні, проте під впливом розвитку сучасного суспільства більшість із них відходять у минуле і зникають з побуту. Під час польових етнографічних досліджень у Тлумацькому районі Івано-Франківської області нами було виявлено, що більшість місцевих (покутських) заборон є типовими для інших етнографічних районів України. Зокрема, досить поширеним явищем є віра в те, що приховування вагітності від чужих людей убереже жінку від зурочення аж доки не з'явиться живіт. Польському досліднику Покуття XIX ст. Оскару Кольбергу вдалось зафіксувати аналогічне явище. Зокрема, у селі Чортовці Тлумацького району вважали, що жінці при надії слід уникати будь-яких розмов про пологи з чужими людьми, а радитись дозволялося лише з повітухою [3, s. 208]. Навіть чоловік не хотів згадувати про стан своєї дружини, адже існувало переконання, що це може спричинити важкі і довгі пологи. Іншої думки дотримувався Ксаверій Мрочко, який на Снятинщині зафіксував звичай, за яким жінка у благословенному стані під час зустрічі із сусідами перш за все мала сповістити, що вона чекає на народження немовляти [4, s. 57]. Адже наслідком втаємничення вагітності могла бути нерозвиненість мовленнєво-слухового апарату дитини. Такі самі свідчення зустрічаємо і тепер: жінки вірять, що розповідати про вагітність від перших днів є добрим знаком, позаяк дитина, народження якої не приховували, буде розумною, сміливою та привітною до людей.

Поширеним був звичай про заборону відмовляти вагітній, коли вона просить щось позичити або просто допомогти. Вважали, що людині, яка порушить його, слід чекати негараздів: тому, хто відмовив, миші обов'язково поточать одяг. Коли ж вагітна приходила щось позичити, а людина не мала змоги виконати її прохання, їй слід було промовити: *“Твоя річ – в моїй*

скрині!”. Тоді речі у хаті залишаються цілими (сmt Обертин) [2, арк. 54].

Не менш поширеною на Покутті була віра в те, що коли жінка при надії звернеться за допомогою до злих людей, вони *“можуть кинути за тобов перцев, болотом – буде дитина їсти потому болото. Може кинути навіть тим паскудством – буде з писка смердіти!”* (с. Гончарів) [2, арк. 42]. Найгіршим вважали, коли вслід за вагітною кинути сокиру: тоді дитина народиться із *“заячою губою”*. У свята вагітна жінка не могла брати до рук голку, аби шиттям чи вишиванням *“не зашити”* дитині очі та вуха. Неприпустимим для вагітної було переступити через мотузку: тоді дитина під час пологів *“в таку сітку може попасти, що не зможе вродитись”* (с. Гончарів) [2, арк. 31]. Також покутяни вірили, що, коли вагітна у свято візьме до рук сокиру, щоб зарубати птицю, то дитина може народитись без кінцівок: *“Козута чи курку рубала і дитина вродилася без пальців”* (с. Хотимир) [2, арк. 24].

Вагітну жінку всіляко намагались уберегти від контакту з потойбічним світом. Їй не можна було йти на похорон, а тим більше торкатись до покійника чи дивитися на нього. Якщо помирала близька людина, то вагітна прищиплювала до свого одягу оберіг (зазвичай голку), промовляла *“Отче Наш”*, але, усе ж, їй заборонялося дивитись на мерця.

За народними уявленнями покутян, жінці при надії заборонено виконувати певну роботу. Так, вірили, що жінка, якій швидко народжувати, не повинна вибирати попіл з печі, бо можна нашкодити дитині: *“Сама полізла, мала кількоць там місяців, і зависоко було. І вона там дитину притискала в собі. І та дитина сі вродила, і з рота було чути”* (сmt Обертин) [2, арк. 54]. У народній культурі слов'ян піч є ланкою у зв'язку з потойбічним світом, відповідно, будь-який контакт із потойбіччям був небезпечним як для матері, так і для дитини в її утробі.

У період вагітності жінка мала бути у спокійному стані, серед добрих і красивих людей, особливо під час останніх місяців вагітності. Як дивитись на погане, то *“можна сі задивити і*

дитина така буде” (с. Гончарів) [2, арк. 31]. Недобрим знаком вважалося, коли вагітна злякається і з переляку торкнеться обличчя чи будь-якої іншої ділянки тіла: тоді й дитина на цьому ж місці матиме пляму: “В нас в селі є така дівчина... Мама ходила вагітна і вогонь був, а вона якраз махнула! То й та Світлана народилася – з лівого боку чисто пляма на лице!” (с. Герасимів) [2, арк. 16].

Поведінка матері під час вагітності теж мала неабиякий вплив на майбутню дитину. Вірили, що чим займається вагітна жінка, тим самим буде займатись дитина. Вагітна мала уникати всіляких сварок та суперечок, спокійно носити дитину: “Кажіт [жінці, яка ходє беременна], шоб дуже сі обходила, як з людинов, так з худобинов, так з курков, то дасть Бог таку дитину!” (сміт Обертин) [2, арк. 54]. Страшним гріхом для вагітної було “класти щось за пазуху”, адже всі діяння матері завжди відіб’ються на немовляті. Щоб дитина була доброї вдачі, то “треба файно говорити до чоловіка” (с. Грушка) [2, арк. 60].

Наведені передпологові заборони покутян не є унікальними явищами для етнографічної науки, проте вони є невід’ємною частиною родильної обрядовості українців, яка на сьогоднішній день перебуває у стані занепадання.

Список використаних джерел

1. Зеленин, Дмитрий. *Восточнославянская этнография*. Пер. с нем. Москва: Наука, 1991.
2. Польові етнографічні матеріали до теми “Родильна обрядовість”, зафіксовані Бондар Оксаною у Тлумацькому р-ні Івано-Франківської обл. 29.06–09.07.2017. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Фонд Р-119, опис 17, справа 618-Е.
3. Kolberg, Oskar. *Pokucie. Obraz etnograficzny*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellockiego, 1882, t. 1.
4. Mroczo, Ksawery Franciszek. *Sniatyczczyzna. Przyczynek do etnografii krajowej*. Lwów, 1897, cz. 1.

**УЧАСНИКИ КОРОВАЙНОГО ОБРЯДУ
(на матеріалах з південно-західної частини
Рівненської області)**

Мар'яна ЗАБАВКА

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: zabavkastudent@i.ua

У статті на основі польових етнографічних матеріалів, зафіксованих авторкою під час експедиції 2016 р. на терени Демидівського, Дубенського, Млинівського, та Рівненського районів Рівненської області, проаналізовано значення діяльності учасників коровайного обряду. Особливу увагу звернено на критерії їх вибору та функції.

Ключові слова: історико-етнографічна Волинь, весільна обрядовість, коровай, жінки-коровайниці.

In the publication, based on field ethnographic materials written by the author in the Volhynian villages of Rivne region (Demydivka, Dubno, Mlyniv and Rivne districts) significance of the participants' activities in the korovai ceremony is analyzed. A special emphasis is made on the choice criteria and role of each of them.

Key words: historical and ethnographic Volhynia, wedding traditions, korovai, women responsible for baking korovais.

І досі коровайний обряд займає одне з чільних місць у весільній обрядовості південно-західної частини Рівненської області. Він є найбільш тривалим у часі, порівняно з усіма весільними обрядами. Всі його дії відбуваються з великою пошаною, адже коровай є передусім символом родючості, продовження роду, а його випікання символізує побажання добробуту, щастя як для молодят, так і для всієї родини.

Виконання цього обряду є неможливим без осіб, які його здійснюють. Цими особами виступають жінки-коровайниці. На теренах українських сіл побутували різні локальні назви, які

використовувало місцеве населення для найменування жінок, котрі виготовляли коровай. У селах історико-етнографічної Волині це були “коровайниці”.

До участі у приготуванні ритуального хліба запрошували найкращих приятельок матері молодого чи молодої, сусідок, родичок. Головні вимоги до кожної з них полягали в тому, щоб вони були щасливими в сімейному житті, а також, щоб не були розлученими, вдовицями чи вагітними. Респонденти із сіл історико-етнографічної Волині зазначали: *“Запрошували тільки тих жінок, які жили у шлюбі. Щоб вдовиця там, то її не запрошували, або щоб одинока, то її теж не запрошували місити коровай. Значить, коровай повинні місити ті жінки, в яких щасливе сімейне життя і які перебувають у шлюбі”* (с. Пугачівка Млинівського р-ну) [1, арк. 22].

Вибираючись на коровай, жінки-волинянки одягались святково: *“Вдягнені то так файно собі, так в святковому”* (с. Бокійма Млинівського р-ну) [1, арк. 96]; *“В чистому обов'язково, і мати молодої давала хустку і фартух”* (с. Івання Дубенського р-ну) [1, арк. 115].

На території Волині дотримувалися принципу, згідно з яким мала бути парна кількість коровайниць. Загалом їхня кількість коливалася від чотирьох до дванадцяти осіб, що свідчило про масштабність весілля та заможність роду молодої чи молодого: *“Не менше двох. Парне число, або двоє, або четверо”* (с. Пугачівка Млинівського р-ну) [1, арк. 22].

Загальновідомо, що виготовлення короваю вважалося прерогативою жінок. Цей аспект коровайної обрядовості був визначальним на всій території Західного історико-етнографічного регіону України. Стосовно того, в кого пекли коровай (в молодого чи в молодої), то серед опитаних інформаторів не існує єдиної думки: одні кажуть, що пекли в молодого і в молодої, інші твердять, що, крім домашнього короваю, хресні батьки приносили свій коровай: *“Ото хресна йде, несе той коровай, чи хресний. Ну, якщо є багато хресних, то вже є тих короваїв більше”* (с. Бокійма Млинівського р-ну) [1, арк. 88].

Окремий етап обрядово-звичаєвого комплексу дійств становив звичай запрошення жінок на виготовлення короваю. Він мав місце в тих етнографічних районах, де коровайна обрядовість була неодмінною складовою весільного ритуалу та відбувалася з поетапним здійсненням відповідних обрядів. Обов'язок запросити коровайниць на бгання весільного хліба покладался на матір молодого чи молодої: *“Молодої мати ходить по своїх сусідах і просить чотири жінки до короваю місити”* (с. Малі Дорогостаї Млинівського р-ну) [1, арк. 183]; *“Як мають пекти коровай, то тут в селі є такий обичай: хазяйки, чим помолодша, ту посилають, дають тачку і оце вони по селу йдуть і збирають дрова на коровай”* (с. Малі Дорогостаї Млинівського р-ну) [1, арк. 20]; *“Йдуть по селу, ніби збирають дрова, щоб розпалити в печі, бо там буде коровай пектися”* (с. Пугачівка Млинівського р-ну) [1, арк. 22].

На думку Федора Вовка, коровай мав родовий характер: борошно для нього мали принести всі члени роду, а в деяких місцевостях, за старих часів, приносили не борошно, а зерно, яке мололи в хаті молодої на жорнах [3, с. 199]. Відтак на досліджуваній території існувала традиція випікати коровай не лише з припасів родини, що справляє весілля, а і з принесених коровайницями продуктів: *“Приносить кожна мищину муки, пару яєць до короваю”* (с. Малі Дорогостаї Млинівського р-ну) [1, арк. 183]. Ця традиція може мати декілька пояснень: взаємодопомога громади (своєрідна толока), обмін дарами між коровайницями і батьками наречених, відгомін родових відносин, коли увесь рід благословляв на шлюб. Окрім того, таке об'єднання продуктів мало на меті міцніше скріпити молоду сім'ю [2, с. 93].

Не останнє місце серед жінок, які виготовляли коровай, відводилося старшій коровайниці (старшій свасі, старшій господині). Більшість респондентів з території історико-етнографічної Волині, які в минулому безпосередньо брали участь у коровайному обряді, вказували на рівність у правах усіх коровайниць під час замішування і бгання весільного хліба. Хоча були випадки, коли з-поміж усіх виділялась одна

коровайниця, яка брала на себе керівництво всім процесом. Часто нею бувала хрещена мати, одружена старша сестра або “та жінка з числа запрошених, яка найбільше розумілась на виготовленні короваю – краща коровайниця на селі чи кутку” [4, с. 108].

У народі здавна побутувала думка про те, що від настрою господині залежала якість хліба: він, як жива істота, може гніватися, а тому – не вдатись. Від того, яким виявиться коровай, залежить доля молодих: пишний, гарний – і доля такою буде, потріскається, западе – не чекай щасливого майбутнього життя.

Перед початком розчинення та бгання короваю на всій території Західного історико-етнографічного регіону України побутувала традиція пригощати жінок-коровайниць. Власне, саме це було завершенням обрядово-звичаєвого комплексу дійств, пов’язаних із підготовкою до виготовлення весільного хліба.

Отже, на території означеного краю прерогатива у випіканні короваю належала коровайницям, під час вибору яких брали до уваги їхній соціальний статус, родинні зв’язки з нареченими, думку сільської громади. Саме від вправності цих жінок залежала успішність коровайного обряду як такого.

Список використаних джерел

1. Польові етнографічні матеріали до теми “Традиційна весільна обрядовість українців”, зафіксовані Забавкою Мар’яною у Млинівському, Дубенському, Демидівському і Рівненському районах Рівненської області. 28.06–06.07.2016. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Фонд Р-119, опис 17, справа 573-Е,
2. Артюх, Лідія. *Українська народна кулінарія (Історико-етнографічне дослідження)*. Київ: Наукова думка, 1977.
3. Вовк, Хведір. “Шлюбний ритуал та обряди на Україні”. У *Професор Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології*. Київ: Мистецтво, 1995. 219–323.
4. Войтюк, Лідія. “Коровайний обряд на Поліссі.” *Народна творчість та етнографія* 3 (2004): 107–112.

**МІЖ ВІННИЦЕЮ І ЛЮБЛІНОМ:
ЗАТЯЖНИЙ ПРОЦЕС ПРО НАГЛУ СМЕРТЬ
ВОЛОДИМИРА МИКУЛИНСЬКОГО
(перша чверть XVII століття)**

Марта ЗНАК

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: maznak@ukr.net

У публікації аналізується найпоширеніша проблема в ранньомодерному шляхетському соціумі – сусідські конфлікти, а також їх відображення у джерелах, на прикладі судових документів Брацлавського воєводства першої половини XVII ст.

Ключові слова: шляхта, Брацлавське воєводство, гродський суд, сусідські конфлікти.

The publication analyzes the most common problem in the early modern noble society – neighboring conflicts and their reflection in the sources on the example of the district court documents of the Bratslav Voivodeship of the first half of the 17th century.

Key words: szlachta, Bratslav Voivodeship, district court, neighboring conflicts.

Судові документи – це один із різновидів джерел писемної історії, які допомагають сучасному історику досліджувати повсякденне життя різних соціальних станів певного історичного періоду. Окреслення цілісної історії, навіть якщо йдеться лише про судовий процес, вкрай проблематично, оскільки дослідник має справу переважно з фрагментами джерел: скаргами, без відомостей про подальший перебіг подій, окремими актами судового процесу або лише декретами.

Справа про загибель брацлавського шляхтича Володимира Микулинського, що тяглася у суді близько чотирьох років, зафіксована майже на всіх своїх етапах, що є доволі рідкісним та унікальним явищем. Цей конфлікт був спричинений довготривалими суперечками між двома заможними шляхетськими родами Микулинських та Якушинських.

Судовий процес розпочався 21 травня 1620 р. з протестації до гродського суду Івана Якушинського про вчинення наїзду на його володіння у с. Якушинцях (на території Брацлавського воєводства) шляхетними Володимиром Микулинським, паном Поплавницьким поручником пана Ублинського, паном Ожигалком (в оригіналі – Ожиггалком) та іншими. За версією Якушинського, вище згадані пани спровокували бійку, у якій він та його челядь змушенні були оборонятися. Зі зустрічною протестацією 25 травня 1620 р. виступили Роман та Олександр Микулинський (брати загиблого) – за їхньою версією Володимир із згаданим вище товариством 20 травня 1620 р. після полювання завітали у гості до Івана Якушинського. Саме у цей час в Івана гостював його брат, шляхетний пан Кублицький, який мав давній конфлікт з Володимиром. У своїй скарзі Микулинські запевняли, що п'яний Кублицький спровокував бійку, і саме він наніс їхньому брату смертельний удар. Також брати звинувачували Івана Якушинського в тому, що він, замість того щоб гамувати Кублицького, ще більше інспірував його на конфлікт. Ще одним свідком цієї події був Богдан Ободенський, вітчим Івана Якушинського, з яким він давні суперечки. У 1621 р. справа потрапила до трибунальського суду, і з цього року до процесу був залучений князь Стефан Четвертинський, як опікун Романа Микулинського, якому, як зазначає суд, було на вигляд близько п'ятнадцяти років. Князь був чоловіком Анни Микулинської (сестри Романа, Олександра та Володимира). Олександр Микулинський був відлучений від судової процесії, бо потрапив у ворожий полон у битві під Цецорою (17 вересня – 7 жовтня 1620 р.). У цьому ж 1621 р. своїм декретом трибунальський суд наказав зробити додаткове розслідування урядникам вінницького земського суду. Це розслідування не дало жодних значимих результатів. Іван Якушинський всякчас уникав засідань трибунальського суду посилаючись на проблеми зі здоров'ям. Врешті решт, судова тяганина завершилася 23 серпня 1624 р. декретом Трибуналу, в якому цей інцидент вважали наїздом на володіння, вже покійного тоді пана

Кубліцького учасником оборони дому, а пана Іван Якушинського – свідком та постраждалим від наїзду.

Тож, як бачимо, згаданий судовий сюжет засвідчує про доволі напруженні сусідські стосунки між шляхтою та є яскравим прикладом трагічного фіналу давньої ворожнечі між родами.

Список використаних джерел

1. Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка, 1806 IV рук. “Starożytne słowiańskie dokumenta należące do wsi Jakuszyniec. Artura (?) Rusanowskiego”.

ЗВИЧАЙ “СВАРКИ” З ПОКІЙНИКОМ НА “МОГИЛКАХ” (на матеріалах з волинських теренів Рівненщини).

Юрій КОМАРНИЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: Kv281214@gmail.com

У публікації, основою для якої стали польові етнографічні матеріали автора, зафіксовані під час експедиції 2016 р. у села Демидівського, Дубенського, Млинівського та Рівненського районів Рівненської області, наведено опис звичаю “сварки” з покійником на кладовищі (“могилках”). Головною функцією цього звичаю був захист живих від мерця, який після смерті з різних причин не знайшов спочинку.

Ключові слова: історико-етнографічна Волинь, Рівненщина, поховально-поминальна обрядовість, покійник, звичай “сварки на могилках”.

In the publication, based on field ethnographic materials written by the author in the Volhynian villages of Rivne region (Demydivka, Dubno,

Mlyniv and Rivne districts) the custom of “quarrel” with the dead in cemetery (“mohylky”) is described. The main function of this custom was the protection from the dead, who after death for various reasons did not find rest.

Key words: historical and ethnographic Volhynia, Rivne region, funeral and memorial rites, dead, custom of “quarrel in cemetery”.

У системі духовної культури українців особливе місце займає поховально-поминальна обрядовість, адже вона тісно переплетена як з народним календарем, так і загалом з ментальністю етносу. Попри це, на жаль, в українській історіографії праць із цієї теми є досить мало. Серед монографій – дослідження Романа Гузія (присвячене Українським Карпатам) [3], Валентини Конобродської (Полісся) [4] та Валентини Сушко (Слобожанщині) [5].

Під час польової етнографічної експедиції 2016 р. на волинські терени Рівненщини ми цілеспрямовано збирали матеріал про поховальний ритуал та поминальні обряди місцевого населення, зокрема, про такий аспект теми, як дії покійників у народних уявленнях волинян. Найбільш повні дані отримано від мешканців сіл Владиславівки, Козирщини, Радова, Сатиїва Млинівського району та Княгинина Дубенського району. Порівнюючи згодом зібрані матеріали з інформацією наукової літератури та опублікованих джерел (праць Ізидора Коперницького [8], Оскара Кольберга [7], Тадеуша Стецького [10], Броніслава Сокальського [9], Адама Фішера [7]), ми можемо констатувати важливість деяких зафіксованих фактів. Саме на них хочеться зупинитися докладніше.

Негативні дії покійника стосовно живих, за народними уявленнями мешканців Рівненщини, часто активізуються у випадку присвоєння його речей без відповідного на те дозволу. Як наслідок, померла людина приходиться до того, хто привласнив її речі. Найчастіше це відбувається під час сну: *“Поховали ту бабу. Вона мені як почала снитись, що прямо*

ходить за мною. [...] Така лиха до мене, будто душили мене хоче. Я раз лежу у хаті і мені видається: відкрились двері, що вона заходить. Я зорвалася. Як пройти коло неї? Точно, як вона: в тому, як ми її хоронили. Я якто прошигнула, стала молитися. Нема [її] в хаті, [десь] поділася. Я певне вже того так злякалася, стала молитися, пішла до батюшки. Він мені сказав: “Візьми ті вєщи, шо ти не положила [їй в гроб], і спали їх або занеси на могилу її, закопай”. То я на могилу їх не понесла, а спалила. Посповідалась. І воно прийшло” (с. Княгинин) [1, арк. 74].

Особливо небезпечними вважалися ситуації, коли під час наряджання покійника до нього в труну клали (випадково чи навмисно) речі живих людей: це могло спричинити їхню передчасну смерть. Задля захисту таку річ варто було спалити. Якщо ж це не допомогло, то необхідно було посваритися з покійником: “Я в церкву пішла до священника, розказала йому: так і так, причепилася до мене тая покойніца. Не можу спати ні нічого. [...] Він читав півгодини таку книжечку, певно Євангліє, я посповідалася. І мені сказали: “Піди на могилу і посварися з нею”. Мені сказали люди тут в селі, [...] старші жінки сказали. Я пішла туди на кладбище, матюком кажу до неї: “Така перетака, чого ти до мене вчепилася? Я тобі добро зробила, нарадила тебе, поховала, а ти до мене вчепилася. Я не можу спати ні нічого через тебе”. Всьо як рукою відняло” (с. Княгинин) [1, арк. 74]. При цьому, за словами респондентки, під час сварки з покійною було вжито нецензурний вислів “Та йоб твою мать” [1, арк. 74].

На Рівненщині вдалося зафіксувати ще один випадок сварки із покійником: “Розказували родичі, що наче посварилася вона і перед тим, як мала вмерти, то так і сказала: “Як я вмру, то буду ходити до тебе”. Якби не сказала, то вона не ходила б. І ходила, і стукала по хаті все, поки не пішли на могилки, та не посварились: “Чого ти до мене ходиши? Якщо не перестанеш ходити, то я тобі напаскуджу на могилі”. І перестала ходити” (с. Владиславівка) [1, арк. 106]. Цей опис

сварки відрізняється від попереднього прикладу формою погрози мерцю.

У с. Річках на Жовківщині під час цьогорічної експедиції також було зафіксовано випадок своєрідної “сварки” з покійником: *“Внуки жалілися, що вона до них приходить [померла тітка]. Внук один раз спав на дивані, казав: “Баба прийшла, мене холодними руками взяла за ноги”. То він з того дивана скочив на ліжко: там, де батько з матір’ю спали, зі страху. Знов внучка казала: “Баба приходи завжди вночі, мене накриває. Я чую, бере, тягне на мене там ковдру і накриває”. А тоді моя мама, сестра тої помершої, двоюрідна сестра, жалілася, що діти в такому страху, бояться спати. Кажуть, що баба приходить і їх страхає. І моя мама прийшла на цвинтар, стала коло могили і давай сваритися. І каже: “Чого ти приходиш до них і їх лякаєш. Якщо ти хочеш десь так, твоя душа не на тім місці, де треба, то приходи до мене – я тебе не боюся. Можеш мені приснитися, щось мені розказати, в моїй хаті посидіти. То колись була і твоя хата. А щоб ти більше до них не йшла!”. І знаєте, після того їм не причувалося більше ніколи”* [2, арк. 23]. У цьому випадку “сварки” покійнику не погрожують, натомість наполегливо та переконливо просять перестати турбувати дітей. Погроз у сторону покійника немає.

Використавши для порівняння з волинським матеріалом відомості про методи протидії покійникам, які турбують живих, з різних українських етнічних земель, можемо ствердити, що вони у загальних рисах є схожими. При цьому унікальним способом боротьби з такими мерцями є “сварка” з ними, яка відбувається безпосередньо на “могилках”. У її структурі основною складовою є погрози мерцю зі сторони живих. В іншому випадку їх можуть замінити на прохання.

Список використаних джерел

1. Польові етнографічні матеріали до теми “Традиційна поховально-поминальна обрядовість українців”, зафіксовані Комарницьким Юрієм у Млинівському, Дубенському, Демидівському і Рівненському районах Рівненської області. 28.06–06.07.2016. Архів

Львівського національного університету імені Івана Франка. Фонд Р-119, опис 17, справа 577-Е.

2. Польові етнографічні матеріали до теми “Традиційна поховально-поминальна обрядовість українців”, зафіксовані Комарницьким Юрієм у Жовківському районі Львівської області. 22.06–04.07.2017. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Фонд Р-119, опис 17.

3. Гузій, Роман. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007.

4. Конобродська, Валентина. Поліський поховальний і поминальні обряди. Етнолінгвістичні студії. Житомир: Полісся, 2007, т. 1.

5. Сушко, Валентина. Життя нескінченне: поховальна обрядовість українців Слобожанщини XIX–XXI ст. Харків: СПДФО Бровін О. В., 2012.

6. Fischer, Adam. Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego. Lwów: Nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1921.

7. Kolberg, Oskar. Chełmskie. Obraz etnograficzny. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890, t. 1.

8. Kopernicki, Izydor. “Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałów zebranych przez p. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim.” *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 11 (1887): 130–228.

9. Sokalski, Bronisław. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*. Lwów: Drukarnia ludowa pod zarz. St. Baylego, 1899.

10. Stecki, Tadeusz. *Wołyn pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym*. Lwów: Druk i nakład zakładu nar. im. Ossolińskich, 1864, t. 1.

ВЕЧОРНИЦІ НА ПОКУТТІ
(на матеріалах польової експедиції
у Тлумацький район Івано-Франківської області)

Уляна КУЦИК

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: ulya.kutsik@gmail.com

У публікації охарактеризовано вечорниці як основний інститут дошлюбного спілкування молоді. На основі польових етнографічних матеріалів, зафіксованих автором під час експедиції 2017 р. у села Тлумацького району Івано-Франківської області, проаналізовано загальноукраїнські риси та локальні особливості вечорниць на Покутті, зокрема, під час їх організації, трудового та розважального етапів молодіжних зібрань.

Ключові слова: Покуття, вечорниці, парубки, дівчата, спільна робота, ігри та забави.

In the publication based on field ethnographic materials written by the author during the expedition in the village of Tlumach district of Ivano-Frankivsk region in 2017, the custom of vechornytsi as main institute for pre-marital youth communication is characterized. The author analyzes all-Ukrainian and local features of vechornytsi on the territory of Pokuttia with an emphasis on organization, work and entertainment stages of youth gatherings.

Key words: Pokuttya, vechornytsi, guys, girls, co-work, games and fun.

Вечорниці – інститут дошлюбного спілкування та дозвілля молоді, поширений на українських землях [3, с. 168], зокрема на Покутті, до середини ХХ ст. У цих зібраннях можна виділити два аспекти: розважальний (різноманітні ігри, співи та інші розваги, що сприяли ближчому знайомству між хлопцями і дівчатами) і трудовий (молодь виконувала певну роботу для господарів вечорничної хати – толочила долівку, дерла пір'я, чистила кукурудзу, пряла): “*Є такі баби, що не мальи кому шоб їм прєв, а вни скльикальи, аби напреди, ну та й давальи*

вечерю” (с. Озеряни) [1, арк. 82]. Вечорниці, де переважав трудовий аспект, покутяни називали “толокою”.

Вечорниці чи схожі зібрання молоді влаштовували за територіальним принципом – залежно від “кутів” та вулиць села: “Тут, за Чорновов, – Коломийський горб. Там – Слобода, там – Нетребівка, там – Герасимівська дорога. [На кожній вулиці] своя компанія була” (сміт Обертин) [1, арк. 8].

На вечорниці було дозволено приходити і “чужинцям” (таке право мали лише хлопці, а не дівчата), однак за умови, що він поставить могорича місцевим парубкам: “Дав флешку горілки, випили з тими хлопцями. Вже хлопці нічо не казали” (сміт Обертин) [1, арк. 9]; “Якби такий який-небудь прийшов в село до дівчини, ци там шось, то хлопці ся били. Хіба міг прийти старший парубок, він має право, то собі може запросити свого друга” (с. Яківка) [1, арк. 50].

Зібрання влаштовували в осінньо-зимовий період, коли вже не було городніх і польових робіт, тож з’являлося більше вільного часу: “Вічерниці по Михайлю начиналисї, аж до Різдяних світ. Тогди були великі ночі. Це Пилипівка” (с. Яківка) [1, арк. 48]. На звичайних вечорницях, як правило, великі гуляння не влаштовували. Їх робили лише у святкові дні, зазвичай на Андрія (“комашня” [1, арк. 10], інформацію про яку фіксував ще Оскар Кольберг [2, s. 79]) та вже на Пущення (“складки”).

Пошук хати для вечорниць був обов’язком дівчат, проте траплялися випадки, коли цим займалися парубки. Найчастіше винаймали будинок у вдови, або ж зібрання відбувалося у хаті, де була дівчина на виданні. Парубки відповідали за освітлення та опалювання (дрова для цього часто крали) хати, за організацію музики та забав: “Ну та була скрипка і друга скрипка, і бубен, або скрипка і гармошка” (с. Жабокруки) [1, арк. 99]. Приготуванням страв займалися дівчата і “тета” – господиня вечорничної хати. Їжа була переважно щоденною: “Просте зварят там... Картофель заколотят, каші..., капуста. Та й вже було той вечеря” (с. Яківка) [1, арк. 18].

Першими на вечорниці приходили дівчата, які приносили зі собою роботу [1, арк. 44]. Обов'язком було напряди певну кількість прядива, позаяк кожна дівчина готувала собі придане (“віно”). Через деякий час до вечорничної хати приходили хлопці, які спершу допомагали дівчатам завершити почату роботу (“*Но тай ти вже напрядеш, а хлопець тримає веретено. А ти або він звиває*”, с. Гончарів) [1, арк. 29]), а відтак починали веселощі та залицяння. Хлопці щипали дівчат, намагалися їх поцілувати чи помацати, відбирали чи підпалювали куделю, що часто створювало конфлікти: “*На вічерницях хлопці робили всілякі такі штуки: микали з кожної куделі повісма і “некли гусака”, то ся називає... Така була бесіда: “Печу-печу гусака. Чому він ся не пече? Бо мене дівчина хоче цілувати в лице”*”; “*То були різні вечірниці. Як на мудрих хлопців попали, то вони мудро їх провели. А були такі розбишаки, то робили [таке], шо дівчатам могло то не подобатися навіть*” (с. Жуків) [1, арк. 116].

Танцями, як правило, керував старший парубок (“*береза*”). Він мав також збирати з хлопців плату за музик (колись їм платили продуктами): “*Брав [хлопець] в мамі два яєчка, бо йшов танцювати*” (с. Жабокруки) [1, арк. 98]. До танцю парубки запрошували дівчат, проте коли звучав “*дамський вальс*”, то дівчата могли самі запропонувати парубкам потанцювати. Існувала звичаєва заборона (поступово вона втрачала актуальність), за якою дівчина не мала права відмовити парубкові у танці. Таку відмову сприймали як особисту образу, винуватицю карали привселюдним вигнанням з вечорниць та заборonoю відвідувати їх упродовж декількох місяців: “*Гральи марш, [дівчину] виводили з клубу, і вона могла два-три місяці не приходити до клубу*” (с. Озеряни) [1, арк. 30]. Проте такі випадки були рідкістю, позаяк зазвичай танцювали разом ті, що вже довго зустрічались.

Вечорниці тривали, як правило, до другої-третьої години ночі. Після їх завершення парубки мали провести дівчат додому. Лише тоді, наодинці, були дозволені поцілунки та пестощі (однак, зі збереженням здорового глузду).

Отож, як бачимо з вищесказаного, вечорниці на Покутті мали загальноукраїнську основу були головним інститутом соціалізації молоді, покликаним забезпечити спілкування між обома статями, а також розвиток різноманітних навичок, необхідних для життя у шлюбі та громаді загалом (виконання господарських робіт, танці, співи тощо). Проте їм притаманні й локальні особливості, зокрема, відсутність описаного в літературі звичаю спільної ночівлі парубків і дівчат.

Список використаних джерел

1. Польові етнографічні матеріали до теми “Основні форми дошлюбного спілкування молоді”, зібрані Куцик Уляною у Тлумацькому р-ні Івано-Франківської обл. 29.06–09.07.2017. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Фонд Р-119, опис 17, справа 625-Е.
2. Kolberg, Oskar. *Pokucie. Obraz etnograficzny*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882, t. 1.
3. Пономарьов, Анатолій. “Дошлюбне спілкування молоді.” У *Поділля: Історико-етнографічне дослідження*. Київ: Доля, 1994. 160–175.

ЛЮТЕРАНСТВО В ЄВРОПІ: ВІД РЕФОРМАЦІЇ ДО СУЧАСНОСТІ

Лідія МАЗУРЧАК
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
e-mail: mazurchak.lida@ukr.net

Стаття присвячена висвітленню витоків і генези одного з напрямків європейського протестантизму, що бере свій початок у XVI ст. Основний акцент зроблено на ідейних основах лютеранства, зокрема працях Мартіна Лютера та Філіппа Меланхтона. Простежено розвиток і поширення лютеранства у новий і новітній час.

Ключові слова: лютеранство, Реформація, протестантизм, Мартін Лютер.

The article is devoted to the highlighting of the origins and genesis of one of the currents of European Protestantism, which dates back to the 16th century. The main emphasis is on the ideological foundations of Lutheranism, including the writings of Martin Luther and Philipp Melanchthon. Author traces the development and spread of Lutheranism in Modern and Contemporary times.

Key words: Lutheranism, Reformation, Protestantism, Martin Luther.

Термін “Реформація” застосовують до періоду, що охоплює XVI–XVII ст. В цей час спостерігалось оновлення християнської ідеології та її поширення країнами Європи. Крім цього, формуються нові течії у християн. Загальна криза феодалізму супроводжувалася кризою церкви. Католицька церква втрачала свою роль як провідника суспільства і вже не могла задовольнити духовних потреб людини у захисті. Саме тому з Реформацією та її ідеями тісно пов’язують рух релігійного протестантизму, першою чітко оформленою і обґрунтованою деномінацією якого було лютеранство (назва походить від прізвища засновника віровчення – Мартіна Лютера).

XVI ст. ознаменувалося активною торгівлею індульгенціями в Священній Римській імперії. Монах Йоганн Тецель говорив: “Коли дзвінка монета падає у скриньку, душа відразу потрапляє на небо” [7]. Ці слова, а особливо факт купівлі-продажу індульгенцій, вразили професора богослов’я Віттенберзького університету Мартіна Лютера. Будучи добре обізнаним з церковними канонами та догмами, він розробив аргументи проти індульгенцій, які були висловлені в “95 тезах”, що їх професор прибив на двері замкової церкви 31 жовтня 1517 р. [2, с. 501].

Стосовно цієї події в наукових колах точаться численні дискусії. Сучасні дослідники історії та релігії підтримують думку про те, що, насправді, Лютер вчинив по-іншому: розіслав текст знайомим теологам та представникам аристократії. Таким чином, “95 тез” професора стали відомими не лише в Священній Римській імперії, а й у Європі [1]. Довгий час вважалося, що теологічне і релігійно-філософське вчення

розпочало своє формування після 1517 р., проте наприкінці ХІХ ст. було віднайдено записи трьох лекційних курсів Лютера (“Читання про Псалми”, “Читання про послання Павла до Римлян” і “Читання про послання Павла до Галатів”). Відомо, що з ними він виступав ще в 1513-1516 рр. [8].

“95 тез” професора пронизує одна наскрізна ідея – для спасіння душі необхідне виключно внутрішнє покаяння, а тому його не може замінити жодна пожертва. В 32-й тезі Мартіна Лютера йдеться про те, що: “Навіки будуть засуджені зі своїми вчителями ті, які увірували, що шляхом відпускних грамот вони отримали спасіння” [6]. Ця доктрина повністю відобразила духовну кризу, яка тоді поширювалася Європою, і стала основою релігійної течії. В другій і третій тезах мовиться: “Це слово [”покайтеся”] не може бути зрозуміле як таке, що відноситься до таїнства покаяння (тобто до сповіді і відпущення гріхів, що звершується служінням священика). Однак відноситься воно не тільки до внутрішнього покаяння, навпаки, внутрішнє покаяння “ ніщо, якщо у зовнішньому житті не тягне за собою цілковитого умиртвіння плоті” [6].

Варто зазначити, що Лютер повністю відкидав особливий статус папської влади, а, відтак, і самого Римського Понтифіка. Єдиним авторитетом у питаннях віри, за Лютером, визнавалося “Святе Письмо”, право тлумачити яке надавалося кожному віруючому [4]. Цікавим і доволі суперечливим видається те, що теолог приймав догматичні рішення перших шести Вселенських Соборів; визнавав Апостольський, Нікейський і Афанасієвий символи віри. Доктринальна система Лютера викладена в шести символічних книгах авторства самого теолога, а також Філіппа Меланхтона: (Малий (1528 р.) і Великий (1529 р.) катехізиси М. Лютера, “Аугсбурзьке віросповідання” (1530 р.), “Апологія аугсбурзького віросповідання” (1531 р.)), “Шмалькальденські члени” (М. Лютер, 1537 р.), “Формула згоди” (1577 р., з 1580 р. – “Книга згоди”). В останній книзі здійснено узагальнення ідейних надбань Мартіна Лютера в його розбіжностях з іншими протестантськими течіями, які постійно виникали у процесі

Реформації [5]. Коли Мартін Лютер проголосив право проповідувати доктрину протестантизму, у нього з'явилося чимало прихильників і послідовників. Їх почали іменувати “протестантами”. Протестантизм як вчення знаходилося поза римо-католицькою та православною церквами.

Сьогодні протестантизм є доволі поширеним явищем. Згідно підрахунків вчених і соціологів, у світі налічується більше 344 млн. протестантів. Вони входять до екуменічної організації Всесвітня рада церков, яка була створена у 1943 р. Щодо представників лютеранства, то ця конфесія налічує близько 70–80 млн. віруючих. Лютеранство широко поширене в таких країнах як Естонія та Латвія [4]. Значна частина лютеран проживає у Федеративній Республіці Німеччина, Сполучених Штатах Америки, Данії, Норвегії, Швеції і Фінляндії. Більшість лютеранських громад об'єднує Всесвітній лютеранський союз, заснований у 1947 р. [3]. Щодо частки лютеран серед населення світу, пропонуємо наступну статистику. Так, в Ісландії лютеранство сповідує 92% населення країни, Данії – 89 %, Норвегії – 85%, Фінляндії – 80%, Швеції – 75%. В Німеччині лютеранами є менша половина населення – 45% (воно об'єднує лютеранські, реформатські і лютерансько-реформатські громади). Лютеранство представлено і в країнах так званого “третього світу”. Воно поширене на Мадагаскарі (7%), у Танзанії (5%), Ефіопії, Південноафриканській Республіці та Індонезії (по 2%). Найбільша кількість лютеран проживає у Папуа-Новій Гвінеї (25% всього населення) [5].

Отже, з часів Реформації лютеранство не втрачає свого значення і залишається однією з найпоширеніших деномінацій протестантизму.

Список використаних джерел

1. “95 тез Мартіна Лютера, які змінили церкву і світ”. Доступ отримано 1 жовтня 2017 р. <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/09/11/150397>.
2. Дейвіс, Норман. “Європа: Історія”. Київ: Основи, 2001.
3. Лубський, Володимир та ін. “Історія релігій світу: Навчальний посібник.” Київ: “Центр учбової літератури”, 2014.

-
4. Лубський, Володимир. *“Релігієзнавство: Підручник.”* Київ: Вілбор, 1997.
5. Любашенко, Вікторія. “Лютеранство.” В *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла Мі*. Ред. Валерій Смолій. Київ: Видавництво “Наукова думка”, 2009. Доступ отримано 3 жовтня 2017 р. <http://www.history.org.ua/?termin=Lyuteranstvo>.
6. Лютер, Мартин. *“95 тезисов. Диспут о прояснении действительности индульгенций.”* Санкт-Петербург: Герменевт, 1996. Доступ отримано 1 жовтня 2017 р. <http://www.reformed.org.ua/2/31/Luther>.
7. “Мартін Лютер кілька разів писав до папи листи із покаянням”. Доступ отримано 2 жовтня 2017 р. http://zik.ua/news/2017/09/16/martin_lyuter_kilka_raziv_pysav_do_papy.
8. Соловьев, Эрих. *“Непобежденный еретик: Мартин Лютер и его время.”* Москва: Молодая гвардия, 1984.

ЛЯМЕНТ ЯК У ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Галина МАРТИНЮК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі
Українки

e-mail: gakyuka111@gmail.com

Як яскраве та значуще явище для барокової культури, лямент залишається малодослідженим та потребує ретельного вивчення. У запропонованій науковій розвідці проведено аналіз теоретичних засад визначення літературного жанру ляменту.

Ключові слова: бароко, лямент, смерть, барокова поезія.

As a bright and significant phenomenon for baroque culture, the lament remains inadequate and requires careful study. In the proposed scientific research was conducted analysis of the theoretical foundations for determining the literary genre of the lament.

Key words: baroque, laament, death, baroque poetry.

Період бароко в історії європейської культури відзначився унікальним художнім стилем. Літературні надбання того часу характеризуються не лише перевагою форми над змістом, контрастністю художніх засобів, а й різноманіттям і синтезом поетичних жанрів, надмірною експресією. Ключовим образом у поетичних текстах стає людина, що збагнула короткочасність свого існування і нікчемність власних потреб.

Попри суттєвий теоцентризм і духовний фундаменталізм, такі настрої відобразилися і в українському літературному бароко. Яскравим прикладом втілення філософських та естетичних засад епохи є жанр віршованого ляменту.

Своїм корінням лямент сягає ще античних часів, його мотиви віднаходимо у Святому Письмі, а середньовічна культура активно репрезентує його поетику в літописах. Написаний з приводу смерті людини, лямент у XVI–XVIII ст. на території України стає одним із найуживаніших жанрів у доробках барокових поетів і твориться як українською, так і латинською мовами.

Як і багато інших мистецьких явищ, повноцінне вивчення ляменту в українському літературознавстві стало можливим лише зі здобуттям державності та визнанням національної культурної самобутності. Проте за цей час так і не з'явилося окремих і послідовних праць, присвячених цьому жанру.

Найбільшою проблемою є жанрова невизначеність ляментів. Попри те, що в «Літературній енциклопедії» подано тлумачення ляменту [3, с. 588], дослідники відносять його до найрізноманітніших жанрових форм. Так, «панегіриком з нагоди смерті» називає лямент І. Мельничук, аналізуючи «Плач або Лямент на зшестья з цього світу вічної пам'яті гідного Григорія Желіборського» невідомого автора. Дослідниця відносить текст пам'ятки до так званих «віршів-орацій з елементами зорової та гербової поезії» [4, с. 131], хоч і акцентує увагу на концентрації оплакувальної поетики у власне ляментовій частині твору, а саме – на мотиві скороминущості, надмірній емоційності та домінантного образу смерті.

Лямент як панегіричну елегію трактує дослідниця О. Ткаченко. Наголошуючи на синкретичній природі жанру, вона визначає його як “важливу віху в становленні елегії” [5]. На перший план у дослідженні текстів авторка виводить дидактичні, соціальні та релігійно-філософські мотиви та зазначає, що в майбутньому ляменти посприяли появі такої форми як “елегія на смерть”.

У контексті латиномовних зразків ляменту до різновиду етикетної поезії, а саме – до епіцедію зараховує лямент Л. Шевченко-Савчинська [7]. Інтертекстуальне дослідження жанру епіцедію в українських поетиках презентує й О. Циганок [6].

Не менш цікавим є підхід К. Богатирьової, котра розглядає ляменти в рамках похоронного віршування, даючи їм означення оди [1]. Ляменти як зразки давньої публіцистики (зокрема церковної) та прийом «ляментації» як засіб вираження емоційності аналізує В. Коваль [2].

На думку В. Шевчука, ляменти увібрали в себе поетику новітніх ренесансно-барокових жанрів – посмертного панегірика, епітафіону, елегії [8, с. 168].

На нашу думку, лямент – це зразок синкретичної поезії бароко. По-перше, в ньому поєднані ліричні та епічні елементи, тобто, за визначенням давніх поетик, це так звана епічна поезія. Завдяки цьому ляменти тяжіють до інших зразків епічної (за сучасною термінологією – ліро-епічної) поезії – панегіриків та епітафіонів. Від елегії (як і від оди) лямент відрізняється саме своєю епічністю (а відтак – масштабністю та публіцистичністю), що для ліричних жанрів нехарактерні. По-друге, ляменти – це зразки оплакувальної поезії (у буквальному перекладі з латинської лямент (lamentum – ридання, зойк)), “застосовуваної під час поховань” [3, с. 588], відтак вони мають власну специфіку, якою відрізняються від інших різновидів епічної поезії: панегіриків, епіцедіїв (поезії похвальної), епітафіонів (поезії надгробної), епіталам (весільної поезії) тощо. Разом із тим, ляменти, поза сумнівом, є складовою частиною т. зв. етикетної поезії бароко, що служила зразком людської поведінки на різних етапах життя.

Враховуючи сказане, можемо стверджувати, що лямент – це самостійний різновид епічної поезії бароко, що належить до етикетної творчості та відрізняється своїми функціями від інших видів епічної та ліричної творчості, хоч і має з ними чимало спільного, зокрема панегіризм, посилену риторичність, експресивність, символізм образів.

Список використаних джерел

1. Богатирьова, Катерина. “Похоронна тема в одах українських поетів XVIII – першої третини XIX століть.” *Мандрівець* 1 (2015): 17–19.
2. Коваль, Володимир. “Засоби емоційності в давній українській публіцистиці.” *Наукові записки Інституту журналістики* 20 (2005): 62–72.
3. *Літературознавча енциклопедія*. Київ: Академія, 2007, т. 1.
4. Мельничук, Ірина. ““Плач, альбо Лямент по zestю з свѣта сего вѣчної памяти годного Григорія Желиборского” в системі танатологічних жанрів української барокової поезії.” *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія *Філологічна* 59 (2015): 131–134.
5. Ткаченко, Олена. “Теоретичні засади жанрового визначення елегії.” *Вісник Сумського державного університету*. Серія: *Філологічні науки* 3 (2006): 68–74.
6. Циганок, Ольга. “Теорія епіцедії в українських поетиках XVII–XVIII ст. (інтертекстуальний підхід).” *Київські полоністичні студії* 16 (2010): 47–57.
7. Шевченко-Савчинська, Людмила. “Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XVI–XVIII ст.” Автореф. дис... канд. філол. наук. КНУ імені Тараса Шевченка. 2005.
8. Шевчук, Валерій. *Муза Роксоланська*. Українська література XVI–XVIII століть: у 2-х кн. Київ: Либідь, 2004, кн. 1.

ЖІНКИ У ПРАВЛЯЧИХ ЕЛІТАХ ВІЗАНТІЇ (ПРИКЛАД ІМПЕРАТРИЦІ ФЕОДОРИ)

Христина МЕРЕНЮК
Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: hrys.merenyuk@gmail.com

У статті проаналізовано становище жінок у Візантійській імперії на прикладі політичної, адміністративної, соціальної та релігійної діяльності імператриці Феодори, її беззаперечний вплив на імператора Юстиніана.

Ключові слова: Візантія; жінки; Феодора; влада; жіночий вплив; Юстиніан I.

In the article it is analyzed the status of women in the Byzantine Empire, based on the example of Empress Theodora's political, administrative, social and religious activity and her absolute influence on Emperor Justinian.

Key words: the Byzantine Empire, Empress Theodora, authority, woman influence, Justinian I.

Становище жінки у середньовічному суспільстві завжди привертало увагу істориків. У цей період відомо, що жінка не відігравала особливої ролі навіть у сімейному житті подружжя, не кажучи вже про володіння цілими імперіями. Жінка була підлеглою свого чоловіка: “слухняність та вірність” – найважливіші канони середньовічної жінки. Попри всю тогочасну реальність існує також інша сторона медалі. Жінки в той час були, насамперед, звабницями. Любов – це можливість контролю влади для жінок. Їм вдавалось маніпулювати не лише для простими чоловіками, а й імператорами. Попри всю “незначущість жінки” були й ті, яким вдавалось вплинути на історію не менше, ніж більшість чоловіків.

Що стосується візантійської жінки, то Ш. Діль у праці “Візантійські портрети” вважає, що у Візантійській імперії жінка не користувалася особливою повагою. Дослідник

підкреслює, що жінка ніколи не була самостійною. Натомість, Г. Літаврін та О. Каждан схиляються до думки, що жінки значної мірою впливали на суспільне життя імперії. Знатні жінки неофіційно носили титул свого чоловіка та допускалися до трапези за одним столом з василевсом. У історії Візантійської імперії знаходять місце випадки, коли співправителем імператорів ставали їхні дружини. Достатньо красномовною ілюстрацією впливу жінки на державні справи є правління Феодори (480–548 рр., імператриця з 526 р.). Багато істориків та сучасників імператриці не лише критикували її діяльність, але й захоплювалися нею. Цій жінці вдалось піднятися на імператорський трон і стати однією із найвідоміших імператриць. Кохання – головний її козир. Хроністи зазначають, що Феодора була найкрасивішою і найрозпуснішою у Константинополі. Проте, даних про те, звідки походить майбутня імператриця (серед варіантів є Сирія та Кіпр) і хто її батьки, не так багато. Її батько – Акакій, був сторожем у цирку, однак він помер, коли Феодора була ще дитиною. Мати вдруге вийшла заміж в надії, що її новий чоловік отримає місце у цирку, однак цього не сталося. Вона була змушена виступати в цирку разом з маленькими дітьми. Це глибоко запам'яталось імператриці, адже тоді партія Зелених не підтримувала їх із матір'ю [1, с. 47]. Вона хотіла виступати, показуючи усім свою красу. За словами дослідників вона соромилась не того, що мала б соромитись кожна жінка. Вона не мала якогось особливого таланту, а служила лише давньому ремеслу [2, с. 24–25].

Історики вважають, Феодора насправді була надзвичайної вроди. Вона була невисокого зросту, з великими очима, які виблискували на її білявому обличчі. Крім зовнішньої краси у ній поєдналися розум, весела вдача, і, деколи, серйозність. На сцені вона нічого не соромилась, наважувалась на нескромні вчинки, а на вулиці прославлялася своїми пишними святкуваннями та численними коханцями. Якщо вірити Прокопію Кесарійському, то люди соромились її на вулиці, а зустріч із нею вважалася поганою прикметою [3, с. 10]. Це тривало доти, доки у неї не з'явилась чергове захоплення. Її

коханець Екевол був призначений правителем Пентаполем Африканським. Феодора та Екевол виїхали з Константинополя. Проте, через деякий час Феодора покидає свого чоловіка. Вона потрапляє в Александрію, але там вона не могла знайти роботу і була змушена повернутись у Константинополь. Феодора жила у маленькому будиночку скромно та чесно. Вона стала побожною: молитви стали її дозвіллям. Однак, її маленький будиночок все ще залишався привабливим для сановних осіб. Тут у неї і закохався спадкоємець престолу Юстиніан [1, с. 49–50].

Невідомо, яким чином Феодорі вдалося прив'язати до себе вже немолодого Юстиніана. Прокопій Кесарійський наголошує, що тут не обійшлося без чарів та магії. Ще до весілля Юстиніан наділяв її величезними сумами грошей та подарунками. Правитель робив усе, аби зрівняти її становище зі своїм. Розуміючи усю складність становища Феодори він привернув на свій бік армію, а згодом і церкву, які могли стати вагомими противниками його шлюбу. Юстиніан навіть випросив у свого дядька імператора Юстина титул патриціанки. Спеціально для неї був скасований закон, який забороняв вищим сановникам одружуватися з жінками рабського становища [4, с. 10–13]. Феодора швидко при звичаїлася до імператорського життя, ставши типовою монархинєю. Вона бажала пишних покоїв, дорогих суконь, надзвичайних коштовностей. На відміну від Юстиніана, Феодора була дисциплінованою і до кінця своїх днів була центром усіх відомостей в імперії [1, с. 51–53].

Навіть неприхильно налаштований до Феодори Прокопій Кесарійський вказував на спільні рішення подружжя: “У своєму спільному житті нічого не робили один без одного...”. У всіх державних справах вона була помічницею імператорові. Кохання Феодори і Юстиніана – це партнерство і підтримка двох людей. Ці дві персоналії чудово доповнювали один одного [4, с. 4].

Будучи могутньою імператрицею Феодора поводила себе не лише як впливовий політик, а й як жорстока володарка. Вона знищувала всіх, чий вплив міг послабити її власний. Якщо хто-небудь намагався похитнути її авторитет, то вона позбувалася

його швидко та тихо. У генікеї імператриця повеліла влаштувати підземелля, в окремих ізольованих камерах якого в непроглядній п'їтми роками тримала на хлібі і воді своїх ворогів, доглядачам було заборонено розмовляти з в'язнями. Не врятувалися від імператриці навіть наймогутніші сановники: Іоанн Каппадокійський, секретар Пріск, зять Велізарія та ін. [5, с. 199–208].

Протягом всього правління не було такої сфери людської діяльності, яку б Феодора не контролювала: від адміністрації і церкви до політики та зовнішніх справ. Нині відомо, що Юстиніан створював свій відомий “кодекс” законів за участю та з підказками Феодори. Імператриця не лише зініціювала прийняття закону, який забороняв торгівлю жінками, а й потурбувалася про вигнання людей, які організовували такі операції. Не без її участі склалися також жорстокі закони проти гомосексуалістів, засуджує їх до публічної кастрації. Окрім цього, як повідомляє Прокопій Кесарійський, Феодора зібрала більше 500 блудниць і відправила їх інший континент, і включила їх в “монастир Каяття” [4, с. 13].

Про вплив Феодори на Юстиніана свідчить і той факт, що залишаючись завжди в душі монофізиткою, цінувала у політиці грецький Схід набагато більше, ніж незрозумілий їй Захід. Вона переконала Юстиніана, що політика проти монофізитства є невартою уваги [2, с. 3]. Варто зазначити, що Феодорі не завжди подобалася політика чоловіка. Імператриця навіть задумала взяти під свій контроль папство, за допомогою диякона Вігілія. Незабаром Вігілій був обраний папою, та не завжди піддався впливу імператриці [4, с. 79–80].

Середина VI ст. ознаменувалася страшною “чорною смертю”. У цей час хворіє на цю недугу Юстиніан. Феодора розуміла що у випадку смерті імператора їй прийдеться захищатися від її ненависників та ворогів. Вона безперечно не хотіла йти у тїнь політичного небуття, тому успішно і всіма силами продовжувала політику чоловіка і очікувала дива. Та попри усі бажання її ворогів, Юстиніан поборов цю “середньовічну косу” [4, с. 108–112].

Достатньо красномовним фактом впливу жінки не лише на державні справи, а й на військові дії є приклад поведінки Феодори під час повстання Ніка 632 р. Її рішучість фактично змінила хід подій історії. Юстиніан, побоявшись повстанців, вже надумав втікати, однак Феодора виступила з яскравою промовою: “Усі люди приходять у цей світ, щоб померти, але для того, хто правив ” вигнанцем бути нестерпно...”. Завдяки цим словам повстання було придушено і трон Юстиніана врятовано. Таким чином, Феодора зберегла трон Юстиніана і допомогла йому увійти в історію одним із найвідоміших імператорів Візантії [6, с. 237–238].

Отже, імператриця Феодора ” це приклад тої жінки, яка не просто виконувала роль дружини, а й стала справжнім доповненням до Юстиніана. Вона не соромилась свого колишнього статусу, а навпаки допомагала таким жінкам як вона. Ця імператриця вперше в історії проявила інтерес до соціальних проблем жіноцтва, ставши їхньою захисницею. Також вона мала безперечний вплив на політику великої імперії, що підтверджують праці відомих істориків того часу. Нею захоплювались, її боялись, та слід , який вона залишила в історії – беззаперечний.

Список використаних джерел

1. Диль, Шарль. *Византийские портреты*. Москва: Искусство, 1994.
2. Диль, Шарль. *История Византийской империи*. Москва: Государственное издательство иностранной литературы, 1948.
3. Прокопий Кесарийский. *Война с персами. Война с вандалами. Тайная история*. Москва: Наука, 1993.
4. Бейкер, Джордж. *Юстиниан. Великий Законодатель*. Москва: Центрполиграф, 2004.
5. Де Кок, Анри. *История знаменитых куртизанок*. Москва: Гелеос, 2008.
6. Курбатов, Георгий. *Ранневизантийские портреты: К истории общественно-политической мысли*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1991.
7. Гуссе, Анри. *Знаменитые куртизанки древности. Аспазия. Клеопатра. Феодора*. Ногинск: Остеон-Пресс, 2015.

**ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА
ВОЛОДИМИРА ШМІДТА ЯК ДЖЕРЕЛО
ДО ВИВЧЕННЯ УГОРСЬКОЇ КАМПАНІЇ 1849 РОКУ**

Дмитро ПУГАЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: dmpgch@gmail.com.

У публікації проаналізовано оригінальні, досі не введені в науковий обіг джерела – формулярний список та указ про відставку Володимира Івановича Шмідта (1822–1883), які зберігаються у домашньому архіві родини Халецьких. В. Шмідт – офіцер армії Російської імперії, який брав участь в Угорській кампанії 1849 р. Інформація його документів дозволяє доповнити картину перебігу цієї військової кампанії, й певним чином розглянути її на мікрорівні – крізь призму біографії “пересічної” особи.

Ключові слова: документи Володимира Шмідта, “Весна народів”, Угорська кампанія 1849 р., інформативний потенціал джерел.

This research analyzes original unpublished sources, the form list and the decree on the resignation of Volodymyr Ivanovich Schmidt (1822–1883). V. Schmidt was an officer of the Russian Empire army who participated in the Hungarian campaign of 1849. The information of his documents allows to supplement the picture of this campaign, and shows it in a certain way at the micro level – through the prism of the biography of “ordinary” person.

Key words: V. Schmidt’s documents, military campaigns of the 19th century, informative potential of sources.

У 1848–1849 рр. у Європі відбулась “Весна народів” – хвиля революційних рухів бездержавних народів поліетнічних імперій. Не оминула вона й багатонаціональну монархію Габсбургів, де навесні 1848 р., поряд із іншими народами, виступили також угорці, відразу зайнявши окремішню та доволі сильну позицію. Її кульмінацією стало проголошення 14 квітня 1849 р. незалежності Угорщини. У цій ситуації допомогу Габсбургам надав російський імператор Микола I. У травні

1849 р. російські війська розпочали “*войну съ Венгерскими мятежниками*”. Причиною цієї інтервенції була не лише монарша солідарність, а й бажання Романових утвердити себе в стратегічно важливому регіоні та забезпечити від внутрішніх заворушень [1, с. 121–123; 3, с. 15; 6, с. 81; 7, с. 321–324].

Прослідкуємо відображення перебігу Угорської кампанії російської армії в документах Володимира Шмідта. Єкатеринбурзький піхотний полк, поручиком якого він служив, наступав у колоні генерала від кавалерії барона (згодом графа) Дмитра Остен-Сакена. Наголосимо, що ця колона наступала фланговим маршем через Галичину та Закарпаття (австрійська влада дозволила російським військам пройти через свою територію), окремо від основного угруповання російських військ під командуванням фельдмаршала Івана Паскевича.

1 травня 1848 р. Єкатеринбурзький піхотний полк перейшов російсько-австрійський кордон біля міста Гусятин (нині районний центр Тернопільської обл.), і до кінця червня прибув до Стрия (нині районний центр Львівської обл.). 30 червня полк виступив у напрямі Кашау (нині м. Кошице, Словацька Республіка), при цьому 12 липня перетнувши Карпати біля с. Грабби (нині с. Верхні Грабівці Закарпатської обл.) [4, арк. 1]. На жаль, зважаючи на офіційний характер документів В. Шмідта, якими ми маємо змогу користуватися, в них не відображено, як сприймало російські війська місцеве українське населення Галичини та Закарпаття. Із зазначених документів неможливо довідатись також про те, чи в колоні Д. Остен-Сакена були солдати-українці з Наддніпрянщини, які мали чітко усвідомлювати спільність із місцевим україномовним населенням. Отже, досліджувані нами джерела дозволяють поставити низку цікавих запитань, пошук відповідей на які може стати предметом окремих наукових студій.

Хоча б частково відповісти на них дозволяють спогади офіцера 11-ої дивізії російської армії Петра Алабіна, яка наступала на Угорщину також територією Галичини, проте північніше колони Д. Остен-Сакена. Маршрут 11-ої дивізії був таким: Волочиськ (нині районний центр Хмельницької обл.) –

Тернопіль – Золочів (нині районний центр Львівської обл.) – Львів – Перемишль (нині повітовий центр Підкарпатського воєводства Республіки Польща) – Самбір (нині районний центр Львівської обл.) – Тилява (нині село Кросненського повіту Підкарпатського воєводства) – Дукля (нині місто Кросненського повіту) [2, с. 3–53]. П. Алабін згадував: “Жители городовъ, мстечекъ, деревень без различія сословій, сбгались толпами смотреть на насъ. Чсць глубже проникали мы въ Галицію, тсць радушнсе встречали пріемъ не только отъ крестьянъ, но и со стороны интеллигенціи” [2, с. 15]. Вочевидь, у цій цитаті присутній відгомін потужного на той час серед західноукраїнської інтелігенції москвофільства, яке почало втрачати свою популярність лише з кінця 1860-х років – із розвитком народовського та радикального рухів.

Після маршу Галичиною та Закарпаттям, 16 липня колона Д. Остен-Сакена прибула до м. Кашау, а через два дні досягла м. Токая (нині – Угорщина), де з’єдналась із військами І. Паскевича. Рух військ призупинився до 26 липня, припускаємо, що з причини необхідності наведення переправи через ріку Тису. Можливо, що попередню переправу зруйнували повстанці, які відступили з міста. На жаль, опрацьовані нами історіографія та опубліковані джерела не дають змоги підтвердити чи спростувати це припущення [5, арк. 2].

Наступні чотири дні (26–30 липня) армія переправлялась на протилежний бік Тиси. Вийшовши на оперативний простір, війська знову розпочали наступ у напрямі на м. Дебрецен (нині – Угорщина). Бойові дії між російськими військами та угорськими повстанцями тривали близько двох тижнів. У результаті, угорська армія змушена була капітулювати. На жаль, документи В. Шмідта не містять інформації про перебіг бойових дій та втрати сторін. З них довідуємося лише, що після придушення Угорської революції, 15 серпня російські війська розпочали зворотній марш, зокрема, колона Д. Остен-Сакена – знову територією Закарпаття та Галичини. 18 вересня вона перетнула російсько-австрійській кордон біля того ж таки Гусятин [4, арк. 2].

Список використаних джерел

1. Авербух, Ревекка. *Революция и национально-освободительная борьба в Венгрии 1848–1849 гг.* Москва: Наука, 1965.
2. Алабин, Плтр. *Четыре войны. Походные записки в 1849, 1853, 1854–56, 1877–78 годах.* Самара: Типография И. П. Новикова, 1888.
3. Виноградов, Владилен. “Венгерский поход И. Ф. Паскевича 1849 г.: легенда и действительность.” *Новая и новейшая история* 3 (2000): 80–96.
4. Оригінал указу про відставку В. І. Шмідта. 1859. Домашній архів родини Халецьких.
5. Оригінал формулярного списку В. І. Шмідта. 1857. Домашній архів родини Халецьких.
6. Тейлор, Алан Джон Персиваль. *Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини.* Пер. з англ. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002.
7. Kontler, László. *A History of Hungary: Millennium in Central Europe.* New York: Palgrave Macmillan, 2002.

ПРИВАТНЕ І ГРОМАДСЬКЕ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮЗЕФА ОССОЛІНСЬКОГО (у світлі епістолярної спадщини)

Назар РАДЕЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: azaron35@ukr.net

Стаття розкриває подробиці особистого життя Юзефа Оссолінського та його респондентів. Проаналізовано випадки прохання про протекцію, а також протегування Ю. Оссолінським здібних студентів. Простежено питання отримання посад у Королівському Варшавському університеті, а також подій наполеонівських воєн в Іспанії.

Ключові слова: Ю. Оссолінський, побутові справи, епістолярна спадщина Ю. Оссолінського.

The article reveals the details of Josef Ossolinsky's personal life and his respondents. The cases of the request for protection, as well as the patronage of J. Ossolinski capable students are analyzed. The issue of obtaining positions at the Royal Warsaw University, as well as the events of the Napoleonic wars in Spain, was traced.

Key words: J. Ossolinski, household affairs, J. Ossolinsky's epistolary legacy.

Сучасний розвиток історичної науки характеризується великою кількістю напрямків дослідження. Одним із них є джерелознавчі студії, які важливі для гуманізації науки. Епістолярій допомагає розкрити внутрішній світ особи, її погляди на життя, суспільство, розширює картину світогляду людини певного періоду, її ментальність. Особливої актуальності набуває дослідження епістолярних джерел, спрямоване на поглиблене вивчення ролі людини в суспільстві. За словами Наталі Яковенко, актуальним стає спроба “звести історію з н’єдесталу науки про суспільство до рангу науки про людину в суспільстві”. Це значить – перейти в площину мікроісторії (локальної історії), що охоплює всі аспекти життя людини й намагається подолати фрагментарність, площинний погляд та дати об’ємне зображення. Мікроісторія прагне реконструювати спосіб, за яким індивіди будували соціальний світ, свої стосунки, з урахуванням того, що їх об’єднувало й роз’єднувало. Листування Юзефа Оссолінського не є винятком, тому що коло осіб, з якими він спілкувався, було надзвичайно широким. Відповідно, ми можемо почерпнути з нього велику кількість корисної інформації, яка сприятиме кращому розумінню даної епохи, усвідомленню поведінки та вчинків респондентів Ю. Оссолінського. Звичайно, варто усвідомлювати, що листування може бути цінним не лише з погляду мікроісторії, але й, наприклад, лінгвістики, яка від таких досліджень може суттєво збагатитися власне в галузі стилістики, граматичних форм, лексичного складу мови в їх історичному розвитку.

Аналізуючи листування Ю. Оссолінського ми можемо виділити низку тем, які зустрічалися найчастіше. По-перше, питання науки і культури, по-друге, обговорення побутових й особистих справ. Власне, побутові та особисті справи дозволяють нам розширити наші знання про потреби, бажання та переживання людей минулих епох.

Оскільки Ю. Оссолінський був впливовою особою, то до нього часто зверталися з проханням протекції. Зазвичай такі листи наповнені великою кількістю улесливих слів і відвертим підлабузництвом. Яскравим прикладом є лист Каєтана Кіцького, котрий хотів дізнатися причину невиконання Оссолінським папських булл. Іншим прикладом прохання протекції є лист А. Ярачевського, котрий просив Ю. Оссолінського посприяти його дружині отримати орден Зіркового Хреста – знак цісарської ласки. Листування розкриває нам також елементи того, як Ю. Оссолінський протегував студентів, надавав їм кошти, доступ до своєї бібліотеки, а також сприяв у працевлаштуванні.

Важливим і, можливо, найцікавішим було обговорення закулісних перипетій призначення на посади у Королівській Варшавській університет, яке Ю. Оссолінський проводив з Єжи Самуелем Бандтке та Адамом Яциною. Цікаво, що, попри протегування Є. С. Бандтке, його кандидатури не зайняли очікуваних місць в університеті.

Цікавили Ю. Оссолінського й поширені в суспільстві плітки. Так, він отримав від Юзефа Боровського низку історій, пов'язаних з Підгайцями. Тут основна мова велась про те, хто ж став власником цього міста. Ю. Боровський запевняв, що цим пліткам не варто вірити. Не уникав він і розповідей про своє особисте життя, повідомляючи про смерть внучки та стан справ свого сина.

В епістолярії Ю. Оссолінського зустрічаємо й рекомендацій певних лікарів. Так, Леопольд Маєвський рекомендував Ю. Оссолінському лікаря Фердинанда Штехера фон Себеніца, який викладав у медико-хірургічному інституті Львівського університету. Постає запитання, яких же послуг потребував

Ю. Оссолінський? Можливо, якщо лист з 1820-х рр., то Ю. Оссолінський потребував хірургічного втручання для корекції зору, який він почав втрачати.

Крім того, розглядалися питання оподаткування маєтків Ю. Оссолінський. Аналізуючи листування Ю. Оссолінського, можемо зробити висновок, що його господарськими справами займався Я. Бонковський.

Цікаві деталі з періоду наполеонівських війн у Іспанії розкриває лист від капітана А. Матковського. З нього дізнаємось про етнічний склад армії Наполеона, настрої іспанського населення, побут населення та їхній раціон.

Отже, проаналізоване листування свідчить про, те що постать Ю. Оссолінського тісно пов'язана з Галичиною і його роль в історії краю потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України, Відділ рукописів, Фонд 5, опис 2, справи 141, 179–185, 194.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ТЕМА СВЯТ-ВЕЧОРА ("КОЛЯДИ") У ВОЛИНЯН (на польових етнографічних матеріалах з Рівненської області)

Руслана РОЙКО

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: ruoyko@gmail.com

У публікації на основі польових етнографічних матеріалів, зібраних авторкою у селах Демидівського, Дубенського, Млинівського та Рівненського районів Рівненської області, проаналізовано сільськогосподарську тему Свят-вечора ("Коляди") у волинян. Особливий наголос зроблено на характеристиці предметної та

акціональної форм ритуалу, а також на місцевій термінології для позначення тих чи інших етнографічних явищ.

Ключові слова: Волинь, Свят-вечір (“Коляда”), сільськогосподарська тематика, покуть, сніп (“коляда”), кутя.

In the publication, based on field ethnographic materials written by the author in the Volhynian villages of Rivne region (Demydivka, Dubno, Mlyniv and Rivne districts) agricultural theme of Holy evening (“Koliada”) is analyzed. A special emphasis is made on the choice criteria and role of each of them.

Key words: historical and ethnographic Volhynia, evening (“Koliada”), agricultural theme, “pokut”, sheaf (“koliada”), “kutya”.

Вагоме місце у свято-вечірній обрядовості займають сільськогосподарські мотиви. Українці, зокрема волиняни, виконували певні звичаї та обряди, щоб забезпечити добрий приплід худоби, врожайність зернових та овочевих культур.

У пропонованій публікації узагальнено матеріали, зібрані автором під час польової етнографічної експедиції 2016 р. у селах Демидівського (Лішня, Дубляни), Дубенського (Великі Сади, Зелене, Івання, Бортниця), Млинівського (Малі Дорогостаї, Мантин, Перевередів, Новини, Пугачівка, Гнатівка, Бокійма, Береги) та Рівненського (Іваничі) районів Рівненської області.

День напередодні Різдва волиняни називають “Колядою” (“Вілією”, “Першою вілією”, “Кутью” [1, арк. 53; 14, с. 262; 15, с. 94; 17, с. 176]. Перед вечерею на “покуть” (ця назва побутує у більшості досліджених населених пунктів), в “угол” (с. Гнатівка, Великі Сади) [1, арк. 90], у “куток” (с. Мантин) [1, арк. 20] ставили хліборобські за походженням атрибути.

Ще влітку господарі заготовляли обжинкового снопа – “коляду” (у с. Великих Садах його називали “дідухом” [1, арк. 89]). Цей сніп робили тільки з жита. Це підтверджують й матеріали відомого етнографа Назара Димнича [5, с. 95]. У селах Перевередові та Іваничах зафіксовано й поєднання у “коляді” різного збіжжя” жита, пшениці, вівса. При цьому

відзначимо, що до свято-вечірнього снопа не додавали ячменю (“*бо сиплеться*”) [1, арк. 37]. Звичай робити снопа з різних злаків зафіксовано й на поліських теренах Рівненщини [3, с. 278]. “Коляду” обв’язували рушником (с. Бокійма) [1, арк. 151] чи стрічкою (с. Іваничі) [1, арк. 112], прикрашати цукерками, горіхами, яблуками (с. Перевередів) [1, арк. 32].

Під час внесення “коляди” до хати, господар обов’язково вітався: “*Добрий вечір з Колядою!*” (с. Малі Дорогостаї) [1, арк. 5]; “*Добрий вечір з Колядою! Дай, Боже, на другий рік дожити, щоб побачити!*” (с. Івання) [1, арк. 126]; “*Добрий вечір з Колядою! Дай, Боже, другого року дождати в доброму здоров’ї!*” (с. Береги) [1, арк. 167]. Присутні в хаті відповідали: “*Добрий вечір! Заходьте!*” (с. Бокійма) [1, арк. 157].

Важливим атрибутом Свят-вечора було й сіно. Найчастіше його клали на покуть: “*На сіні – “коляда”. А під “колядою” обов’язково мусить бути кутя в горшку і булка хліба*” (с. Івання) [1, арк. 126]. Інколи на покуть ставили ще мед та узвар (с. Малі Дорогостаї) [1, арк. 5]. Зокрема, у 80-х роках ХІХ ст. Софія Рокоссовська зафіксувала, що узвар ставили на покуть, щоб не залишати кутю “самотньою вдовицею” [6, с. 144]. У селах Малих Дорогостаях [1, арк. 12], Перевередові [1, арк. 32] та Іванні [1, арк. 136] сіно розстеляли також на столі. На волинських теренах Рівненщини нами не виявлено інформації про найменування сіна “бабою”, а соломи – “дідом” (у досліджених селах долівку не вкривали соломою), що було характерним для волинян Кременеччини [2, с. 222] та Сокальщини [7, с. 178].

Деякі господині сипали на стіл зерно ” задля сприяння у наступному році врожаю (сс. Великі Сади, Івання, Бокійма) [1, арк. 91, 126, 153] чи домашньої птиці (“*Я попитала мати: “Нашо?”. – Курчаткам, як налупляться. То теє пишно маленьким курчаткам, то будуть добре рости*”, с. Іваничі) [1, арк. 112].

Сніп і сіно тримали на покуті до 13 січня – “Багатого вечора” (с. Береги) [1, арк. 167]; до 18 січня – “Писаної коляди” (сс. Великі Сади, Дубляни) [1, арк. 54, 97] чи до третього дня

Водохрещ (сс. Малі Дорогостаї, Іваничі, Бортниця, Івання) [1, арк. 6, 105, 143, 184].

На Багатий вечір із снопа витягали частину збіжжя. З нього робили перевесла, якими потім перев'язували фруктові дерева, щоб рясніше родили. Доцільно зазначити, що сама “коляда” стояла в хаті аж до Водохреща (сс. Перевередів, Великі Сади) [1, арк. 27, 97].

Під час наукової подорожі також зафіксовано, що на Багатий вечір “лякали” дерева: “Брали кілля або тею “колядою”, брали пару колосків, і били. Кажуть: “Як не будеш родити, то я тебе буду бити”. О, то так перев'язували” (с. Береги) [1, арк. 167]. Іван Морачевич зафіксував, що під час виконання цього обряду ходили “с пирогом по всьому саду” [4, с. 311].

У с. Іваничах “коляду” виносили на третій день Водохрещ: “Казали: “Тік притік, починка приволік”. То на третій день збиралися, то “кутю” цю молотили. Брали качалки, приходили. То таке, як хто де, не обов'язково, що ходить з хати в хату молотити, а до кого вже приходили. То те змолочував, худобі одавали. Сіно корові давали” [1, арк. 105]. Цікаво, що для цього збирався гурт людей: “Молотили. Молотили і пили вже потім. [...] Кутю тую винесуть, і вже є зачіпка” [1, арк. 115].

Отже, хоча святкове збіжжя виносили у різний час, але в усіх селах його згодовували худобі. При цьому зерно могли витеребити й додати згодом до посівного [1, арк. 158], або ж згодувати курам, “шоб неслися добре” [1, арк. 164]. Сіно (принаймні його частину) зберігали, “шоб посадити на ньому квочку” [1, арк. 127], або ж, якщо “є невістка чи дочка при надії, що має родити дитину, то оставляли на роди” [1, арк. 192].

Сакральне значення мало внесення до хати куті: її несла господиня разом із дітьми, квокаючи – щоб у наступному році був приплід курчат [1, арк. 13, 32]. Першу ложку куті господар кидав до стелі (с. Перевередів) [1, арк. 28], на покуть (с. Бокійма) [1, арк. 153] або під стіл (с. Іваничі) [1, арк. 102]. Марія Ковальчук (1929 р. н.) із с. Бокійми згадувала, що її батько під час цього промовляв: “На нове літо, роди, Боже,

жито, пшеницю та всяку пашницю” [1, арк. 153]. Мету зазначених обрядодій з кутею (нині їх не виконують [1, арк. 143]) волиняни найчастіше пояснюють через господарські мотиви: скільки вчепиться зернин до стелі, стільки на полі буде копів пшениці цього року [1, арк. 54]. Також врожай залежав і від погоди. Тому в с. Бортниці так пояснили цей обряд: *“Якщо кутя летить, то, значить, буде тепле і гарне літо. А буває, що кидаєш, кидаєш, а воно від ложки даже не відстає – значить, буде якась аномалія, може, буде грозове літо, може, буде дощове літо, може, буде неврожайне літо”* [1, арк. 193]. Могли підкидати кутю, щоб забезпечити розмноження бджіл (с. Бортниця) [1, арк. 173]. Н. Димнич зафіксував ще й таке передбачення: скільки зернин пристане до стелі – стільки буде овець [5, с. 97].

Отже, сільськогосподарські мотиви є основними в свято-вечірній обрядовості. Це зумовлено тим, що землеробство і тваринництво впродовж багатьох віків були основними галузями господарства українців, зокрема волинян. Господарі, щоб забезпечити себе всіма необхідними засобами для існування, не лише фізично працювали, а й застосовували обрядові дії. Наприклад, під час Коляди на святковий стіл сипали зерно, розстеляли сіно, а в хату заносили різдвяного снопа, підкидали кутю до стелі тощо.

Список використаних джерел

1. Польові етнографічні матеріали до теми “Традиційна зимова календарно-побутова обрядовість українців”, зафіксовані Ройко Русланою у Млинівському, Дубенському, Демидівському і Рівненському районах Рівненської області. 28.06–06.07.2016. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Фонд Р-119, опис 17, справа 579-Е.

2. Галайчук, Володимир. “Різдвяно-водохресні свята в околицях Кременця.” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 44 (2009): 215–240.

3. Зеленин, Дмитрий. Описание рукописей Ученого архива Русского Географического общества. Петроград: Издательство Императорского Русского Географического Общества, 1914, вып. 1.

4. Морачевич, Иван. “Село Кобыля, Волынской губернии Новоград-Волынского уезда.” *Этнографический сборник* 1 (1853): 294–312.

5. Dymnycz, Nazar. “Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia.” *Rocznik Wołyński* 1 (1930): 94–106.

6. Kopernicki, Izidor. “Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiahelskim.” *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 11 (1887): 163–199.

7. Sokalski, Bronisław. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*. Lwów: Drukarnia ludowa pod zarz. St. Baylego, 1899.

ІВАН МАЗЕПА ТА МАКІАВЕЛІЗМ

Наталія СТЕЦЬКІВ

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

e-mail: stetskivnataliia@gmail.com

Публікація присвячена аналізу впливу праці “Державець” флорентійського політичного мислителя Нікколо Макіавеллі (1513, опубл. 1532) на державницьку політику гетьмана Івана Мазепи. Простежено еволюцію образу гетьмана І. Мазепи як українського “Махієвеля”.

Ключові слова: “Державець” Нікколо Макіавеллі, політика макіавелізму, Іван Мазепа, український “Махієвель”.

The article is dedicated to the analysis of the influence of a Florentine political philosopher Nicollo Machiavelli’s research “The Prince” (1513, published 1532) on the statist policy of hetman Ivan Mazepa. Evolution of Ivan Mazepa’s portrait as a Ukrainian Machiavelli was traced.

Key words: Nicollo Machiavelli, “The Prince”, politics of machiavellianism, Ivan Mazepa, Ukrainian Machiavelli.

В українській історії козацько-гетьманської доби гетьман Іван Мазепа, поза сумнівом, є найбільш контроверсійною постаттю. Його оцінюють по-різному: від “національного героя”, “великого мецената”, “чудового дипломата” і навіть “православного європейця” до (як у традиційній російській історіографії) “зрадника” та “українського Юди” [2, с. 7; 3, с. 128]. Багатогранний державницький талант політичного лідера козацької України останньої чверті XVII – першого десятиліття XVIII ст. вимагає переосмислення з точки зору аналізу формування його ідеологічної платформи. Політичний макіавелізм гетьмана І. Мазепи – одна із фундаментальних підвалин його внутрішньої і зовнішньої політики, яка до початку Північної війни привела Гетьманщину до апогею в політичному, економічному та культурному розвитку.

Представник “літератури канцеляристів” Самійло Величко у своєму літописі першим назвав І. Мазепу “Махієвелем і хитрим лисом”, описуючи конфлікт 1692 р. між гетьманом і тодішнім генеральним писарем Василем Кочубеєм [1, с. 397]. Останній очолював старшинську опозицію проти І. Мазепи і повсякчас підкреслював негативні риси характеру гетьмана. Відтоді образ зрадливого “хитрого лиса” твердо усталився не тільки в імперській, але і почасти в українській історіографії.

У кардинально іншому розрізі про макіавелізм І. Мазепи написав дослідник давньої української літератури та письменник Валерій Шевчук у ґрунтовній праці “Просвічений володар”, де є окремий розділ “Іван Мазепа – політик-макіавеліст”: “Він мав щось з доби Макіявеля, який казав, що державний муж повинен бути – львом і лисом нараз. Цим дорівнює Хмельницькому. Інші були лише льви, як П. Дорошенко і П. Орлик. Або лише лиси, як Бруховецький і Самойлович. Він був одним і другим нараз” [6, с. 172]. На підтвердження своєї думки автор навів слова сина Пилипа Орлика – Григора, який щодо способу правління І. Мазепи відзначив таке: “Гетьман Мазепа з того часу, як обняв свій уряд, ужив усіх зусиль, щоби його затримати, ані на хвилину не забуваючи про нестійкість влади на Україні, часто повторюючи

моєму батькові, що все гине там, де володар не є готовий кожної хвилини захищати свою владу, як лев, як вовк і як собака” [6, с. 173]. Таким чином, Г. Орлик фактично задокументував макіавелізм як один із способів мислення І. Мазепи.

Подібною думки стосовно політики гетьмана І. Мазепи притримується сучасна російська дослідниця Тетяна Таїрова-Яковлева, яка у своїй біографії гетьмана присвятила цій проблемі цілий розділ “Учень Макиавеллі”. У вступному слові дослідниця одразу ж наголосила, що “Іван Степанович – хитрий, обережний і мудрий політик, неухильно і терпляче створював умови для перетворення старої системи Гетьманщини на потужний та відмінно працюючий організм. Учень Макиавеллі, за власним визнанням, захоплювався його “Державцем”. Він за зовнішнім спокоєм і доброзичливою посмішкою приховував свої справжні плани та наміри” [5, с. 124]. Як свідомий політик, що прагне здобути та втримати владу, він був честолюбним, хитрим, без докорів сумління керувався усіма настановами Макиавеллі й постійно перебував у військових походах, бо за висловом флорентійського мислителя, “війна – це єдиний обов’язок, який правитель не може покласти ні на кого іншого” [3, с. 85–86].

Отже, починаючи від часів С. Величка і до наших днів існують різні міркування щодо характеру та образу гетьмана І. Мазепи. Хтось убачає в ньому уособлення виключно негативних рис у контексті політичного лідера, називаючи “хитрим лисом”. Інші відстоюють його право на маневрування між різними політичними силами у пошуках вигідних умов для загального блага свого народу. Так чи інакше, в силу існуючої дилеми І. Мазепа позначений ще одним образом, а саме українського “Махієвеля”.

Список використаних джерел

1. Величко, Самійло. *Літопис*. Пер. з книжної української мови, упоряд., комент. Валерій Шевчук; відп. ред. Олекса Мишанич. Київ: Дніпро, 1991, т. 2.
2. Єнсен, Альфред. *Мазепа: Історичні картини*. Київ: Український письменник, 1992.

3. Мак'явеллі, Нікколо. *Флорентійські хроніки. Державець*. Харків: Фоліо, 2007.

4. Маслак, Володимир. Ранньомодерна українська державність в сучасних польській та російській історіографіях. Дис. д-ра іст. наук, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2015.

5. Таирова-Яковлева, Татьяна. *Мазена* (Серія “Жизнь замечательных людей”). Москва: Молодая Гвардия, 2007.

6. Шевчук, Валерій. *Просвічений володар: Іван Мазена як будівничий Козацької держави і як літературний герой*. Київ: Либідь, 2006.

ЗАЯВИ У КУЛИКІВСЬКІЙ МІСЬКІЙ КНИЗІ 1694–1717 (1722) РОКІВ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Михайло ТУПИЦЯ

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: mr.tupytsia@gmail.com

У публікації автор докладно аналізує заяви Куликівської міської книги 1694–1717 (1722) років з точки зору дипломатики. На підставі наявних документів, автор обґрунтував перелік найуживаніших формул, що використовувались у заявах наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

Ключові слова: Куликів, заяви, дипломатика, латинська мова, макаронізми.

In publication, the author analyzes in details the statements of the Kulykiv City Book of 1694–1717 (1722) in terms of diplomatics. After analyzing all available documents, the author comes to the conclusion about the most popular formulas used in statements in the late 17th–early 18th century.

Key words: Kulykiv, statements, diplomacy, Latin, macaronic language.

Заяви у практиці судів на магдебурзькому праві мали значення документа, що розпочинав судовий процес. Відтак, зараз ми маємо велику кількість історичних джерел актового типу, що розкривають різні аспекти соціально-економічного, політичного та культурного життя населення.

Куликівська міська книга 1694–1717 (1722) років зшита не за хронологічним, а за тематичним принципом. Згадані хронологічні рамки не є коректними, оскільки одна із заяв датована 1722 роком, і була вписана, очевидно, значно пізніше. На це вказує щільність написання слів та міжрядкового інтервалу. Тож верхню хронологічну межу доцільно окреслити 1722 р. Найбільше заяв (21 із 30) вписано під 1695 роком. Більшість заяв вписано до судових процедурів – комплексів документів, куди вносили перебіг судового провадження. Дві із заяв вписано до книги не у процедурах, а окремо, і, очевидно, мали продовження в інших актах, які до нашого часу не виявлено.

Перед заявою записували датування. У двадцяти шести датах спочатку вказується рік, потім день, а в кінці – місяць. Чотири документи починаються із формули: *“Działo się w urzędzie miejskim kulikowskim”*. Саму дату розміщують в кінці цієї формули, де спочатку вказується рік, потім день, а далі – місяць. Оформлювали цей елемент тексту процедура окремо, часто додавали до нього присутніх міських урядників (війта, замкового бурмістра, райців). Датування містять значні скорочення та виконані, найчастіше, латинською мовою, далі – польською, й один раз 1722 р. – змішаною латинською та польською мовами.

За типом всі ці документи, фактично, належать до скарг або позовів. За тодішніми канцелярськими традиціями тексти всіх документів містять їх назви. Абсолютну більшість документів підписано словом *“skarga”*. Існує два випадки, де те назву вказано у дієслівній формі: *“uskarzył”* та *“uskarzyliście”*.

Обсяг книги є відносно невеликий – 192 сторінки. Обсяг скарг залежить від кількості оскаржуваних осіб та причин, які спонукали позивачів йти до суду. За цим критерієм документи

умовно можна поділити на дві групи: короткі та відносно довгі. Двадцять одна заява займає місце до півсторінки, а в змісті оскаржено якусь одну проблему. Дев'ять заяв належать до відносно довгих та висвітлюють від однієї до кількох проблем.

Щодо мови, то в документах уже повністю домінує старопольська. Залишки латини представлені лише у датуваннях та окремих елементах вступних формул скарг, наприклад – “*Anno D[omi]ni*”. У трьох варіантах написання латинських назв місяців зустрічаємо такі, де позначено місяць латинською мовою повністю, де вказано місяць скорочено, де місяць вказано за допомогою криптограми – поєднання цифрового позначення латинського кореня назви та кінцевої частини слова (арабськими цифрами “8”, “9”, один запис – римською цифрою “X”). У вступних формулах скарг особисту присутність учасників окреслено присутнє латинське слово “*p[er]s[on]al[ite]r*”, яке зустрічається у п'ятьох варіантах скорочень. Виявлено також брахиграфічні елементи в уніфікованих інституціях старопольською: “*Jego Krolewska miłość*” – “JKM”, та “*Ich m[il]osci ojców dominikanow*” – “IchM”.

На початку заяви вказується заголовок і особи, які задіяні в створенні документу. Далі говорить власне про зміст заяви із всіма подробицями. Найголовнішим елементом заяви, за яким її і виділяють як окремий вид документу, є прецедент, що спонукав людину звернутися до міського суду – наратив. Оскільки цей фрагмент документу вписували із чорнової книги як пряму мову, вступна частина із вказуванням фігурантів досить чітко вирізняється. Так само із прямої мови вписували до актів і решту документів, лише додаючи канцелярські формули.

Усталені формуляри у скаргах Куликівської міської книги типові та досить прості. Досить часто варіюється вступна формула скарги. Шістнадцять разів зустрічається формула: “*Stanowszy przed nasz urząd wyszey mianowany*”. По три рази є формули: “*Stanowszy przed nasz urząd wyszey mianowany personaliter*” та “*Przed naszym urzędem wyszey mianowanym*”. Інші шість вступних формул записані по одному разу та є

єдиними такого вигляду в книзі. Не можна сказати, що кожен писар мав свою окрему манеру вписування, але вони записували документи за загальними правилами діловодства. Після вступної формули йде пряма мова позивача. Вона чітко виділяється на фоні канцелярських клаузул. Швидше за все, саме її записували до чорнової книги.

Отже, за розглянутими критеріями, заяви у куликівській міській книзі 1694–1717 (1722) років розміщено за хронологією, вказувалась точна дата внесення до суду даного документа. На тип документа завжди вказувало слово у початковій лексичній формулі тексту. Мова заяв завжди польська, окрім латиномовного датування. Внутрішня структура передбачає наявність таких елементів: датування, вступна формула заяви (із зазначенням назви документа та фігурантів справи), пряма мова позивача (суть скарги), закінчення (канцелярська формула, що завершує документ). Незважаючи на усталеність практики укладання документів, у канцеляріях допускалися елементи дипломатичної варіативності документа.

Список використаних джерел

1. Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України, Відділ рукописів. Фонд 4, опис 1, одиниця збереження 581.

ЕНРІКО ДАНДОЛО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІСТОРИЧНІ ПРОЦЕСИ НА БАЛКАНСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ

Богдан ХАРАБАРУК

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: drtook69@gmail.com

Стаття репрезентує особу венеційського дожа Енріко Дандоло (1107–1205) та його біографію. Метою дослідження є аналіз історичних подій на Балканському півострові після IV хрестового походу (1202–1024) та встановлення причинно-наслідкових зв'язків

між цими подіями та діяльністю венеційського дожа. На основі аналізу автор встановлює, що наслідки діяльності Е. Дандоло є однією із причин становлення Османської імперії, яка стала важливим історичним чинником у ранньомодерний час.

Ключові слова: Венеційська республіка, IV хрестовий похід, Балканський півострів.

The following article represents a person Enrico Dandolo and his biography. The purpose of the work is to analyze the historical events in the Balkan Peninsula after the Fourth Crusade and to establish the causal relationships between these events and the activity of the Venetian doge. Based on the analysis, the author states that the consequences of the Dandolo are one of the reasons for the formation of the Ottoman Empire, which became an important historical factor in the early modern period.

Key words: Republic of Venice, Fourth Crusade, Balkan Peninsula.

Аналіз політичних процесів у середньовічній Європі часів Хрестових походів видається нам надзвичайно актуальним. Особливо крізь призму альтернативних концепцій. Саме в цей час відбулося дуже багато подій, які великою мірою визначили майбутню долю континенту. І не останнє місце у ньому відіграв людський фактор. Тож нашим завданням є показати який вплив мала окрема людина на ці події на прикладі Енріко Дандоло.

Енріко Дандоло – 41-й, і, мабуть, найвідоміший дож Венеціанської республіки. Народився близько 1107 р. у відомій патриціанській родині Дандоло. Його батьком був радником 38-го дожа Вітале-Мікеля, що свідчить про високу політичну роль цієї фамілії. Дитинство та молоді роки є білою плямою, яку неможливо заповнити через відсутність джерел. Швидше за все Енріко був купцем, що торгував у східному Середземномор'ї [1]. Вперше в документах він з'явився аж у 62-літньому віці, як посол до Мануїла I Комніна від Вітале-Мікеля II. Мануїл Комнін більше схилявся до генуезців, ніж венеційців, які перехоплювали величезну кількість прибутку в нього. Грошовий обіг венеційців був у 10 разів більший, ніж у бухті Золотого рогу. У 1172 р. на генуезьку колонію-поселення Галату здійснили напад невідомі та знищили її. Мануїл

звинуватив у цьому венеційців та наказав схопити їх. Було ув'язнено 10 000 осіб. Дож здійснив невдалий похід на Константинополь та без жодної битви зазнав поразки. Оскільки фактично бойових дій не було, Енріко намагався врегулювати конфлікт мирним шляхом та повернути полонених, але успіху він не досяг [4, с. 74–76]. За однією із версій саме тоді його осліпили греки. Згідно з іншими припущеннями Дандоло втратив зір у сутичці [2]. У період з 1180 р. помер Мануїл I, імператором став спочатку малолітній Олексій II Комнін (1180–1183), а згодом його дядько Адронік Комнін (1183–1185). Під час повстання Адроніка візантійський плебс знищив поселення генуезців та пізанців. У 1183 р. Е. Дандоло відправляють до Константинополя з метою відновлення венеційського кварталу, який також було знищено ще у березні 1172 р. Венеційці знову почали відігравати значну роль в економічному житті Візантійської імперії [4, с. 84.]

1 січня 1193 р. Енріко обрали дожем Венеційської республіки. Енергійний і цілеспрямований Дандоло у тому ж році спробував захопити далматинське місто-державу Задар, проте за неї заступились Піза та Бриндізі, через що похід зазнав невдачі. Щодо внутрішньої політики, то Енріко провів важливу фінансову реформу, яка вплинула на всю європейську грошову систему. Срібні монети – гроссо стали основною монетою на півдні Європи у XIII ст. [4, с. 87–88].

Проте найбільше Енріко прославився під час IV хрестового походу (1202–1204). Завдяки своїм інтригам та вдалому плануванню дій, він за допомогою лицарів-хрестоносців оволодів спочатку Задаром, а потім і Константинополем, маючи 97 років. Дискусійним є питання про планування походу. Існує три основні версії розвитку подій:

1) теорія німецької інтриги, що не стосується особи Енріко Дандоло;

2) теорія венеційської змови зводилась до того, що між Венецією та Аюбідським султанатом було укладено таємний договір, який передбачав вигідні торгівельні умови в обмін на зміну мети Чергового хрестового походу;

3) теорія випадковостей розповідає про те, що всі події сталися ненавмисно, а Дандоло лише був у потрібному місці та у потрібний час [3, с. 128–152].

Якби теорія не була вірною, внаслідок IV хрестового походу геополітична картина Балкан та Малої Азії кардинально змінилася. Візантійська імперія фактично перестала існувати, а на її руїнах виникла нова Латинська імперія (1204–1261) з Балдуїном I (Фландрським) на престолі. Новий імператор фактично був маріонеткою Венеційської республіки, яка оволоділа четвертою частиною Візантії. З'явилися грецькі, Епірська (Солунська) та Нікейська імперії, болгары на чолі з царем Калояном I почали посилювати свої позиції на півночі, турецькі князівства, під тиском монголів, почали активніше просуватися на слабких греків, які вели нескінченні міжусобні війни за імператорську корону, а в Афінському князівстві правили європейці. Загальна нестабільність призвела до економічного спаду практично на всій території Балкан. Натомість Венеційська республіка почала процвітати. Дандоло зробив Венецію ключовою силою у Східному Середземномор'ї, збагатив її територіями та фінансами, вивіз багато творів мистецтва у своє рідне місто. Помер Енріко 14 липня 1205 р. у Константинополі, де і був похований у Соборі Святої Софії [4, с. 99].

Е. Дандоло помітно вплинув на подальший хід історії. Під час правління династії Ангелів, Візантійська імперія ослабла. Її армія та флот були у дуже скрутному становищі. Імперія, з перемінним успіхом, відбивалася від норманів із заходу та турків зі сходу. Візантія була останнім форпостом, який зупиняв тиск турецьких кочівників на захід, разом з експедиціями хрестоносців. IV хрестовий похід дестабілізував і так ненадійне геополітичне становище на Балканах. Знищивши одну імперію, він у перспективі дав можливість зародитися іншій, ще небезпечнішій загрози – туркам-османам. Якби похід відправився в Єгипет, як і було заплановано, то Візантії б не прийшлося направляти свої сили на відвоювання Константинополя та інших захоплених територій, а довелося б сконцентруватися на справжній загрози, яка висіла над нею не

одне століття. Тим не менш, Візантія більше не могла стримувати напір турків, що призвело до утворення та зміцнення Османської імперії, її завоюванням на Балканах та експансії в Східній Європі. Турецька Порта була однією з передумов Великих географічних відкриттів. Після падіння Константинополя у 1453 р. торгівля у Середземному морі занепала і європейцям довелося шукати нові торгівельні шляхи до Індії.

Внаслідок тривалого домінування ісламу на Балканах він глибоко проник у свідомість певної частини населення (Боснія і Герцоговина, Косово). Протириччя за релігійним чинником до сьогодні залишається однією із найбільших проблем на Балканах, що призводить до міжконфесійних сутичок та війн. Можна вважати, що громадянська війна в Югославії є далеким відгомном IV хрестового походу, а венеційський дож частково відповідальний за згадані події.

Е. Дандоло був унікальною особистістю свого часу. Він прожив майже століття і у старечому віці зберіг ясність і гостроту розуму, що допомогло йому зміцнити та збагатити свою державу. Будучи повністю сліпим особисто керував штурмом Константинополя та навіть брав у ньому участь. Його можна звинувачувати у підступності та користолюбстві, але саме завдяки цим рисам Венеційська республіка досягла свого найбільшого розквіту.

Список використаних джерел

1. Басовская, Наталья. Энрико Дандоло, самый знаменитый дож Венеции. 02.11.2017. <https://echo.msk.ru/programs/vsetak/1007866-echo>.
2. Виллардуэн, Жоффруа де. *Завоевание Константинополя*. Москва: Наука, 1993.
3. Заборов, Михаил. *Папство и крестовые походы*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1956.
4. Норвич, Джон. *История Венецианской республики*. Москва: АСТ, 2010.

ТОМАС КРАНМЕР – ІДЕОЛОГ АНГЛІКАНСТВА

Олександр ЯКІБЧУК
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
e-mail: olexandryakibchuk@gmail.com

У статті автор на основі наявної історіографії та джерел докладно аналізує діяльність першого протестантського архієпископа Кентерберійського – Томаса Кранмера (1489–1556). Важливим аспектом є взаємовідносини архієпископа з англійськими королями Генріхом VIII та Едуардом VI. Встановлено, що Томас Кранмер відіграв основну роль у становленні протестантської церкви в Англії.

Ключові слова: Томас Кранмер, протестантизм, англіканство, архієпископ, богослужіння, віросповідання.

In the article, the author, on the basis of available historiography and sources, analyzes in detail the activities of the first Protestant Archbishop of Canterbury Thomas Cranmer (1489-1556). The key role is given to the relationship with the kings of Henry VIII and Edward VI. Found that Thomas Cranmer played a major role in the formation of the Protestant Church in England.

Key words: protestantism, anglicanism, archbishop, worship, religion.

Однією з найцікавіших особливостей Реформації в Англії, як відзначається в сучасній історіографії, є те, що в її ході серед англійських релігійних діячів не з'явилося богословів загальноєвропейського масштабу. В той же час, особливо в середині XVI – на початку XVII ст., в англійській церкві проявили себе десятки вагомих і добре освічених духовних осіб, які зробили свій внесок в утвердження реформованої релігії в країні і підкріпили зусилля королівської влади стосовно утвердження протестантизму в Англії. Саме ці аспекти вважаємо актуальними. В період англійської Реформації головну роль в утвердженні протестантизму в країні, поряд з бажанням королівської влади, зіграла наявність великої кількості діячів-практиків. Помітне місце серед них займає

перший протестантський архієпископ Кентерберійський Томас Кранмер (1489–1556) [1; 2; 3, с. 82–86].

У 1515 р. Томас Кранмер став магістром мистецтв, був обраний членом ради Коледжу Ісуса. У ці роки він одружився, що було несумісним з членством в раді коледжу, і Кранмер був змушений вийти з нього, зберігаючи тільки посаду університетського лектора. Цей факт дозволяє стверджувати, що він, очевидно, не пов'язував свою майбутню кар'єру з церковною службою. Однак його дружина Джоан померла при пологах приблизно через рік після весілля, і Кранмер почав все глибше займатися теологією [4, с. 39–44; 5, с. 16–20].

Подальшому успіху Кранмера сприяли обставини, які були пов'язані з королівським розлученням. На перші ролі в церковних колах Кранмер висунувся в 1529 р. в результаті того, що запропонував королю Генріху VIII (1509–1547) звернутися до європейських університетів з питанням про законність його шлюбу з дружиною свого померлого брата Артура. У Кранмера було свої міркування з цього приводу: якщо переконати вчених богословів провідних університетів Європи в тому, що шлюб короля був недійсний з самого початку, розлучення стало б непотрібною формальністю [4, с. 42–44; 5, с. 18–20].

У 1532 р. помер архієпископ Кентерберійський Вільям Уорхен, і Генріх VIII висунув кандидатуру Т. Кранмера як наступника Уорхема. На це дав згоду тодішній папа Климент VII. При таких обставинах Кранмер і став першим архієпископом Кентерберійським епохи Реформації. Кранмер, присягнувши папі, тут же звернувся безпосередньо до Генріха VIII з так званою “*a declaration upon oath*”. Вся подальша діяльність Кранмера на посаді архієпископа була присвячена послідовній апологетиці абсолютної монархії, королівська супрематія стала його основним принципом, відповідно до якого він робив ті, чи інші дії політичного або релігійного характеру [4, с. 40–41].

Останні роки правління Генріха VIII, відзначені ослабленням уваги уряду до церковних перетворень, певною стагнацією в розвитку відносин церкви і держави. Відразу після

сходження на престол нового короля Едуарда VI (1547–1553) відбулася значна перестановка сил серед вищого духовенства і дворянства. Реформаційні перетворення уряду Едуарда VI почалися зі скасування положень Шестистатейного статуту та скасування заборони на переклад до читання Біблії. Конвокацією й парламентом було прийнято рішення про необхідність вироблення і затвердження нового богослужіння та віросповідання. Було створено так звану Віндзорську комісію, яку очолив Томас Кранмер [4, с. 44; 5, с. 20].

Таким чином, у англіканстві з часу його формування існувала значна кількість різних політичних аспектів, які впливали на нього та суттєво позначилися в діяльності Томаса Кранмера, котрий відіграв ключову роль в становленні протестантської церкви Англії. Своєрідність англіканської церкви полягає в тому, що віросповідання, богослужіння, адміністративний устрій відповідали вимогам більшості англійців – як католиків, так і протестантів. Її консерватизм, що проявився в дотриманні національних традицій, став причиною її універсальності. Складене в першій половині XVI в. Кранмером віровчення і богослужіння без істотних змін використовується в англіканській церкві і зараз, яка на сьогодні налічує близько 68 мільйонів послідовників.

Список використаних джерел

1. *Английская реформация (Документы и материалы)*. Ред. Юрий Сапрыкин. Москва: Изд-во МГУ, 1990.
2. Ерохин, Владимир. *Становление нации. Религиозно-политическая история Англии XVI – первой половины XVII в. в современной британской исторической науке*. Москва, Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2016.
3. Ерохин, Владимир. “Томас Кранмер – деятель эпохи Реформации в Англии.” *Вестник Нижневартковского государственного университета* 2 (2014): 82-86.
4. Смирнова, Наталья. “Взаимоотношения светской и духовной власти в понимании английских реформаторов.” *Вестник Оренбургского государственного университета* 137 (2012): 39–44.
5. Ridley, Jasper. *Thomas Cranmer*. Oxford: Oxford University Press, 1962.

**НОВІТНЯ ЄВРОПА:
ПОЛІТИКА, КУЛЬТУРА,
ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ**

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЇВ У ФРАНЦІЇ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Андрій АФТАНАС

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: aftanas1995@gmail.com

У статті висвітлено особливості “вирішення” єврейського питання французьким колабораціоністським урядом у період Другої світової війни. Проаналізовано еволюцію законодавчої політики режиму Віші у сфері врегулювання правових відносин юдейської громади. Особливу увагу приділено Ваннзейській конференції, окремі рішення якої вплинули на становище єврейського населення Франції.

Ключові слова: режим Віші, єврейське питання, “єврейський статут”, Ваннзейська конференція, депортації.

The peculiarities of the so-called final “solution” of the Jewish question by the Vichy government during World War II are analyzed. The evolution of the Vichy regime legislative policy in the question of regulation relations in the Jewish community is reviewed. The certain decisions of the Wannsee Conference which influenced on the situation of the Jewish population in France are accented.

Key words: Vichy France, Jewish question, “Jewish statute”, Wannsee conference, deportation.

Дослідження історії Голокосту достатньо широко представлене у вітчизняній історіографії. Попри це, поза увагою дослідників перебувають події Шоа на теренах Франції. З огляду на це, пропонується розвідка покликана проілюструвати специфіку “вирішення” єврейського питання у цій країні.

Напад Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. призвів до початку Другої світової війни. Протягом лічених тижнів польську територію повністю окупували гітлерівські війська. Після реалізації “бліцкригу” на східних територіях, з 10 травня 1940 р. нацисти продовжили реалізацію свого стратегічного плану на західному фронті. Головний удар був спрямований

на Францію. Незважаючи на опір агресору, країна капітулювала, уклавши 22 червня 1940 р. перемир'я з Німеччиною. Францію поділили на дві зони: південна частина перебувала під владою маршала Філіппа Петена, резиденцією якого стало невеличке курортне містечко Віші, решту території окупували німці.

Зауважимо, що французький політик не був одностайний щодо свого подальшого ставлення до нацистів. Незважаючи на те, що новий уряд підписав угоду про припинення військових дій, частина патріотично налаштованої еліти перейшла в опозицію до влади. З гострою критикою на адресу Ф. Петена виступив міністр внутрішніх справ, єврей за походженням Жорж Мандель (1885–1944). Політик закликав французів не складати зброю, а продовжувати опір, використовуючи ресурси своїх колоній. Утім, Ж. Мандель та його прихильники зазнали переслідувань та гонінь з боку нової влади. Самого ж міністра, за наказом Адольфа Гітлера, відправили в концентраційний табір Оранієнбург, а згодом у Бухенвальд. У 1944 р. його вбили у лісі поблизу Фонтенбло [1].

Станом на 1940 р. у Франції проживало близько 330 тис. євреїв, що в абсолютному відношенні складало 1% від загальної кількості населення. З них, близько 195 тис. (59%) – це французькі євреї, а 135 тис. (41%) – біженці й переселенці з інших країн, головним чином із Німеччини та Австрії. Прикметно, що у міжвоєнній Франції юдеї були повністю інтегровані у суспільно-політичні процеси країни, оскільки тодішня влада пропагувала ідею єдиної нації, у центрі якої перебували “громадяни”, незалежно від релігійних переконань чи етнічної приналежності [2].

Із становленням режиму Віші, французький уряд вдався до правового регулювання єврейського питання. Починаючи з червня 1940 р. видано низку постанов, опосередковано спрямованих проти євреїв. Наприклад, окремі стосувалися “чистки” чиновницького апарату [3, s. 271]. Кульмінаційними моментами законотворчої діяльності у справах юдеїв нової французької влади можна вважати ухвалення двох законів або

т.зв. “єврейських статутів”. Перший з них набрав чинності 3 жовтня 1940 р. Відповідно до цієї постанови євреям заборонялося займатись юриспруденцією та медициною, перебувати на державній службі, володіти нерухомістю [4]. Друга хвиля юридичного “закріплення” прав юдейської громади в країні розпочалась влітку наступного року. 2 червня 1941 р. було ініційоване прийняття ще одного “єврейського статуту”, який за своєю суттю доповнював попередній акт та фактично став французьким аналогом Нюрнберзьких законів 1935 р. у Німеччині [5].

Значна частина заарештованих євреїв потрапляла до місцевих транзитних концтаборів. Зі свідчень равина Шмуеля Капеля можемо відтворити картину життя юдеїв у таборі Гюрс, розташованому в Піренеях. За словами очевидця, у примусовому місці утримання перебувало близько 12 тис. осіб, серед яких – 350 дітей. Санітарних норм ніхто не дотримувався, постійно виникали проблеми з харчуванням; рівень смертності серед в’язнів демонстрував високі показники [6].

Переломним моментом для долі юдеїв Європи загалом та Франції зокрема, стало проведення 20 січня 1942 р. наради за участю керівництва НСДАП, яка отримала назву Ваннзейської конференції (за місцем проведення). Підсумком цієї зустрічі стало формулювання остаточного варіанту “вирішення” єврейського питання: депортація юдеїв з усіх окупованих німцями територій на Схід в “табори смерті” з подальшим фізичним знищенням [7]. Відтак, у роки окупації з країни було вивезено близько 70 тис. євреїв, серед яких 90% становили приїжджі і лише 10% власне французькі євреї [8, s. 102].

Назагал, за роки німецької присутності у Франції та існування режиму Віші представники місцевої єврейської громади опинилася під загрозою знищення. Юридичне “закріплення” прав юдеїв, масові арешти, депортації в концентраційні табори – це не повний перелік заходів, уживаних нацистами, котрі втілювали на окупованих територіях антисемітську політику.

Список використаних джерел

1. Макаровский, Ефим. “Война и евреи.” Доступ отримано 12 жовтня 2017. http://www.shorashim.narod.ru/case_makarovskiy2.htm.
2. Суковатая, Виктория. “Психоанализ риторики Другого в творчестве Ж.-П. Сартра: Холокост, Вторая мировая война и европейское общество в оккупации.” Доступ отримано 10 жовтня 2017. <http://berkovich-zametki.com/2016/Zametki/Nomer1/Sukovataja1.php>.
3. Jungius, Martin und Seibel Wolfgang. “Der Bürger als Schreibtischtäter. Der Fall Kurt Blanke.” *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 2 (2008): 265–300.
4. “Low on the Status of Jews.” Доступ отримано 5 жовтня 2017. <https://training.ehri-project.eu/d01-decree-law-jews-statues-france>.
5. Carrier, Peter. “Vichy and the Holocaust.” Доступ отримано 12 жовтня 2017. <http://www.port.ac.uk/special/france1815to2003/chapter8/interviews/filetodownload.31502.en.pdf>.
6. “Report on the condition in Gurs internment camp.” Доступ отримано 12 жовтня 2017. <https://training.ehri-project.eu/d03-report-condition-gurs-internment-camp>.
7. “Протокол засідання Ванзейської конференції від 20 січня 1942 р.” Доступ отримано 7 жовтня 2017. http://www.ghwk.de/fileadmin/user_upload/pdf-wannsee/ukrain/protokoll-ukrain.pdf.
8. *Zur Konkurrenz der Erinnerungskulturen in Deutschland, Frankreich und Polen. Beiträge aus dem gleichnamigen, gemeinsam mit der Friedrich-Ebert-Stiftung veranstalteten Seminar vom 11. bis 15. März 2012 in Berlin.* Kassel, 2012.

**“ПРАЗЬКА ВЕСНА” 1968 РОКУ:
НЕВДАЛА СПРОБА ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕФОРМ**

Роман БАШУЦЬКИЙ
Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: wesekr3070@gmail.com

У статті розглянуто передумови, перебіг та наслідки втручання СРСР у внутрішньополітичне життя Чехословаччини. Проаналізовано спроби чехословацької влади побудувати соціалізм всупереч інструкцій з Москви. Особливо висвітлено придушення Празького повстання 1968 р., яке стало реакцією країн Організації Варшавського договору на спробу Чехословаччини запровадити демократичні реформи.

Ключові слова: “Празька весна”, Чехословаччина, демократизація, СРСР, соціалізм.

The preconditions, development and consequences of the Soviet influence in Czechoslovakia internal politics is revealed in the article. The attempts of the Czechoslovak authorities to build socialism in spite of the instructions from Moscow are analyzed. Particularly, the suppression of the Prague uprising of 1968, which became the reaction of the countries of the Warsaw Pact to the attempt of Czechoslovakia to introduce democratic reforms, was highlighted.

Key words: “Prague Spring”, Czechoslovakia, democratization, Soviet Union, socialism.

Менш, ніж п'ятдесят років тому, відбулося вторгнення радянських військ на територію Чехословаччини. Операція “Дунай” поклала край демократичним реформам, названих “Празькою весною”. Радянська інвазія справила значний вплив на подальше політичне життя країни, а також викликала міжнародний резонанс. Західноєвропейські держави та США були глибоко занепокоєні діями Радянського Союзу, а також бажанням Леоніда Брежнєва не допустити демократизації в країнах Організації Варшавського договору (ОВД).

Передумовою для вторгнення радянських військ стало обрання на пост першого секретаря Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) Александра Дубчека, котрий став ініціатором ліберально-демократичних реформ. Він мав на меті дозволити свободу слова, послабити державний нагляд за ЗМІ, забезпечити вільне пересування громадян. Крім того, А. Дубчек не відкидав ідеї децентралізації Чехословаччини – створення федерації трьох регіонів: Богемії, Моравії-Сілезії та Словаччини.

Радянський Союз намагався чинити дипломатичний тиск на керівництво КПЧ. Особливо відзначився голова КДБ СРСР Юрій Андропов, котрий був Надзвичайним і Повноважним послом СРСР у Будапешті під час придушення у 1956 р. угорського повстання. Зважаючи на це, він усвідомлював всю небезпеку демократичних реформ для тогочасного соціалістичного устрою.

У травні 1968 р. під видом військових навчань країн ОВД, розпочалося стягнення військ до кордону з Чехословаччиною. Невдовзі відбулася закрита зустріч представників країн соцтабору, занепокоєних реформами у Чехословаччині. А. Дубчека та інших керівників КПЧ намагалися переконати у недоцільності провадити політику, спрямовану проти СРСР.

Кінець липня ознаменував повну готовність військ країн Варшавського договору до вторгнення, але план військового втручання ще не був затверджений. На початку серпня Л. Брежнєву, який тоді перебував у Братиславі, надійшло п'ять листів від членів КПЧ, які просили надати реальну підтримку для того, щоб “вирвати ЧСРСР з лап контрреволюції”. Після нетривалих, і що головне – безуспішних, перемовин 18 серпня 1968 р. із А. Дубчеком відбулося друге закрите засідання лідерів СРСР, НДР, Польщі, Болгарії, Угорщини. На ньому ухвалили рішення відгукнутися на заклик “товаришів із КПЧ” й допомогти ЧСРСР.

20 серпня 1968 р. розпочалася операція “Дунай”. До ранку 21 серпня війська ОВД вийшли за 18-ма напрямками і зайняли Прагу. Все керівництво Чехословаччини, яке підтримувало

демократичні реформи, відразу було заарештоване і згодом відправлене у Москву. Саме там був підписаний Московський протокол, що передбачав скасування демократичних реформ та санкціонував розміщення в Чехословаччині радянського військового контингенту.

Жителі Праги вийшли на вулиці, щоб засвідчити свій протест проти збройного втручання з боку СРСР та його сателітів. Інколи спротив набував активного характеру: до 20 вересня 1968 р. втрати радянської армії склали 11 чоловік вбитими і 87 – пораненими; втрати мирного населення склали – 108 чоловік убитими та близько 500 пораненими. Вторгнення радянських військ до Чехословаччини викликало низку демонстрацій, на яких засуджували втручання СРСР в політичне життя інших країн. Наприклад, у самій Чехословаччині студент Ришард Сівец здійснив акт самоспалення, засвідчивши осуд діям радянського керівництва. У Радянському Союзі також відбулися одиничні демонстрації на Красній площі в Москві, учасників яких звільняли з роботи і виключали з КППС. Велика кількість країн-членів ООН засудили втручання СРСР внутрішні справи суверенної держави, а також блокування радянським керівництвом винесення чехословацького питання на розгляд Генеральної Асамблеї ООН. Характерно, що і КНР засудила військове втручання Радянського Союзу в справі Чехословаччини.

Демократичний соціалізм, який прагнуло побудувати керівництво Чехословаччини на чолі з А. Дубчеком, так і не був втілений у життя. Відкрите втручання у чехословацькі справи завершилося обранням Першим секретарем ЦК КПЧ лояльного до Радянського Союзу Густава Гусака. Водночас вторгнення радянських військ до Чехословаччини фактично означало відмову Москви від помірної лібералізації, закладеної Микитою Хрущовим, та повернення до неосталінізму в особі Леоніда Брежнєва.

Список використаних джерел

1. Валента, Иржи. *Советское вторжение в Чехословакию 1968*. Москва: Прогресс, 1991.

-
2. Латыш, Михаил. *“Пражская весна” 1968 г. и реакция Кремля.* Москва: Тир. РАН 1998.
 3. *Войны второй половины XX века.* Автор-составитель Андрей Гордиенко. Минск: Литература, 1998.
 4. Шик, Ота. *Весеннее возрождение – иллюзии и действительность: О Чехословакии.* Перевод с чехословацкого. Москва: Прогресс, 1991.
 5. Майоров, Александр. *Вторжение. Чехословакия, 1968.* Москва: Права человека, 1998.

КОМІКС “ВОЛЯ” – НОВА СТОРІНКА УКРАЇНСЬКОЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІСТОРІЇ

Максим БІЛОУС

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: bilousmax@gmail.com

У публікації автор детально аналізує комікс *“Воля”* та його зміст. Акцентується увага на головних персонажах та їх взаємодії. Проводячи паралелі між сюжетом коміксу та реальними подіями в Україні автор доводить важливість популяризації історії Української революції 1917–1921 рр.

Ключові слова: Українська революція, альтернативна історія, комікс, Павло Скоропадський, Михайло Грушевський.

In the report, the author analyzes the comics *“Volia”* and its contents in details. The focus is made on the main characters and their interaction. By making parallels between the plot of the comics and real historical events in Ukraine, the author proves the importance of popularization of the history of the Ukrainian Revolution in 1917-1921.

Key words: Ukrainian revolution, alternative history, comic book, Pavlo Skoropadskyi, Mykhailo Hrushevskyi.

Комікс *“Воля”*, безумовно, є справжнім проривом в українській науково-популярній літературі. Він отримав

визнання від перших облич країни, насамперед Президента України Петра Порошенка [2; 5]. За зразком популярних у світі ілюстративних романів-коміксів автори створили нову точку зору в альтернативній українській історії, порушивши питання найбільш заповненого “білими плямами” історичного періоду української історії – боротьби за українську державність 1917–1921 рр. [3]

Автори зуміли поєднати усі ключові персоналії того періоду довкола нової Української держави. Комікс має насамперед освітню та розважальну мету, тому його жанр визначається як науково-популярний [4]. Після кожного епізоду коміксу розміщено історичну довідку [1, с. 13, 38, 51], яка розкриває основні історичні факти про персонажів, техніку та військові формування, що характерні для даного історичного періоду.

Оглянувши офіційний сайт редакції [2], можемо дійти до висновку, що автори визначають декілька основних персоналій, з них п’ятеро – інтегровані у комікс реальні історичні постаті [3; 4].

Павло Скоропадський [1, с. 2–3, 15–17, 20, 22–28, 36–37] постає як гетьман української держави. Він користується значним авторитетом серед українських громадян та зарубіжних політиків. Доказом тому є учасники наради [1, с. 18–21]. Серед них є провідні на той час держави світу (Німецька імперія, Японська імперія). Важливою деталлю є японський меч гетьмана [1, с. 22–28, 36–37], який був насправді подарований йому японцями під час перебування в полоні. Цим можна пояснити повагу японців до гетьмана та Української Держави.

Михайло Грушевський [1, с. 40–50], президент України, був інтегрований в комікс зі значними коригуваннями образу. З нього “зняли” кліше “нудного” представника української інтелігенції, заглибленого в роздуми дослідника та наділили вправністю у бойових мистецтвах і декількома спеціальними атрибутами. Поки залишаються незрозумілими його взаємозв’язки з гетьманом та розподіл їх владних функцій у цій альтернативній реальності.

Академік Володимир Вернадський [1, с. 20, 48–51] увійшов в комікс фактично тим, ким він був: серйозним, упевненим в собі дослідником у різних сферах науки. Йому також додали риси винахідника. Саме він та Ігор Сікорський стали флагманами технічного та наукового потенціалу новоствореної держави.

“Верховний комунар” Ленін [1, с. 45–47] – основний негативний персонаж як в реальній, так і в альтернативній історії України. Зі зміцненням України стали сильнішими й її вороги [3]. Більшовики у притаманному для них стилі, використовують не тільки техніку, що подібна до української (роботи, аероплани), але і “темні”, окультні методи задля досягнення поставленої мети [3].

Постать Нестора Махна [1, с. 6–8] залишилась не розкритою. Очевидно, в планах авторів задіяти цього персонажа у наступних випусках, однак його визначають як ключового [2].

До ешелону основних персоналій, додаються розвідники – українець Максим Кривоніс [1, с. 2–12, 50] та польська шпигунка Агнешка Бзежинські [1, с. 3-6, 17, 19, 21-31, 33-37, 50]. Це вигадані персоналії, що очолюють власну шпигунську сюжетну лінію коміксу. Залишається не до кінця зрозумілим статус поляків і їх взаємовідносини з українцями через те, що польський агент часто перебуває у формі українських військ.

До другорядних персонажів коміксу, можемо віднести Царя Миколу II [1, с. 32–36], що представлений як привид і володар “мертвих душ”, Ігоря Сікорського [1, с. 28, 38], голову таємної канцелярії Симона Петлюру [1, с. 48–49] та полковника Петра Болбочана [1, с. 16], визволителя Криму.

Таким чином, автори утворили три сюжетні лінії: “Президентська” (Грушевський), “Гетьманська” (Скоропадський) та “Шпигунська” (Кривоніс, Бзежинські). Головною особливістю стало об’єднання усіх українських державних діячів задля розвитку української держави, а не для ведення політичних інтриг один проти одного. Дана спроба є важливою для поєднання всіх учасників “пантеону” українських героїв та державних діячів.

Проблема назви Української держави у коміксі походить з її території. Доволі суперечливим є той факт, що офіційна назва в коміксі – Українська Держава [1, с. 13]. Так територія України називалась під час правління гетьмана П. Скоропадського. Однак, до кінця залишається не з'ясованою роль М. Грушевського в цій державі, оскільки навіть в публікації коміксу зазначено, що він президент України [1, с. 40], а не Української держави. Судячи із запропонованої карти України у коміксі [1, с. 18–19], ми можемо назвати це державне утворення “*Велика Україна*” або “*Українська Соборна Самостійна Держава*”, тому що дане державне утворення об'єднує в собі всі українські етнічні землі.

Зовнішньополітичний курс “*Великої України*” спрямований на схід [1, с. 19]. Серед союзників молодого держави ми бачимо насамперед Німецьку та Японську імперії [1, с. 19–20; 3]. Залишається невизначеним статус Польщі: чи це союзник українців або ж держава сателіт? Чи взагалі при тих умовах існує Польська держава? Німецька імперія надала фінансову допомогу українцям [1, с. 28], що дозволило побудувати потужні військово-повітряні сили. Також, була відправлена допомога проти “*білих*” військ [1, с. 19].

Політика українського іредентизму яскраво відображена в описі східних завоювань. Так, внаслідок цієї політики, були захоплені Крим та Кубань [1, с. 15], а на Далекому Сході, населення “*Зеленого Клину*” заявляє про своє приєднання до “*Великої України*” [1, с. 18]. На карті бачимо, що українські війська просунулись до Царицина (сучасний Волгоград) [1, с. 18–19]. Основними ворогами української держави стали як “*білі*” так і “*червоні*” сили росіян. Більшовики відіграють у коміксі роль найпотужнішого та найзапеклішого ворога соборної Української Держави. Залишається не визначеним статус військ “*махновців*”. Очевидно, в коміксі вони відіграють роль свого реального прототипу, воюючи проти усіх. Таким чином, зовнішня політика “*Великої України*” спрямована на український іредентизм та повернення усіх етнічних територій до складу української держави.

Внутрішня політика “Великої України” описана схематично, однак, ми можемо виділити основні аспекти. Насамперед, політика спрямована на укріплення української державності та підвищення рівня національної єдності серед українських громадян. Саме тому на Софіївській площі у Києві був проголошений “Акт Злуки” [1, с. 46]. Цей документ виявився надзвичайно важливим, адже більшовики намагалися усіма силами запобігти його проголошенню [1, с. 40–47]. У наведених схемах, українська економіка і промисловість знаходиться на визначному рівні [1, с. 18], хоч вона і базується на сільському господарстві. Економіка “Великої України” займає провідні показники на світовому рівні. Таким чином, з потужною економікою та єдиним народом “Велика Україна” має змогу вести затяжну війну проти своїх східних ворогів.

Підводячи підсумки, можна сказати, що комікс “Воля” дав багато свіжих думок щодо альтернативної історії в Україні в період її боротьби 1917–1920 рр. Сам комікс формує гордість за своїх національних героїв, а також, правильні думки щодо українських зовнішньополітичних орієнтирів. Комікс є цікавим та корисним і повинен мотивувати масового українського читача до зацікавлення історією свого народу та пошуку відповідей на актуальні проблеми.

Список використаних джерел

1. Фадєєв, Денис, В'ячеслав Бугайов. *Воля*. Миколаїв: Asgardian Comics, 2017.
2. Офіційний сайт коміксу “Воля”. 02.11.2017. <http://www.thewill.com.ua>.
3. Сюжет телеканалу “ZIK”. 02.11.2017. <https://www.youtube.com/watch?=6XPpM6NnLx4>.
4. Сюжет ТСН. 02.11.2017. <https://tsn.ua/books/triler-pro-viynu-z-rosiyeyu-ta-istorichny-komiks-scho-kupiv-poroshenko-na-knizhkovomu-arsenali-933253.html>.

**“КНЯГИНЯ ОЛЬГА І... РУДНИЦЬКА”:
ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛЕНИ РУДНИЦЬКОЇ В РАМКАХ
“ДРУЖИНИ КНЯГИНИ ОЛЬГИ”**

Ірина БОКАЛО

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: bokalo1998@gmail.com

У публікації проаналізовано мету створення та ідейні засади жіночої політичної організації “Дружина княгині Ольги”, автором яких була Мілена Рудницька. Охарактеризовано реакцію галицької преси на діяльність М. Рудницької у рамках цієї організації.

Ключові слова: Мілена Рудницька, “Дружина княгині Ольги”, український жіночий рух, “Союз Українок”.

In the publication it is analyzed the purpose of the creation and ideological foundations of the women’s political organization “Druzhina of Princess Olga”. The reaction of Galician press to Milena Rudnytska’s activities in the organization is also considered.

Key words: Milena Rudnytska, “Druzhina of Princess Olga”, Ukrainian women’s movement, “Ukrainian Women’s Union”.

Після Першої світової війни активного розмаху набула боротьба українських жінок за свої політичні права, їм вдалося досягти успіху в ній значних успіхів. Надалі жінки навіть отримали право бути обираними як послы до Польського сейму. Однією із таких жінок стала Мілена Рудницька. Її обирали депутатом до Польського сейму двічі. На початках М. Рудницька активно виступала за участь жінок у діяльності політичних організацій, проте водночас була проти того, щоб українські жіночі організації мали політичний характер.

Першою організацією, яка об’єднувала активне українське жіноцтво, став “Союз Українок” (СУ), який М. Рудницька очолювала впродовж 1928–1938 рр. Після ліквідації СУ українське організоване жіноцтво відчувало потребу в створенні нової організації, основою якої була б політична діяльність.

Нею стала “Дружина княгині Ольги” (ДКО). Галицька преса одразу відреагувала на новину про створення ДКО, публікуючи ідеологічні засади організації і реакцію (як позитивну, так і негативну) суспільства на її створення [3, с. 1; 5, с. 1; 9, с. 1; 10, с. 3]. Не зважаючи на критику у пресі та з боку політичних “суперників”, ДКО вже у перші місяці свого існування довела, що жіноча організація політичного спрямування потрібна українському суспільству [11, с. 193].

М. Рудницьку, як одну з очільниць ДКО, в пресі часто звинувачували у тому, що організація була витвором її еґо, позиціонуючи ДКО як “маленьку політичну партію Рудницької”. У статті “Княгиня Ольга і... Рудницька” автор звинувачував діячку в тому, що вона прибільшує значення свого прізвища, і зазначав: “Не хочемо обижати пам’яті нашої великої Княгині, коли поруч її славного імені ставимо таке неспівмірне прізвище” [9, с. 1]. Таким чином жінок закликали не брати участь у діяльності організації, що мало відголос як у суспільстві, так і в інших політичних силах.

Мирослава Дядюк зазначає, що, водночас із заснуванням ДКО, у зорганізованого жіноцтва погіршилися відносини з Українським національно-демократичним об’єднанням (членом якого певний час була і М. Рудницька). Його голова Василь Мудрий навіть зазначав, що “...ми в УНДО маємо жіночу секцію, яка ненавидить “Дружину Княгині Ольги”. Отже, гра буде тяжка!”. За таких умов, у деяких містах відбувалися виступи проти М. Рудницької [4, с. 199].

Автор статті “Княгиня Ольга і... Рудницька” також зазначав, що створенням ДКО М. Рудницька збільшує кількість політичних сварок, яких і так на той час було багато. Наприкінці статті автор наголосив: “Українське жіноцтво виявило багато ідейности й трудящости. Тепер у відношенні до партійницьких задумів п. Рудницької – має нагоду виказати свою політичну зрілість” [9, с. 1].

У свою чергу М. Рудницька у статті “*Mortuus plango, vivos voso*” намагалася вгамувати негативно налаштованих до ДКО, стверджуючи: “І нехай нас не лякає факт, що “Дружина Княгині

Ольги”, це політична організація, бо живемо в часах, коли для недержавної нації політикою стала і віра батьків, і рідна мова, і хліб насущний, і коли перед цією політикою ніхто з нас не втече” [7, с. 313].

ДКО, на думку Марти Богачевської-Хом’як, не була лише політичною організацією, адже вона висловлювала власні ідейні засади у питаннях релігії, культури, родини, освіти та громадського життя [1, с. 279]. В ідеологічно-організаційному рефераті, однією з авторів якого була М. Рудницька і який вона виголосила на зборах ДКО, можна прослідкувати ідейні засади цієї організації. Перш за все, М. Рудницька наголосила на тому, що метою створення та існування ДКО є “...щоб і наш Український Нарід... не був наймитом у сусідів, але став господарем на власній землі та засів – як каже наш поет Франко – “у народів вольних колі” [7, с. 314].

М. Рудницька відзначала, що члени організації відстоюють “засади соборности й відповідальности проводу; активної і рішальної участі найширших шарів Нації у політичному житті; забезпечення всіх прав людини і громадянина, при обов’язку кожного, в міру сил і засобів, помагати здійснювати основні завдання Нації” [7, с. 314]. У зверненні до жіноцтва вона стверджувала: “Я не сумніваюся, що в слушному вже недалекому часі всі ми станемо знову у зорганізованих рядах до національної праці. Ніхто не знищить Ідеї, якій ми служили і якій далше будемо служити” [8, с. 3].

Цікавою є думка сучасних істориків про політичну діяльність М. Рудницької. Наприклад, М. Богачевська-Хом’як зазначила, що М. Рудницьку можна вважати найважливішою постаттю українського жіночого руху та політичного життя України міжвоєнного періоду [2, с. 78]. Оксана Маланчук-Рибак вважає заслугою М. Рудницької те, що вона однією з перших висунула думку, що центр ваги соціальної та політичної самореалізації жінок належало перенести зі сфери виборювання політичних прав у сферу впровадження їх на практиці [6, с. 275].

Таким чином, наприкінці 1930-х років в українському політикумі з’явилася одна з перших жіночих організацій –

“Дружина Княгині Ольги”. Її провідною діячкою була М. Рудницька, яка сформувала ідейні засади ДКО та представляла їх на міжнародній арені.

Список використаних джерел

1. Богачевська, Марта. *Білим по білому. Жінки у громадському житті України. 1884–1939*. Київ: Либідь, 1995.
2. Богачевська, Марта. *Дума України – жіночого роду*. Київ: Воскресіння, 1993.
3. “Дружина Княгині Ольги. Нова українська політична організація.” *Новий час* (Львів). 18 липня 1938.
4. Дядюк, Мирослава. *Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю*. Львів: Астролябія, 2011.
5. Козак, Е. “Дружина княгині Ольги.” *Комар* (Львів). 31 липня 1938.
6. Маланчук-Рибак, Оксана. *Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої половини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст*. Чернівці: Книги – ХХІ, 2006.
7. Рудницька, Мілена. *Статті. Листи. Документи*. Ред. Марта Богачевська-Хом’як, упоряд. Мирослава Дядюк. Львів: Місіонер, 1998.
8. Рудницька, Мілена. “До моїх Товаришок праці.” *Новий час* (Львів). 12 липня 1938.
9. С. Л. “Княгиня Ольга і... Рудницька.” *Голос* (Львів). 31 липня 1938.
10. “Українське жіноцтво вітає ДКО.” *Громадянка* (Львів). 1 жовтня 1938.
11. *Українські жінки у горнілі модернізації*. Ред. Оксана Кісь. Львів: Клуб сімейного дозвілля, 2017.

ОПЕРАЦІЯ “ХАСКІ” 1943 РОКУ: РОЛЬ МАФІЇ

Анна ВАХНЯНИН

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: anya.vahnyanyn@gmail.com

У статті висвітлено роль організованої злочинності у висадці військ союзників на Сицилії під час Другої світової війни операція (“Хаскі”). Проаналізовано мотиви співпраці американської влади з чільними представниками злочинного світу. Окремо визначено роль італійської мафії у внутрішньополітичному житті Сицилії, зокрема їхню участь у русі за незалежність острова від Італії.

Ключові слова: організована злочинність, операція “Хаскі”, рух за незалежність Сицилії.

The article highlights the role of organized crime in the landing of Allied troops in Sicily during the World War II operation (“Khaski”). The reasons for cooperation of the American authorities with the representatives of the criminal world are analyzed. The role of the Italian mafia in the political life of Sicily, in particular their participation in the movement for the independence of the island from Italy, has been separately identified.

Key words: organized crime, “Husky” operation, Sicilian Independent Movement.

Наявність в роки Другої світової війни на території США національних громад країн-суперниць дестабілізувало внутрішньополітичну ситуацію. Попри це, американська влада зуміла використати цю ситуацію на свою користь, пішовши на вибірккову кооперацію із злочинним світом. Цей факт підтверджує чільне місце мафії у американському соціумі, широкі політичні зв'язки, вплив на міжнародній арені. Однак мафіозі були змушені діяти максимально обережно та налагоджували контакти із політиками та правоохоронними органами, котрі в майбутньому стали їх покровителями та мали потребу у їх грошах та зв'язках. Аналогічною була ситуація і в Італії, адже для того, щоб мати можливість продовжувати вести

нелегальні справи, тамтешнім мафіозі потрібно було стати меценатами для фашистської партії, мати серед її членів протекторів і не посягати на верховенство влади дуче. Однак вони прагнули повернути втрачені позиції, що стало поштовхом до співпраці з військами союзників, завдяки якій мафія вийшла на новий рівень свого існування.

Рішення про вторгнення англо-американських військ на Сицилію було ухвалене під час конференції в Касабланці. Йому передували тривалі перемовини прем'єр-міністра Великої Британії Вінстона Черчіля та президента США Франкліна Рузвельта – вищого військового командування обох країн, на котрих обирали плацдарм для нападу на Італію – Сардинію або Сицилію [2]. Можемо припустити, що однією із причин обрання останньої було і налагодження зв'язків із сицилійською мафією, яка могла сприяти висадці військ. Недарма президент Т. Рузвельт написав у телеграмі до британського прем'єра, що, зважаючи на значну кількість громадян США італійського походження, вони зможуть розраховувати на лояльність місцевого населення, а британський посол у США доповів В. Черчіллю про тісні зв'язки італійських громад США та Сицилії, які водночас були тісно пов'язані з мафією [5].

Одним із головних завдань американської розвідки було встановлення зв'язків із місцевим населенням, а також здобуття топографічної інформації про порти, мости, річки, гори, джерела водопостачання, розташування окремих населених пунктів, інфраструктуру. Тому управління воєнно-морської розвідки у Вашингтоні для одержання цих відомостей продовжило співпрацю з представниками мафії [5].

Безпосередні відомості з Італії одержували завдяки мафіозі, серед яких були і Віто Дженовезе – наближена особа до дуче та його зятя, графа Чіано, і Альберт Анастасія, котрий перебував на службі у діючій армії. Для того, щоб залучити на свій бік сицилійську мафію, американці вирішили скористатися допомогою Лакі Лучано, Джо Адоніса та Вінченцо Мангано, який був власником міжнародної торгівельної компанії в Нью-Йорку і через яку провадили операції під прикриттям [4]. Також

у збір інформації був залучений Френк Костелло, що згодом підтвердив федеральний агент по боротьбі з наркотиками.

Очевидець цих подій, італійський журналіст, уродженець міста Віллальби на Сицилії, Мікеле Панталеоне виклав власну версію подій, більш знану в історіографії як *“Легенда носовичка Лакі Лучано”*. Згідно з нею, американський винищувач скинув одному із найвпливовіших сицилійських мафіозі Дону Кало з ініціалами Л. Лучано носовичок, який і став перепусткою у співпраці з американськими військами [3, с. 87]. Ми не поділяємо концепції М. Панталеоне та його прихильників, але не заперечуємо ролі мафії у проведенні операції *“Хаскі”*. Військове управління союзників на окупованих територіях призначило мерами міст впливових мафіозі, які мали у них значний вплив і могли протистояти прихильникам фашистів, в чому і були зацікавлені союзники. Причиною співпраці злочинців з військами союзників, ми вважаємо, було прагнення отримати максимальну політичну та економічну вигоду для себе, повернути собі ті позиції та вплив, які вони мали до встановлення фашистського режиму, а, отже, стати повноцінними правителями на острові. В. Дженовезе почав виконувати функції військового перекладача та провідника в регіоні, був відповідальним за постачання армії союзників, за що одержав вихід до ринку збуту наркотиків, маршрут якого проходив Сицилією, Югославією та Німеччиною [6]. На чорному ринку Італії добре освоївся не лише В. Дженовезе, але й місцеві мафіозі. Їхні спекуляції на тлі голоду 1943–1944 рр. викликали спротив у місцевого населення та тривогу у правоохоронних органів. Для того, щоби відволікти увагу від своїх справ, мафіозі вирішили зробити експеримент у політичній сфері, підтримавши рух за незалежність Сицилії.

Одразу після висадки англо-американських військ на стінах будинків сицилійців почали з’являтися написи *“Сицилія для сицилійців”*, видаватися газета *“Незалежна Сицилія”*, було сформовано Добровольчу армію борців за незалежність Сицилії, що заохочувалася американською військовою адміністрацією. Згодом ці сепаратистські прояви переросли у Сицилійський рух

за незалежність, який підтримували найвпливовіші мафіозі та сицилійська аристократія. Цей рух був також спрямований на протидію комунізму, який все більше набував популярності у тодішній Італії. У цих умовах тогочасний лідер зазначеного руху Фінокьяро Априле запропонував відокремити Сицилію від Італії та приєднатися до США як окремий штат [1, с. 27].

В історіографії є різні оцінки співпраці американських військ та мафії. Частина дослідників її заперечує, частина навпаки, романтизує. На нашу ж думку, співпраця була, факт якої доводять документи, зокрема звіт комісії Кефопера. Однак вона була спричинена екстремальними умовами, і коли міжнародна ситуація стабілізувалася, то одразу була припинена, про що свідчить відмова підтримувати рух за незалежність Сицилії, коли було налагоджено взаємини з італійською владою, депортація Л. Лучано. Злочинці також отримали чималу вигоду від цієї взаємодії – саме за допомогою військової адміністрації вони почали свою політичну кар'єру. Американська мафія ж зуміла почасти очистити свою репутацію і після завершення війни повернутися до США. Під час проведення операції “Хаскі” відбулося зближення американської та італійської мафій, яке згодом переросло у ведення спільного нелегального бізнесу, а саме перевезення контрабанди. Після війни для організованої злочинності відкрилися нові можливості, однак союз із політиками припинився, тому потрібно було не лише максимально їх використовувати, а ще й обачно діяти.

Список використаних джерел

1. Гулар, Дидье. *История мафии: [Известные криминальные дела]*. Москва: “Альфа интер”, 1991.
2. Лиделл Гарт, Генри. “Вторая мировая война.” Доступ отримано 6 вересня 2017. http://www.e-reading.club/0chapter.php/128720/34/Liddel_Gart_-_Vtoraya_mirovaya_voiina.html.
3. Панталеоне, Микеле. *Мафия вчера и сегодня*. Москва: Издательство “Прогрес”, 1969.
4. Полькен, Клаус, Сцепоник Хорст. “Кто не молчит, тот должен умереть. Факты против мафии.” Доступ отримано 1 вересня 2017. <http://coollib.net/b/129958/read#t39>.

5. Newark, Tim. "Lucky Luciano and WW II's Operation Husky." Доступ отримано 7 вересня 2017. <http://www.thehistoryreader.com/modern-history/lucky-luciano-wwiis-operation-husky>.

6. Valentine, Douglas. "The Strength of the Wolf: The Secret History of America's War on Drugs Husky." Доступ отримано 3 березня 2017. https://books.google.com.ua/books?id=Bed0gQKnucC&pg=PA81&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false.

ЗЛОЧИНИ АЛЖИРСЬКОЇ ВІЙНИ У ВІДОБРАЖЕННІ ФРАНЦУЗЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ

Наталія ВУС

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: vus.natalka@gmail.com

У статті на основі документальних і кінематографічних джерел досліджено проблему "військових" злочинів у часи Алжирської війни. Пояснено суть та природу злочинів, зокрема тортур. Основний акцент зроблено на відображенні насильства у французькому кіно.

Ключові слова: Алжирська війна, військові злочини, тортури, французький кінематограф.

In following article on the basis of documentary and cinematographic sources the problem of "war" crimes in the period of the Algerian War was investigated. The essence and nature of crimes, in particular torture, were explained. The main focus was on the depiction of violence in French cinema.

Key words: Algerian war, war crimes, torture, cinematography.

Від цього не помреш, але будеш скаліченим
Стрічка "Маленький солдат" (Жан-Люк Годар, 1963)

Для розуміння суті злочинних дій воюючих сторін в Алжирі спочатку варто з'ясувати поняття воєнних злочинів і тортур.

Дослідники пояснюють термін воєнні злочини наступним чином: “Воєнні злочини є видом злочинів, що проявляються в серйозному порушенні звичаєвих і договірних норм міжнародного гуманітарного права, яке застосовують під час збройних конфліктів, тобто серйозне порушення законів та звичаїв війни” [3, с. 38–60]. Поняття “тортури” ми знаходимо у списку “злочинів проти людяності”. У серпні 1945 р. був прийнятий Статут Нюрнберзького трибуналу, до якого ввійшов делікт – “злочини проти людяності”. У Загальній декларації прав людини 1948 р. зазначено, що “ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження чи покарання” [1, с. 58–68].

Дії французької армії не можна назвати військовими злочинами, оскільки війни не було проголошено. До того ж, треба говорити не лише про насильство з боку французької армії та поліції, а й повстанців, які винищували як французьке населення Алжиру, так і алжирців, які відмовлялися з ними співпрацювати. Підтвердження і, навіть, виправдання таким діям можемо знайти в інтерв’ю генерала Жака Массю, який заявив, що військові питання варто вирішувати силою, а тому такий метод як тортури вважав цілком прийнятним. За словами Бенжаміна Стори, “Алжирська війна – це не лише воєнні сутички, засідки, атаки, а й те особливе насильство, якого зазнавали селяни, позбавлені дому й усталеного трибу життя”.

Тортури були звичною практикою у справі “умиротворення” населення під час “битви за Алжир”, що почалася в січні 1957 р. і тривала протягом 9 місяців. Було строго заборонено говорити про “катування” та “звірства”, що їх здійснювали французькі військові в Алжирі. Окрім того, було заборонено критикувати уряд за ведення війни [6]. Громадськість, дізнавшись про такі дії армії та поліції, почала вимагати реальних пояснень і звітів. 2 березня 1955 р. Жак Сустель подав рапорт, в якому без жодних двозначностей описав методи, які застосовувала армія проти повстанців, котрих затримувала на три тижні.

Одним з поширених методів покарань та боротьби з прихильниками незалежності було “бомбардування сіл”, що

означало колективне покарання цілого села. Також типовим було вбивство на місці без жодного суду за спробу втечі чи через непокірну поведінку. Введення надзвичайного стану в 1955 р. та надання розширених повноважень для військових лише посилило свавілля та репресії [5]. Зазвичай тортури здійснювала група солдат під командуванням офіцера. Вони застосовували різні види тортур до однієї особи – побиття, електричний струм, ванну з водою. Однак, найбільш застосовуваний метод – електричний струм. Технічний прогрес дозволяв переміщати електричні генератори разом з військами.

Злочини алжирської та французької армії знайшли своє відображення у французькому кінематографі. Насильство з обох боків зображено у фільмі “Чорна ніч. 17 жовтня 1961 р.” (Алан Тасма, 2005 р.) в якому яскраво показані сутички між алжирськими маніфестантами і французькими поліцейськими в Парижі 1961 р. Французькі поліцейські били дерев’яними битами алжирців, а особливо непокірних розстрілювали на місці. Араби захищалися, вбиваючи деяких поліцейських. Злочином проти людяності були дії поліції, які полягали в тому, що тіла алжирців опісля сутичок просто викидали в Сену. Мав місце і моральний тиск преса стверджувала, що на акцію протесту “пішли всі, хто хотів, хто не хотів, теж пішли” [2, с. 136–152].

У 1973 р. режисер Ів Буасет за участю Жака Спіесера, Жака Вебера та Філіпа Лероя, створив художній фільм “RAS”, назва якого розшифровується як “Rien a signaler” (“Немає про що повідомити”). Окреме місце у фільмі займають тортури “зазвичай, потерпілих прив’язували до дерев’яного бруска на стіні і били, а потім, коли людина втрачала свідомість, її приводили до тям струменем холодної води. Після того починалися катування електричним струмом – до вух причіпляли пластинки і пускали струм. Фільм сповнений жорстокості та насилля, однак він відтворює реалії Алжирської війни.

Одним зі злочинів проти моралі та релігії є непоховання вбитих людей. Таку тактику французів відображено у фільмі

“Мій полковник”, знятому французьким режисером Аланом Тасмою у 2006 р. Знаючи, що у мусульман є обов’язковим поховання мертвого тіла, оскільки в протилежному випадку душа людини не знайде спокою, французькі солдати залишали тіла вбитих арабів на площі. Тут відтворена дуже глибока психологічна тема – найгіршу образу можна завдати людині позбавивши її гідного похорону. [4, р. 1–18].

Детально і розлого тортури зображені у фільмі “Маленький солдат”. Араби, які піддавали тортурам головного героя Бруно робили це, не залишаючи слідів на його тілі. Після цього “маленький солдат” намагався покінчити з життям, але йому це не вдалося. Наступний етап знущань – катування електричним струмом – електроди прикріплюють і пускають заряд: ймовірно, “він цього не помреши, але будеш скаліченим”.

Список використаних джерел

1. Рабінович, Петро. “Делікти проти людяності як специфічний вид правопорушень.” *Наукові праці НУ ОЮА* 10 (2011): 58–68.
2. Сипко, Богдана. “Між “білою плямою” та “чорною сторінкою” в історії : дискусії про 17 жовтня 1961 р. у Парижі.” *Аль-Калям* 6 (2017): 136–152.
3. Хюле, Райнер. “Еволюція терміну “злочини проти людяності”: Нюрнберг і пізніше.” У *Права людини у фокусі новітньої історії*. Ред. Юхим Захаров. Харків: Права людини, 2013. 38–60.
4. Denis, Sébastien. “Les revues françaises de cinéma face à la guerre d’Algérie.” *1895. Mille huit cent quatre-vingt-quinze* 42 (2004): 1–18.
5. Merchet, Jean-Dominique. “Guerre d’Algérie: aveu d’un tortionnaire.” *Libération*. 2 décembre 2000. *À l’origine* 1 août 2017. http://www.liberation.fr/france/2000/12/02/guerre-d-algerie-aveu-d-un-tortionnaire_346296.
6. Savina, Erwan. “Du déni à l’oubli : la censure en France pendant la guerre d’Algérie.” *Licence Professionnelle Gestion et Médiation des Ressources Documentaires, Université Rennes*, 2015. 1–33.

ГОТИЧНА СУБКУЛЬТУРА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СТЕРЕОТИПИ СПРИЙНЯТТЯ

Лілія ГОЛУБ

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: lillyholub@gmail.com

Коли ви чуєте слово “гот”, що першим спадає на думку? Давнє германське плем’я чи хлопець, одягнений в чорне? Обидва варіанти відповіді є правильними. Готи ” це одна з найяскравіших і найцікавіших субкультур ХХ століття. Вивчаючи їх історію, необхідно дослідити феномен стереотипів суспільства щодо них та причини їх появи. Використано широку базу літератури та джерел для дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: субкультура, Велика Британія, готи, стереотипи.

When you hear the word “Goth”, what is your first thought? An ancient Germanic tribe or a black-dressed man? Goth subculture is one of the brightest and the most interesting subcultures of 20th century. Discovering its problem, we should pay attention to the phenomenon of society stereotypes around them and the reasons why they appeared. In the article we used a wide base of literature and sources.

Key words: subculture, Great Britain, Goth subculture, stereotypes.

Актуальність роботи зумовлена тим, що в Україні є малодослідженою проблематика повсякденного життя субкультур, зокрема британських готів. У сучасному світі є чимало неформальних молодіжних об’єднань, які співіснують з основною масою суспільства. Дуже важливим є дослідження цих об’єднань та характеристика особливостей сприйняття ними навколишнього світу, культових предметів, тощо. Над цією тематикою активно працюють вчені таких держав як Великобританія, в якій детально вивчають історичну спадщину, та США, на теренах якої також формувались субкультури. Саме на США найсильніше вплинули британські готи, культура яких

стрімко поширювалася там після зародження цього феномену у Великобританії. Готи – це ланка суспільства, яку не варто оминати увагою, бо дослідження цієї субкультури допомагає чіткіше уявити собі усі суспільні перипетії того часу. Дану тематику активно досліджували такі вчені як Равен Діджіталіс [1] (мережевий псевдонім), Ліам Гудлед [2], Пол Ходкінсон [3], Юліан Вентерс [4] та інші, які у своїх працях акцентують увагу на витоках культури готів, розвитку їхнього стилю мистецтва, атрибутів, тощо. Саме на їхніх працях базується дана робота. Метою дослідження є детальна характеристика субкультури готів, її зародження та становлення, врахування усіх атрибутів культури та особливостей. Важливим також є спростування стереотипів суспільства щодо неї. Вперше термін “готик-рок” було вжито в середині 60-х років ХХ століття і з того часу він не зникає у небутті. Готам приписують зв’язок зі злом, сатанізмом. Це створює цілий ряд стереотипів, який потрібно подолати.

У дослідженні за допомогою узагальнення відомих фактів висвітлено головні принципи їхнього світосприйняття. Одним з основних засобів привернути до себе увагу був зовнішній вигляд готів – у свій образ вони постійно вносили щось нове, використовуючи давно усталені стилі. Окрім зовнішнього вигляду готи привертали увагу до себе своєрідними текстами пісень, які нікого не залишають байдужим.

Будь-яка субкультура втрачає свою самобутність, коли в її природній розвиток втручаються ЗМІ та різноманітні компанії звукозапису, яким вигідно подати публіці певний образ-стереотип, який би зацікавив глядача і приніс цим компаніям чималі прибутки. Толерантність – головне слово, яким можна описати готів. Це мультирелігійна субкультура, що не переслідує жодних викривальних мотивів. Готи, як і люди, що не приналежні до жодної з субкультур, по-різному ставляться до шлюбу та дітей, беручи за принцип поваги до особистого простору інших. Молодь, що намагалась самореалізуватися за допомогою свіжих ідей, змогла надати строгому британському суспільству ще більшої строкатості та неординарності. Єдине,

що відрізняє готів від решти суспільства – це ставлення до смерті та підвищене прагнення до естетики у всьому.

Проілюструвавши їхній стиль на прикладі декількох, на мою думку, найвизначніших діячів, я намагалась показати, як легко візуальний образ однієї особи може вплинути на сотні інших. Саме візуалізація музичного супроводу, тексти пісень та романтична атмосфера є ключовими елементами готики. Без цих елементів уявити її просто не можливо.

Спростування недоречних стереотипів суспільства щодо готів та інших субкультур, на мою думку, варте детального дослідження та звернення уваги громадськості на це.

У дослідженні зроблено спробу віднайти причини цього феномену, його ілюстрацію та подальші механізми вирішення проблеми. Велика Британія стала справжньою колыскою субкультур, які змогли перевернути свідомість громадськості країни та припинити створення стереотипів щодо них. Кліше є доволі небезпечним явищем для певних угруповань, оскільки вони можуть видозмінювати справжню сутність субкультур, яку відстояти і, згодом, віднайти досить важко.

Список використаних джерел

1. Digitalis, Raven. “*Goth Craft: The magical Side of Dark Culture.*” Woodbury: Llewellyn Worldwide, 2007.
2. Goodlad, Lauren M. E. “*Goth: Undead Subculture.*” Durham: Duke University Press, 2007.
3. Hodkinson, Paul. “*Goth: Identity, Style and Subculture.*” Oxford and New York: Berg, 2002.
4. Venters, Jilian. “*Gothic Charm School: an essential guide for goth and those who love them.*” New York: HarperCollins Press, 2008.

ФІНАНСОВІ ЗЛОЧИНИ У МІЖВОЄННОМУ ЛЬВОВІ (1919–1939)

Ярослав КОСТИШИН

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: jaroslav.costishin@gmail.com

У публікації, на основі матеріалів преси (газет “Діло”, “Gazeta Lwowska” та “Kurjer Lwowski”) проаналізовано особливості фінансових злочинів у Львові впродовж 1919–1939 рр., зокрема, спекуляції валютою та продуктами харчування, виготовлення та розповсюдження фальшивих грошей, обман, крадіжки, випадки фальшивого грабунку тощо.

Ключові слова: міжвоєнний Львів, фінансові злочини, газети “Діло”, “Gazeta Lwowska” та “Kurjer Lwowski”.

In the publication, based on the press materials (newspapers “Dilo”, “Gazeta Lwowska” and “Kurjer Lwowski”), the peculiarities of financial crimes in Lviv during 1919–1939 are analyzed. The author characterizes currency and food speculation, production and distribution of false money, fraud, theft, cases of fake robbery, etc.

Key words: interwar Lviv, financial crimes, newspaper “Dilo”, “Gazeta Lwowska” and “Kurjer Lwowski”.

На 1919 р. економіка українських етнічних земель, які опинилися в складі новоствореної польської держави, була зруйнована. Головною фінансовою проблемою міста Львова в цей час була повоєнна розруха, що спровокувала за собою інфляцію. На межі 1919–1920 рр. дефіцит бюджету міста складав 23 659 500 крон [3, s. 112]. У подібних умовах закономірним стало розгортання незаконної діяльності, зокрема, фінансових зловживань.

Основними джерелами нашого дослідження стали щоденні міські газети “Діло”, “Gazeta Lwowska” та “Kurjer Lwowski”. Наголосимо, що правовою підставою для регулювання економічних відносин у міжвоєнному Львові слугували

австрійські кримінальні кодекси: кримінально-процесуальний кодекс Австрії 1850 р., кримінально-процесуальний кодекс Австрії 1853 р., кримінально-процесуальний кодекс Австро-Угорщини 1873 р. [2, с. 80–83], польський від 11 липня 1932 р. [6], а також окремі устави (наприклад, “Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. o zwalczaniu przestępstw z chłci zysku, popeinionych przez urzkdniyw” [7]). Покарання за фінансові зловживання коливалися в межах 2–10 років тюремного ув’язнення, причому свідоме використання, транспортування чи зберігання фальшивих грошей каралося позбавленням волі на строк до 10 років, у той час як заволодіння чужим документом на право володіння – до 3 років [6, art. 177, 189].

Першими фінансовими злочинами, зафіксованими у періодичних джерелах, були валютні спекуляції – прояв діяльності окремих спекулянтів, котрі мали доступ до рублів і марок. Ці правопорушення домінували під час перших повоєнних років. Держава не була спроможна встановити однаковий курс обміну на всій території, бракувало самих грошей для розрахунку та обміну. При цьому економіка залишалася надчутливою до зовнішньополітичної ситуації, в тому числі до військових конфліктів [5, 1919, № 92, 153; 1920, № 2, 7].

З 1926 р. у засобах масової інформації з’являються попередження щодо фальшивих банкнот. Перші випадки їх виявлення зафіксовано 17 лютого 1926 р. [4, 1926, № 37]. Причиною того, що підробка банкнот розпочалася саме з 1926 р. є стан економіки Другої Речі Посполитої у 1920-х роках: на 1921–1923 рр. припало неодноразове збільшення тарифів [5, 1921, № 8; 1923, № 38]; Рахункове Товариство змушене звертатися за фінансовою допомогою до громадян міста [5, 1921, № 15]; не слід забувати і про глобальну девальвацію марки [5, 1923, № 297]. У 1934 р. викрито групу фальшивомонетників, але в обігу виявляли підробки лише 20 фунтових банкнот [5, 1934, № 168]. Перехід на фальшування іноземної валюти, обмеження друку лише одним номіналом та висока якість підробок свідчать про досвідченість зловмисників. Після 1932 р.

покаранням за такі дії стало ув'язнення терміном до 10 років [6, art. 177].

Що стосується статі злочинців, то найбільше валютних злочинів здійснювали чоловіки, однак, це не означало повну відсутність в цій сфері жінок, хоча зазвичай вони і виступали лише співницями [1, 1925, № 45; 1926, № 36, 75, 94; 1927, № 67; 1928, № 32, 47, 165, 254; 1929, № 14, 58, 95, 125, 187, 204; 1930, № 23, 46, 98, 154, 187, 227; 1934, № 14, 36, 42, 65, 94, 169, 184, 234; 1935, № 103, 194, 215; 1937, № 36, 49, 179, 213; 1938, № 53; 1939, № 57, 125].

Окремими видом фінансових злочинів була спекуляція продуктами харчування. Досить поширеними виявилися махінації з цукром: ціна місцевого була меншою від ціни імпортного, крім того, не існувало міжрегіональної рівності цін. Це призвело до спроб продавців використати як прогалини в законах, так і відвертий обман. Частина намагалася виїжджати в регіони з дефіцитом цукру і там просити за товар менше місцевих торговців. Подібний підхід викликав конфлікти всередині торгових об'єднань, однак залишався легальним. Серед способів обману послуговувалися підкручуванням ваг та видаванням місцевого цукру за імпортний [5, 1923, № 98]. Такого роду дії каралися ув'язненням на 2–3 роки [6, art. 183–185].

Поширеним видом фінансових злочинів був також обман, найбільш поширеним способом якого стало продавання мідних та залізних прикрас (часто обручок і підвісок) під виглядом золотих. На другому місці за розповсюдженістю були ошуканства, пов'язані з документацією. Серед злочинців, загалом, зустрічаються особи, які займали високі посади (адвокати, жандармерія, власники фірм). Покарання, що чекало на злочинців, які займалися ошуканством, зводилося до арешту та ув'язнення (від 4 до 6 місяців, однак траплялися поодинокі випадки терміном 15 місяців). За підрахунками з'ясувалося, що у період 1929–1939 рр. за обман заарештовано в 68 випадках [1, 1929, № 13, 32, 48, 59; 1930, № 20, 68; 1931, № 56; 1932, № 35, 58, 72, 81, 93, 124, 139, 145, 157, 163, 165, 172, 189, 204; 1933, № 25, 29, 214, 225, 238, 247, 251, 274, 282, 285, 293; 1934,

№ 6, 10, 15, 27, 34, 38, 42, 57, 59, 61, 64, 73, 85, 87, 92, 95, 128, 132, 143, 153, 167, 169, 171, 184, 185, 193, 197, 204, 210, 245, 248, 254, 261, 268, 276, 283, 291, 302; 1935, № 5, 10, 14, 24, 26, 31, 35, 47, 63, 72, 84, 94, 97, 109, 177, 184, 193, 197, 202, 206, 226; 1936, № 24, 37, 48, 53, 59, 192, 197, 207, 213, 217, 230; 1937, № 14, 27, 31, 35, 67, 93, 157, 210, 223, 237, 251; 1938, № 11, 23, 25, 37, 47, 51, 64, 75, 78, 109; 1939, № 16, 27, 38].

Спостерігаються і махінації іншого характеру. Досить цікавими є випадки фальшивого грабунку: так 29 серпня 1926 р. директор львівського банку заявив про пограбування: за його словами відділення було закрите, а грабіжники змогли зламати замок, проникнути всередину і втекти з награбованим [5, 1926, № 251]. У ході розслідування дійшли висновку, що директор домовився із співучасниками, щоб вони поділили вкрадене. 16 квітня 1930 р. маємо аналогічну ситуацію, але вже із власником магазину [5, 1930, № 77].

Найбільш поширеним злочином у міжвоєнний період були крадіжки [1, 1939, № 203]. Загальна кількість випадків становить 678 [1, 1939, № 206]. Під це число також підпадають грабежі. Найменше крадіжок припадало на літо та осінь, найбільше вчинено взимку та навесні. Можна припустити, що такий розподіл пов'язаний із нестачею продуктів харчування та безробіттям саме у зимовий час.

Важливо звернути увагу на об'єкти злочину. Найчастіше ними виступали гроші та одяг. Місцями здійснення крадіжок переважно були державні та приватні установи, зокрема – заклади культури (театр), різного роду громадські установи (де серед натовпу злодія могли не помітити), крамниці (де злодії забирали гроші та продукти харчування). На другому місці – приватні помешкання (з них злодії найчастіше виносили гроші, одяг, коштовності, домашнє начиння). На третьому місці об'єктом злочину були вуличні крадіжки, які поширилися з 1930-х років. Зазвичай на вулиці злодії викрадали жіночі торбинки. Не втрачали можливості збагатитися і в громадському транспорті (такі злочини вдалося відслідкувати лише з 1933 р.), викрадаючи гроші та коштовності.

Список використаних джерел

1. *Діло*. 1918–1939.
2. Панич, Назар. Становлення та розвиток інституту прокуратури в Галичині у складі Австрії і Австро-Угорщини (1849–1918 рр.). Дис. канд. юрид. наук. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2008.
3. Bonusiak, Andrzej. *Galicja i jej dziedzictwo*. Rzeszów: Wydawn. WSP, 2000, t. 13.
4. *Gazeta Lwowska*. 1926.
5. *Kurjer Lwowski*. 1919–1921, 1923, 1926, 1930, 1934.
6. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny. 31.10.2017. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf>.
7. Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. o zwalczaniu przestępstw z chęci zysku, popełnionych przez urzędników. 31.10.2017. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf>.

ДИЛЕТАНСТВО ЧИ САДИЗМ? (З МАТЕРІАЛІВ МАСОВИХ ЗАХОРОНЕНЬ 1937–1938 РОКІВ У ВІННИЦІ)

Владислав ЛЕСЬКО

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: bender12@i.ua

У статті висвітлено масові репресії на території Вінниці (1937–1938), зокрема способи вбивства. Крізь призму документальних даних проаналізовано причини використання співробітниками НКВС нестандартної зброї та її неефективність.

Ключові слова: терор 1937–1938 рр. у Вінниці, НКВС, масові розстріли.

In the article analyzed mass repressions in Vinnytsia (1937–1938), in particular the method of murder. Through the prism documentary data analyzed reasons for using employees of the NKVD non-standard weapons and its inefficiencies.

Key words: terror of 1937–1938 in Vinnytsia, NKVD, mass shootings.

Актуальність цієї теми є надзвичайною, оскільки у нашій країні побутують пост радянські та ностальгічні тенденції по Радянському Союзу. Певною мірою прагнення партійної номенклатури були досягнуті, тобто відбулась атрофія національної свідомості та створення людини радянської (*homo soveticus*).

Історія Країни Рад тривалий час була невідома світовому через те, що її кордони були “герметично” зачиненими. Як не парадоксально, але відомості про масові розстріли з’явилися в ході німецько – радянської війни. Окрім розстрілу польський військовополонених (Катинь, дослідження з 18 лютого 1943 р.), найвідоміше фіаско радянського командування яке на Нюрнберзькому процесі намагались прив’язати до злочинів нацизму, на окупованих територіях УРСР почали досліджуватись і інші “сліди” радянської “чистки”.

До вашої уваги наводимо відомості про масові захоронення у Вінниці, частини протоколів спеціальної комісії Управління Кримінологічних Розслідувань Райху.

Вінницьку трагедію по праву можна назвати унікальною формою звірського ставлення до населення України. Перші спроби привернути увагу нової адміністрації до можливих місць масових поховань мали місце восени 1942 р., але через ранню зиму вони не увінчалися успіхом [2, с. 13].

Місця поховань почали досліджуватись весною 1943 р. За наказом місцевої адміністрації було створено спеціальну комісію з німецьких та місцевих фахівців. Комісія виділила три місця захоронень: Фруктовий сад, Православний цвинтар і Парк культури та відпочинку ім. Горького. Ці три місця в період 1937–1938 рр. були обнесені дощатими парканами та мали статус військових об’єктів [1, с. 16–20]. Вони не були однакові за розмірами. Найбільшим виявився об’єкт № 1 – Фруктовий сад, він мав площу 350 м кв. і вмістив в себе 5 644 тіл; об’єкт № 2 – Православний цвинтар вмістив 2 405 тіл; об’єкт № 3 Парк культури – 1 383 тіла. Загалом на три об’єкти вмістили 9 432 тіла, 169 з яких жіночі [2, с. 65].

Ми свідомо пропускаємо випадки нанесення важких тілесних ушкоджень та засобів знерухомих ув'язнених. Перейдемо до процесу виконання вироків. У свідомості людини на пост радянському просторі уявлення про страту НКВС – це постріл в потилицю і жертва падає не відчуваючи болю. Так не можна сказати про вбивства в Вінниці.

Найперше потрібно розпочати зі зброї якою користувалися працівники НКВС. Деформовані свинцеві кулі в черепах, а також набой знайдені в могилах – мають калібр 5.6 мм, або 0.22 дюйма (22 калібр) [1, с. 53]. Виходячи з того, що спортивні пістолети Р-3 та Р-4 Севрюгіна почали розробляти з 1945 р., то, вбивства виконували за допомогою ТОЗ-8 зразка 1932 р., тобто спортивною гвинтівкою.

Про неефективність даної зброї свідчить і зміна “почерку” НКВС. Замість одного пострілу доводилось робити два, три, а то й чотири постріли в потилицю [1, с. 35]. Також майже половина жертв має кульові поранення в м'які тканини шиї, шийні хребці, зафіксований випадок пострілу в висок (вірогідно жертву перед стратою били і вона не могла стати в “зручну позицію” для енкаведистів) [1, с. 42–53]. Ще одним свідченням неефективності дрібнокаліберної зброї катів є знімок потиличної кістки зі слідами відбиття двох куль [1, с. 44] та віднайдені два тіла зі слідами землі у стравоході [1, с. 52].

Отже, підсумовуючи вище сказане та зважаючи на тему статті ми приходимо до висновків що, масові вбивства у Вінниці є унікальними з точки з боку виконання та засобів їх виконання. Питанням залишається тільки обставини якими керувалися при виборі засобів, оскільки табельна зброя НКВС ССРСР Тульський- Токарев (ТТ) мала калібр 7.62 мм. За відсутності точних дат розстрілів не можна достовірно дати відповідь чи кати здійснювали таку кількість пострілів через зношеність зброї, через її неефективність, або через жагу крові. Однак факт масових вбивств на території України є незаперечним і це має слугувати уроком і застереженням.

Список використаних джерел

1. Романів, Олег. Народовбивство в Україні. Офіційні матеріали про масовий терор у Вінниці. Львів: Львівська Обласна Історично-Культурологічна Організація „Меморіал”, Наукове Товариство ім. Шевченка і Фондація Українського Вільного Університету, 1995.
2. Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення). Ред. Євген Сверстюк. Київ: Воскресіння, 1994.

УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

Ігор ЛУТЧИН

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: igor.lytchyn@gmail.com

У статті розглянуто розвиток українсько-румунських відносин під час Української революції 1917–1921 рр. Проведено аналіз рівня зв'язків та вектори відносин між двома державами, а також підсумовано чинники, які завадили розбудові Української держави.

Ключові слова: УНР, Румунія, дипломатія, дипломат, міждержавні відносини.

The article deals with the development of Ukrainian-Romanian relations during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The analysis of the level of ties and vectors of relations between the two states was carried out, as well as the factors that prevented the reconstruction of the Ukrainian state.

Key words: UNR, Romania, diplomacy, international affairs.

У статті розглядається проблематика міждержавних стосунків України та Румунії в період повоєнного облаштування Європи. Особлива увага відводиться ретроспективі подій 1916–1918 та 1919–1921 рр., наголошується на подібності історичної долі двох держав: обидві були окуповані країнами Четвертого

союзу, обидві зіткнулися з проблемами відновлення незалежності, перед обома постали однакові шляхи та можливості вирішення державницьких проблем. На початок 1918 р. ці країни мали приблизно однакові вихідні можливості та державотворчий потенціал. Проте Румунії це вдалося, а УНР – ні. В дослідженні зроблена спроба аналізу помилок та невдач УНР на прикладі відносин Румунії з країнами Антанти, зокрема Великої Британії та Франції. Українсько-французькі стосунки характеризувалися небажанням Франції підтримувати УНР і блокуванням військової допомоги від Румунії для Директорії. В роботі також було порушено питання місця України в зовнішній політиці Франції.

Найбільша увага приділена діяльності українських дипломатів в Бухаресті – Миколи Галагана та Костя Мацієвича, котрі робили все можливе та неможливе заради досягнення вигідних для УНР угод – як політичних, так і економічних [2]. Звернено увагу на те, що в середині 1920 р. економічні договори між країнами підписувалися у зв'язку зі скрутним становищем Директорії на Правобережній Україні. Наголошено також на ролі особистості в історії, оскільки українські послы представляли не лише свою країну чи власну особу, але всю сорока мільйонну націю, про яку в повоєнній Європі мало хто знав [3].

У дослідженні проаналізовано діяльність дипломатичних представників на прикладі виписок та уривків з посольських листів до вищих державних структур Румунії та України; висвітлено успіхи та невдачі послів; пояснено та обґрунтовано причини перемог і поразок. Звернено увагу на невизначеність Британської імперії щодо подій в регіоні.

Акцент зроблено на презентації кількісно-якісних характеристик військово-сировинної допомоги Румунії для УНР (тоннаж нафти, кількість боєприпасів, медикаментів та інших промислових товарів, про які побічно зустрічаємо згадки у дипломатичній кореспонденції) [5].

Проблеми, з якими зіткнулися українські послы, характеризувалися відсутністю міжнародного авторитету та

закордонної підтримки, нестачею кадрів, канцелярського персоналу, паспортних та візових бланків тощо [4].

Також, в дослідженні було здійснено спробу згрупувати європейські держави за принципами симпатії, економіко-політичної співпраці чи геополітичної стратегії на “проукраїнські” та “антиукраїнські”.

Акцент зроблено на розгляді ролі Польщі в українсько-румунських відносинах після вересня 1920 р. та виходу на міжнародну арену дипломатії Другої Речі Посполитої (разом з їхніми спробами залучити Румунію до кола союзників, на противагу УНР) та представників СРСР, як виразників інтересів України регіоні повоєнної Центрально-Східної Європи [1].

Список використаних джерел

1. Stępczyński, Władysław. *Dyplomacja polska na Bałkanach (1918–1926)*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1998.
2. Галаган, Микола. “З моїх споминів.” Доступ отримано 2 травня 2017. <http://coollib.com/b/241689/read>.
3. Галаган, Микола. *З моїх споминів (1880-ті–1920 р.): Документально-художнє видання*. Київ: Темпора, 2005.
4. *Українська дипломатія у країнах центральної Європи 1917–1920 рр.: монографія*. Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2004.
5. *Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.)*. Упорядкування, вступна стаття та коментарі Валерія Власенка. Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009.
6. Овсій, Іван. *Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року): навчальний посібник*. 2-ге видання. Київ: Либідь, 2002.

“КОЛОЇАЛЬНІ СНИ” ПОЛЬЩІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1919–1939)

Іван ПЕТРИЧАК

Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: ivanpom@meta.ua

У публікації коротко висвітлено спроби поляків створити власні колонії. Основна увага зосереджена на діяльності польського громадсько-політичного активу, який намагався сформуванати основні засади польського колоніалізму. В статті приділяється увага діяльності Морської і Колоніальної Ліги.

Ключові слова: польський колоніалізм, польські колонії, Морська і Колоніальна Ліга, колоніальна політика Польщі.

The publication briefly describes the attempts by Poles to create their own colonies. The main consideration is on the activities of the Polish public-political activists, who tried to formulate basic principles of Polish colonialism. The article focuses on the activities of the Maritime and Colonial League.

Key words: Polish colonialism, Polish colonies, Maritime and Colonial League, Polish colonial policy.

На даному етапі розвитку української історичної науки колоніальна політика Польщі практично не досліджена, за винятком праць, присвячених українській еміграції з польських земель (Степан Качараба й Анатолій Шваб). Тим не менш, дана проблематика викликає зацікавлення, оскільки питання польських колоній і польського колоніалізму ніколи не привертало уваги не тільки українських, а й польських науковців. В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. були спроби польських істориків створити цілісну картину колоніальних претензій Польщі та сформулюванати основні ідеї “польського колоніалізму”. До таких монографій належать дослідження Марека Арпада Ковальського “Dyskurs kolonialny w Drugiej

Rzeczypospolitej”[1], “Kolonie Rzeczypospolitej” [2] і Тадеуша Бяласа “Liga Morska i Kolonialna” [3].

Історія “польських колоній” розпочалася в середині XVII ст. і пов’язана з діяльністю Якова Кетлера, сина курляндського князя Вільгельма. Протягом 1650–1652 рр. йому вдалося захопити в Африці невеличкі території сучасної Гамбії, а в Центральній Америці – Тобаго [2, s. 54]. Оскільки в той час Курляндія була васалом Речі Посполитої, то, відповідно, захоплені території належали Польщі. Однак, дуже швидко ці колонії було втрачено, оскільки таким колоніальним імперіям як Іспанія, Португалія чи Велика Британія було важко протистояти. До 1919 р. питання колоній в громадського-політичному середовищі Польщі більше не піднімалось.

Після закінчення Першої світової війни Польща відновила свою державність і розпочала активно проводити зовнішню політику, аби зміцнити свої позиції на міжнародній арені. Одним із питань, які постали перед польським політикумом – це проблема поділу німецьких колоній, частина з яких, на думку польської влади, мали відійти до Польщі. За Версальським трактатом поляки отримали 10% німецьких земель і вимагали такий же відсоток німецьких колоній [6, s. 93]. Однак, провідні європейські країни відмовились розглядати дану пропозицію, оскільки кожна із країн бажала розширити свої колоніальні володіння.

20-ті роки XX ст. позначились деяким спадом інтересу в питанні створення колоній для Польщі, однак ситуація змінилась в 30-х роках. Головною організацією, яка розпочала пропаганду створення власних колоній була Морська і Колоніальна Ліга (МКЛ), заснована у 1930 р. [3, s. 30]. Варто відзначити, що організація мала фінансову підтримку держави. Протягом свого існування було проведено сотні розвідувальних експедицій, виходив місячник “Mogze”, який став друкованим органом МКЛ [3, s. 166]. Станом на 1939 р. організація налічувала понад мільйон членів [3, s. 39].

Крім МКЛ до проблеми колоній у 30-х роках повертається і польська влада, особливо тоді, коли МЗС очолив Юзеф Бек. У

1936 р. він виступив на засіданні комітету Ліги Націй з питань поділу колоніальних мандатів з пропозицією надання Польщі права на заснування власних колоній в Африці. Варто зауважити, що Ю. Бек міркував з практичної точки зору, оскільки орієнтувався на провідні європейські держави, які мали колонії, що, на його думку, було ознакою сильної держави.

Після 1934 р. на сторінках місячника “Mogze” з’являлося все більше і більше статей, присвячених питанню польських колоній, де обґрунтовувались засади польського колоніалізму. Варто відзначити, що польське суспільство дуже позитивно сприйняло ідею створення власних колоній.

Особливо польську владу цікавив Африканський континент. Велись переговори з Ефіопією та Ліберією (тут навіть були створені окремі поселення, однак вони не переросли в повноцінні колонії), з Францією стосовно переселення польських євреїв на Мадагаскар, Камерун, щодо Алжиру та Марокко. Також були спроби створення колоній в Південній Америці (Бразилія), Азії (Іран, Китай).

Не зважаючи на бажання польської влади та громадськості створити власні колонії, дана ініціатива залишилась лише мрією. На той час Польща не могла конкурувати з такими потужними колоніальними імперіями як Велика Британія, Франція, а згодом Італія та Німеччина. Варто відзначити, що проблемою була нестача матеріальних ресурсів для облаштування поселень та забезпечення колоністів. Спроби створити власні колонії закінчились з початком Другої світової війни, коли Польща була захоплена Німеччиною і сама, фактично, перетворилась у колонію.

Список використаних джерел

1. Arpad Kowalski, Marek. “*Dyskurs kolonialny w Drugiej Rzeczypospolitej.*” Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2005.
2. Arpad Kowalski, Marek. “*Kolonie Rzeczypospolitej.*” Warszawa: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
3. Białas, Tadeusz. “*Liga Morska i Kolonialna.*” Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1983.

-
4. Fiedler, Edward. *"Kolonie niemieckie a Polska."* Łowice: Księgarnia Łowicka, 1939.
5. Załęcki, Gustaw. *"Polska polityka kolonialna i kolonizacyjna."* Warszawa: Instytut Wydawniczy "Biblioteka Polska", 1925.
6. Żukowski, Arkadiusz. "Polskie koncepcje kolonialne i osadnicze na Południu Afryki w okresie międzywojennym." *Przegląd Polonijny* 2 (1999): 93–107.

ФЕНОМЕН ДИСИДЕНТСТВА У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ У 1970-1980-х РОКАХ

Анжеліка САВЧУК

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: anzhelika.savchuk14@gmail.com

Публікація присвячена формуванню дисидентського руху у Чехословаччині та визначенні його впливу на внутрішньополітичну й міжнародну ситуацію. Проаналізовано діяльність чеського андеграунду у 1970–1980-х роках, зокрема створення "Хартії 77", яка стала об'єднавчим чинником для групи інакодумців. Розкрито діяльність В. Гавела та плеяди громадських діячів, які прагнули демократичних змін. Визначено, що опозиція в Чехословаччині, яка постала як культурне явище, поступово перетворилась на політичний рух.

Ключові слова: Чехословаччина, антикомуністична опозиція, дисиденти, Вацлав Гавел, чеський андеграунд, "Хартія 77".

The publication is devoted to the formation of the dissident movement in Czechoslovakia and to determine its influence on the domestic political and international situation. The activities of the Czech underground in the 1970s-1980s were analyzed, in particular the creation of the "Charter 77", which became a unifying factor for a group of dissenters. The activities of V. Havel and a crowd of public figures who sought democratic change was discovered. It is determined that the opposition in Czechoslovakia, which emerged as a cultural phenomenon, gradually turned into a political movement.

Key words: anti-communist resistance, Vaclav Havel, dissidents, Czechoslovakia, Czech underground, "Charter 77".

*“Східною Європою бродить привид,
який на заході називають “дисидентством””
(Вацлав Гавел “Сила безсилах”)*

Формування опозиції комуністичному режимові в Чехословаччині відбувалось під впливом подій “Празької весни” 1968 р., активізації молодіжних рухів на Заході, судовими процесами над представниками молодіжних субкультур, зокрема представниками гурту “*The Plastic people of the Universe*” у 1977 р. Основу опозиційного руху становила чехословацька молодь, котра вдавалася до різних форм протесту. Наприклад, у 1969 р. відбувся акт самоспалення студента Яна Палаха на Вацлавській площі у Празі [1, р. 150–152].

На цьому тлі розгорнувся дисидентський рух (від лат. *dissident* – відступник) – діяльність людей, які відійшли від канонів пануючого ладу. Чеський андеграунд сформувався на зламі 1960–1970-х років. Історики стверджують, що нонконформізм виявляється у виступі індивіда проти суспільно-культурної системи [4, с. 169]. Типово чеський феномен називають “*трамлінгом*” – означенням, яке у свій час отримали чеський та словацький народний промислові рухи. “Трампами” ставали студенти, які втомились від міського життя. Влаштуваючи відлюдницькі поселення у Чехословаччині, ця молодь відзначалась аполітичністю, консервативністю та водночас відкритістю до світу. Керівниками нового руху стали психолог, філософ та публіцист Їржи Немец та редактор газети “*Туби*”, активний діяч підпільного католицького руху Іван Мартін Їроус [7, с. 246].

У 1970-х роках для М. Їроуса, як для одного з натхненників руху, важливим стало знайомство з іншим дисидентом, громадським діячем, драматургом Вацлавом Гавелом (1936–2011). Останній був вихований на масариківському гуманізмі, ідеях моральності, які декларував у своїх творах. Залучення В. Гавела однозначно створювало б підтримку для опозиційної платформи [6, с. 99]. Їхня зустріч відбулася у Празі на початку березня 1976 р. Спершу В. Гавелу дали прослухати записи

пісень гурту “*The Plastic people of the Universe*”, навколо якого гуртувалася опозиція, а згодом перейшли до розмов щодо перспектив опозиційного руху [7, с. 308].

Союз “Гавел-Немец” мав на меті зробити рекламу для “пластиків” у закордонних ЗМІ, головню завдяки зв’язкам драматурга із Заходом. Справді, через декілька днів сторінки західної преси рясніли новинами про опозиційний рух у Чехословаччині. Про те, що рух отримав серйозний міжнародний розголос, свідчили відповідні публікації у газеті “*Times*” [2, с. 355]. Невдовзі для привернення уваги закордонних журналістів було залучено Яна Паточку (1907–1977) – одного з найвідоміших філософів та правозахисників ХХ ст. Згодом майбутніх дисидентів підтримали чеські та словацькі діячі: Зденек Урбанек, Їржі Коларж, Їндржіх Халупецький, Йозеф Гіршал.

Знаковою подією в історії дисидентського руху у Чехословаччині стало проголошення “Хартії 77”. В. Гавел та Ї. Немец стали промоторами ідей, що склали основу документа. Населення вважало “Хартію” опозицією, хоча сам В. Гавел вважав інакше [7, с. 69]. Навколо “Хартії” почали гуртуватися інакшомислі, до яких примкнули також комуністи, наприклад Зденек Млинарж. Так виникла організована опозиція, яка за пропозицією Петра Когоута, отримала назву “Хартія 77” [5, с. 150–152]. “Хартію” представляли окремі речники, що було продиктовано наявністю декількох опозиційних течій: екскомуністів (Їржі Гаек), “молодшого покоління” (В. Гавел), християнської або республіканської партії (Ян Паточка). Було започатковано процес збирання підписів під “Хартією” (долучилося більше, ніж двісті підписантів) [2, с. 130–134].

“Хартія 77”, як об’єднання дисидентів у Чехословаччині, проіснувала з 1977 по 1992 рр., відігравши визначальну роль у кардинальних змінах наприкінці 1980-х років. Висловлюючись проти порушення владою демократичних свобод, з 1990-х рр. вплив помітно слабшав, оскільки чеське суспільство поступово демократизувалося [3, с. 89].

Дисидентський рух в Чехословаччині був виступом проти пануючого ладу та порушення прав людини. Політичними підставами до оформлення спротиву стали події 1960-х років, зокрема “Празька весна”. Тогочасна молодь, яка пропагувала нову культуру й аполітичність, стала основою опозиційного руху і долучилася до політичного життя [8]. Зокрема, із дисидентського середовища вийшов і перший президент посткомуністичної Чехословаччини В. Гавел.

Список використаних джерел

1. Grigorenko, Petro, and Yakhimovich Ivan. “Appeal on Czechoslovakia.” *Samizdat. Voices of the Soviet Opposition*. New York: Monad Press, 1974.
2. Jírous, Ivan Martin. *Pravdivý příběh Plastic People*. Praha, 1977.
3. Rychlík, Jan. *Rozdělení Československa 1989–1992*. Praha: Vyšehrad, 2012.
4. Zandová, Gertraude. *Totální realismus a trapná poezie. Česká neoficiální literatura 1948–1953*. Brno: Host, 2002.
5. Гавел, Вацлав. *Прошу коротко. Розмова з Карелом Гвіждялою, примітки, документи*. Пер. з чеськ. Львів: ПАІС, 2016.
6. Зарицький, Олексій. *Вацлав Гавел. Політичний портрет*. Київ: Основа, 2009.
7. Кайзер, Даниэл. *Дисидент. Вацлав Гавел*. Киев: Темпора, 2012.
8. “Хартия-77” оказалась подготовленной к “бархатной революции”. Доступ отримано 7 вересня 2017. <https://charter97.org/ru/news/2017/1/7/236864>.

**РАДЯНСЬКЕ КІНО ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ІДЕОЛОГІЇ
1930–1940-х РОКІВ**

Павло СКРИПНИК

Львівський національний університет імені Івана Франка
e-mail: skripnik591@gmail.com

У публікації проаналізовано процес перетворення радянського кіно в інструмент реалізації державної політики. Розглядаються методи ідеологічного контролю виробництва фільмів. Звернено увагу на вплив на ці процеси радянських ідеологів, зокрема Володимира Леніна, Андрія Жданова та Йосифа Сталіна.

Ключові слова: кіно, державна політика, ідеологія, Радянський Союз.

The publication analyzes the process of transformation of Soviet cinema into a tool for the implementation of state policy. The methods of ideological control of film production are considered. The attention was paid to the influence on these processes of Soviet ideologues, in particular Vladimir Lenin, Andrei Zhdanov and Joseph Stalin.

Key words: cinema, state policy, ideology, Soviet Union.

Від початку існування Радянського Союзу і до його розпаду у 1991 р. керівництво держави розглядало кінематограф як основний інструмент пропаганди й ідеології. Відомим є афоризм Володимира Леніна, що “із всіх мистецтв найважливішим для нас є кіно” [4, с. 164]. Також він вказував на те, що “виробництво кінопродукції повинно залишатись в руках держави”, а державні органи мають визначати її зміст [4, с. 167].

Радянська кінематографія, література й інші види мистецтва в той час підпорядковувалися нормам соціалістичного реалізму. Сам метод соцреалізму ідеологічно розробив секретар ЦК ВКП (б) Андрій Жданов, вимагаючи від художника правдивого, історично конкретного зображення дійсності в її революційному розвитку. Основним ідеологічним фундаментом виступала

праця В. Леніна “Партійна організація та партійна література”, де було сформульовано основний принцип партійності літератури та мистецтва загалом [2, с. 29].

Аби дотримуватися основних догм соцреалізму, які були затверджені в січні 1935 р. на Всесоюзній творчій нараді кінопрацівників у Москві, розпочинався жорсткий контроль з виробництва фільмів. Основним методом контролю ідеологічної витриманості майбутніх кінокартин було тематичне планування. Ці плани обов’язково узгоджували із Агітпропом ЦК ВКП (б). У даному відділі було створено комісію, яка оголошувала свої висновки стосовно кінофільму, сценарію тощо, та вносила власні пропозиції для виправлення недоліків, які там містились. Тематичний план міг мати такі пункти: історико-революційна, дитяча, оборонна тематика тощо. Відповідно до даних тем затверджували кількість сценаріїв і їх перелік. Після цього відбувався розподіл сценаріїв між режисерами, вказувалися терміни запуску сценарію у виробництво та закінчення його постановки [3, с. 154].

Ще одним методом партійного контролю виступали так звані “урядові перегляди”, на яких був присутній і Й. Сталін. Відомо, що Йосиф Віссаріонович тримав під своїм особистим контролем фільми з історичної тематики. Тому, під час цих переглядів він звертав увагу на те, що нові історичні фільми повинні досягати історичної правди, але разом з тим допускати “зміщення окремих історичних подій для більш широких і правдивих історичних узагальнень... в такому масштабному мистецтві як кіно...” [1, с. 32]. Головним цензором “батько всіх народів” залишився фактично до своєї смерті в березні 1953 р. Він читав сценарії, літературні синопсиси та лібрето незавершених сценаріїв; займався їх редагуванням і вносив пропозиції щодо вибору акторів.

Фільми того часу присвячувались подіям Жовтневої революції та давнішим історичним періодам. Яскравими прикладами висвітлення цих процесів слугують картини “Броненосець “Потьомкін”, “Ленін у Жовтні”, “Ленін в 1918 році” та інші. В них відбувалось протиставлення царської та радянської влади. У фільмах формувались образи тогочасних

керівників, які сприяли створенню окремих культів особистостей.

В кінокартинах 1930 1940-х роках намагались сформувати образ ворога як зовнішнього, так і внутрішнього. Чудовим прикладом цього є фільм “Іван Грозний”, кожна серія якого присвячувалась висвітленню боротьби із ворогом внутрішнім – опричнина та зовнішнім – татари на півдні та сході, поляки та литовці на заході. Фільм С. Ейзенштейна “Олександр Невський” також спрямований на формування образу зовнішнього ворога. Поява цього фільму в 1938 р. не була випадковою, оскільки в той час Радянський Союз починав готуватись до війни з нацистською Німеччиною, а у фільмі головним ворогом вступали “німецькі” тевтонські та лівонські лицарі. Формування образу внутрішнього ворога було особливо важливим для тогочасного партійного керівництва, оскільки в 1930 1940-х роках відбувались масові репресії, і необхідно було їх виправдовувати. Саме для цього й було залучено кінематограф.

Таким чином, радянське кіно відгравало важливу роль у суспільно-політичному житті 1930 1940-х років. Воно стало важливим інструментом реалізації державної політики й ідеології. Для її ефективної реалізації керівництвом держави було проведено централізацію кінематографії, введено тематичні плани, які слугували інструментом контролю з випуску фільмів. Кіно, як мистецтво, було підпорядковано нормам соціалістичного реалізму. Фільми слугували інструментом формування образів внутрішнього та зовнішнього ворогів, покликани виправдати дії тогочасного вищого партійного керівництва.

Список використаних джерел

1. Багдасарян, Вардан. “Образ врага в исторических фильмах 1930–1940-х годов.” *Отечественная история* 6 (2003): 31–46.
2. Куренная, Наталия. “Социалистический реализм. Историко-культурный аспект (Из опыта восточноевропейских литератур. 1930 1970-е гг.).” Москва: Институт славяноведения РАН, 2004.

3. Рубайло, Аллентина. *“Партийное руководство развитием кинематографии (1928 1937).”* Москва: Издательство Московского университета, 1976.

4. *“Самое важное из всех искусств. Ленин о кино.”* Сост. Александр Гак. Москва: Искусство, 1973.

СТАНОВИЩЕ РЕФОРМАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПОВОЄННОМУ ЗАКАРПАТТІ (1944-1947)

Клаудія ФЕРКОВ

Ужгородський національний університет

e-mail: steffy2009@gmail.hu

Запропонована стаття присвячена дослідженню релігійного життя християн Закарпаття у повоєнні роки. Головну увагу відведено вивченню репресій радянської влади проти реформатів-кальвіністів Закарпаття. У результаті проведеного дослідження автори дійшли висновку, що реформатська церква Закарпаття хоча і була серйозним “гальмівником” для атеїстичних намірів влади, все ж залишилася домінуючим конфесійним напрямом серед угорців краю.

Ключові слова: Закарпаття, релігійні укази, репресії, кальвінізм.

The proposed article is devoted to the research of religious life of Christians in Transcarpathia in the postwar years. The main attention is paid to the study of the Soviet regime repressions against the reformers-Calvinists in Transcarpathia. As a result, the authors of the given research concluded that the Reformed Church in Transcarpathia was a serious “break” for the atheist government’s intentions, and still remained the dominant confessional trend among the regional Hungarians.

Key words: Transcarpathia, anti-religious decrees, repressions, Christians, reformers-Calvinists, Reformed Church.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. антирелігійна політика радянської влади активно досліджується у зарубіжній, пострадянській та вітчизняній історіографії.

Важливим джерелом для істориків стали матеріали фонду Р-195 “Виконком обласної Ради депутатів трудящих” Державного архіву Закарпатської області, які висвітлюють багатогранну господарську діяльність облвиконкому, зокрема його управлінь: місцевої промисловості, капітального будівництва, виробництва продтоварів. А також фонд Р-1490 “Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі (1946–1956)” ДАЗО. Необхідно зауважити, що незважаючи на важливість досліджуваної проблеми та її актуальність, тема все ще залишається нерозкритою.

Останній етап Другої світової війни, так званого “визволення” Закарпаття, тісно переплівся з насильницькою політикою нової радянської влади. Ворогами система стали неслов’янські етнічні групи, найбільшою загрозою були священики, які в усі часи були інтелектуальними лідерами народу. Серед релігійних конфесій Закарпаття чільне місце посідала – реформатська церква.

Відразу із встановленням радянської влади відповідні органи проводили детальний збір інформації про віросповідання, духівників тощо. Збиралися дані про кожного священика, спостерігали за діями більш активних, шукали собі союзників. Проходило це таємно, хоча всі про це знали [7, с. 20].

У житті церкви знову настали зміни. Частина пасторів, що залишилися, були прихильниками руху відродження. На жаль, офіційне церковне керівництво, три декани Дьюла Барі, Бела Генчі і Шандор Лайош спочатку залишитися осторонь, однак пізніше почали чинити опір на захист євангельського руху [7, с. 20]. У той же час державна влада уклала угоду з трьома деканами. Договори і укази укладалися в усній формі. Що було зафіксовано в письмовій формі, стосовно церкви. Однак було виконано лише невелику частину домовленостей, тому скоріш за все, це було підготовлено з метою пропаганди.

27 лютого 1946 р. в Закарпатті церква “вільних християнських” приєдналася до євангелістського Християнсько-баптистського союзу СРСР [2]. Християнські

секти не прийняли це “єднання”. Наступною церквою, яка потрапила в політичне коло зору держави, та мала бути згорнутою, стала реформаторська церква.

Лямін-Агафонов поставити на порядок денний обрання нового єпископа [1]. Тільки після схвалення з Москви закарпатське керівництво могло дозволити вибори єпископа реформованої церкви [6, с. 109]. Вибори єпископа відбулися 11 лютого 1947 р. 80 голосів із 82-ох можливих отримав Іштван Дьорке.

Після обрання Дьорке не було визначено його повноважень. Проте ця кандидатура не влаштувала владу і було ініційовано “добровільне зречення” новообраного. Цим скористався Лямін-Агафонов і зумів повернути все на свою користь. Він мав власну кандидатуру єпископа – Дьюлу Барі [4], який тимчасово став очільником реформатів. Влада досягла своєї мети – під тиском з боку влади сформувалося маріонеткове керівництво реформатської церкви.

У той же час виникла ідея об’єднання Закарпатської Реформатської церкви та Євангелістської церкви баптистів. Наприкінці червня 1947р., Барі повідомляє Ляміна-Агафонов про чергове засідання пасторів реформаторської церкви. В порядку денному було питання про співпрацю з ЄЦБ, на що і отримав дозвіл [4].

9 червня 1947 р. С. Лямін-Агафонов (обласний Уповноважений РСРК) отримав від керівництва чергові директиви “по роботі” з Реформатською церквою Закарпаття [5, с. 240]. А 23 червня була організована зустріч лідерів Закарпатської Реформатської церкви. Три закарпатські декани Л. Шандор, Іллеш Іштван, Адальберт Генчі і єпископ Дьюла Барі підписали заяви співпраці з баптистами. Вони повідомили про це раду ЄЦБ СРСР [4].

У 1947 р. сталося так, що у зв’язку із закликом Московської баптистської церкви до приєднання, влада скликала реформатських священників на збори у село Батево. Збори відбулися 8 липня 1947 р. [4]. Невідомо чи на зборах був хтось із представників влади. Остаточного рішення не було прийнято.

11 липня у Берегово на чергових зборах священники прийняли доленосне рішення про співпрацю Закарпатської Реформатської та Євангелістської церков [4]. На зборах були викладені умови співпраці двох конфесій. Для вирішення суперечностей між ними було обрано брата Іванова[4]. Через кілька днів Іванов відвідував Ляміну-Агафонову про результат зборів.

Нарешті реформати прийняли остаточне рішення про співпрацю з баптистами. Виявивши непокору рекомендаціям державної влади, відмовилися від співпраці [9, с. 400]. Для реформатських священників баптисти були сектою, тому план об'єднання викликав в них невдоволення [8, с. 5]. Таким чином реформати вирішили залишитися незалежною, автономною церквою [7, с. 109].

Отже, попри всі складності, Закарпатська Реформатська Церква не здалася під тиском радянської влади і надалі залишилася незалежною від інших.

Список використаних джерел

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Фонд Р-1490, опис 1, справа 2.
2. ДАЗО. Фонд Р-1490, опис 1, справа 4.
3. ДАЗО. Фонд Р-195, опис 1, справа 8.
4. ДАЗО. Фонд Р-1490, опис 1, справа 18.
5. Капітан, Лариса. “Реформатська церква Закарпаття у контексті антирелігійної політики радянської адміністрації повоєнних років.” *Гуржіївські історичні читання* 6 (2013): 240–244.
6. Лешко, Оксана. “Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках.” *Carpatika – Карпатика* 20 (2002): 105–114.
7. Gulácsi, Lajos. *A mélyégből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről*. Munkács, 2009.
8. Gulácsi, Lajos. *A Kárpátaljai Református Egyház külön története*. 1990.
9. Peyer-Müller, Fritz. *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest: Ragasztott papírkötés, 1995.

**DYSKUSJA NAD KARTĄ PRAW PODSTAWOWYCH
JAKO WYRAZ POLSKICH OBAW ZWIĄZANYCH Z UE.
PRZESTROGI DLA UKRAINY**

Łukasz KOLTUNIAK
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: lukasz_koltuniak@poczta.onet.pl

Przedmiotem artykułu jest polska dyskusja na temat integracji europejskiej w kontekście Karty Praw Podstawowych. Dyskusja w trakcie procesu ratyfikacji pokazała iż polska opinia publiczna ciągle obawia się głównie zmian obyczajowych płynących z “Zachodu”. Pewne obawy jakie obecnie pojawiają się w Polsce mogą w przyszłości rzutować także na proces integracji Ukrainy.

Słowa kluczowe: UE, Karta Praw Podstawowych UE, integracja europejska, konserwatyzm, homoseksualiści.

In my article I would like focus attention on the problem of Polish discussion about Charter’s of Fundamental EU rights ratification. This discussion have shown that Polish public opinion still perceive EU as the threat for the “traditional values”. Some Polish fears against integration can be visible during the process of Ukrainian’s integration.

Key words: EU, EU Charter of Fundamental Rights, European integration, conservatism, homosexuals.

Pierwsze lata transformacji ustrojowej RP od socjalizmu do demokracji były okresem optymistycznej wiary w “powrót do Europy”. Integracja europejska była przedmiotem konsensusu. W przystąpieniu do EWG a potem UE widziano szanse na gruntowną modernizację a także co bardzo ważne implementacje europejskich idei praworządności.

Z czasem jednak pojawiły się wątpliwości dotyczące kształtu przyszłej integracji. Przede wszystkim prawica obawiała się pewnych kulturowych wzorców płynących z Europy Zachodniej. Szczególne obawy budziło liberalne ustawodawstwo aborcyjne, związki osób tej samej płci, oraz sprawy bioetyczne zwłaszcza możliwość

klonowania ludzi. Pojawiały się także inne problemy jak na przykład sprawa własności ziemi na terenach Polski Zachodniej oraz warunki akcesji w sprawach ściśle gospodarczych (na przykład sprawa dopłat dla rolników). W rezultacie w referendum akcesyjnym w 2003 roku 22,5% Polaków zagłosowało przeciwko przystąpieniu do UE.

Obecnie poparcie dla integracji należy w Polsce do najwyższych w UE. Jednak Unia ciągle jest ulubionym celem krytyki polskich konserwatystów. Stale powraca argument forsowania szybkich zmian w sferze obyczajowej. Wartości Zachodu przedstawiane są jako "obca nam moralność". Wszystkie te obawy powróciły podczas dyskusji na temat ratyfikacji Karty Praw Podstawowych.

Karta Praw Podstawowych UE to dokument który podpisany został 7 Grudnia 2000 roku przez premierów rządów wszystkich Państw UE w Nicei. Początkowo była to jednak tylko pewna "deklaracja intencji" w zakresie ochrony praw człowieka. Moc wiążącą postanowieniom Karty nadał Traktat Lizboński podpisany 13 Grudnia 2007. Karta jest pierwszym tak kompleksowym dokumentem UE w zakresie ochrony praw człowieka. Do chwili jej podpisania dość często wysuwano zarzut wobec UE jakoby ochrona praw człowieka w UE nie odpowiadała standardom prawa krajowego. W orzeczeniu Solange I niemiecki Sąd Konstytucyjny uznał, że prawo UE nie zapewnia takiego standardu ochrony tych praw jak niemiecka ustawa zasadnicza [1]. Dlatego co do zasady Karta Praw Podstawowych została bardzo optymistycznie przyjęta przez europejskie państwa. Oczywiście wcześniejsze zastrzeżenia wobec standardów ochrony praw człowieka w UE nie oznaczają iż brak było ich ochrony na poziomie europejskim. Wszystkie państwa europejskie przystąpiły bowiem do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, której stroną jest także Ukraina.

W Polsce jednak Karta została poddana znacznej krytyce. Zarzuty wobec dokumentu wysuwali przede wszystkim konserwatyści. Główne obawy dotyczyły możliwości wymuszenia na Polsce legalizacji związków osób tej samej płci. Podstawowe obawy dotyczyły relacji dwóch zapisów Karty mianowicie z jednej strony uznania spraw związanych z rodziną za przedmiot wyłącznej regulacji porządku prawnego danego państwa, z drugiej

przewidzianej w dokumencie zasady zakazu jakiejkolwiek dyskryminacji. W momencie ratyfikacji Karty jesienią 2007 roku rządy w Polsce sprawowała partia Prawo i Sprawiedliwość. Partia ta dość mocno podkreśla swój konserwatyzm w tak zwanych sprawach obyczajowych. Inne obawy to przede wszystkim wspomniana już możliwość niemieckich roszczeń wobec majątków pozostawionych na ziemiach zachodnich. A także sprawy bioetyczne. W dyskusji często podnoszono brak zakazu klonowania. Słabą stroną dokumentu miała także być interpretacja pojęcia “godność człowieka”. Polska konstytucja wywodzi wszelkie prawa człowieka z jego “przyrodzonej godności”. Filozoficznie koncepcja taka odwołuje się do chrześcijańskiego personalizmu i myśli powojennej europejskiej chadecji. Tymczasem Karta mimo że odwołuje się do pojęcia “godności człowieka” nie stanowi wprost jakoby ta właśnie godność była źródłem wszystkich praw jakie człowiek posiada. Rodzi to zarzuty jakoby Karta niejako uzależniała prawa człowieka od zapisów ustawodawcy, który teoretycznie może tych praw obywatela pozbawić.

Jak odnieść się do obaw polskich konserwatystów? Nie ulega wątpliwości, że Unia Europejska stworzyła niezwykle obszar demokracji i poszanowania praw człowieka. Jednocześnie członkostwo w UE było dla Polski inspiracją do niezwykle szybkiego rozwoju gospodarczego czy wręcz skoku cywilizacyjnego poczynając od 2004 roku. Unia Europejska konsekwentnie unika ingerencji w sprawy moralne poszczególnych państw. Poczynając od 2015 roku rządzący w Polsce konserwatyści budują swój wizerunek obrońców naszej suwerenności przed “brukselskim dyktatem”. Zastrzeżenia Komisji Europejskiej budzą jednak posunięcia polskiej władzy dotyczące przede wszystkim zasad funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Niektóre posunięcia rządu Prawa i Sprawiedliwości dotyczące obsady Trybunału Konstytucyjnego oraz ustaw dotyczących funkcjonowania sądownictwa wydają się bardzo wątpliwe z punktu widzenia zgodności z konstytucją z 1997 roku. Jednak gdy rząd mówi o “obronie suwerenności” kontrargument brzmi mniej więcej “przystępując do UE Polska dobrowolnie zgodziła się przystąpić do obszaru demokracji i rządów prawa, członkostwo

jest dobrowolne i jeśli obecny rząd nie zamierza tych reguł przestrzegać nie ma przeszkód aby z UE wystąpić. Oznacza to jednak utratę unijnych funduszy”.

Natomiast wydaje się bardzo wątpliwe jakoby po 2004 roku instytucje UE bezpośrednio ingerowały w polskie spory światopoglądowe. Jednak sprawa związków partnerskich, która w naszym kraju budzi tak wielkie emocje stała się bardzo “gorącym” przedmiotem orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka a więc organu sądowego Rady Europy. Gdy w 2007 rząd Prawa i Sprawiedliwości zdecydował się na przystąpienie do tak zwanego Protokołu Brytyjskiego jego przedstawiciele argumentowali ten krok obawą jakoby w podobnym kierunku mogło ewoluować orzecznictwo sądów Unii Europejskiej. Faktycznie ETPCZ w ostatnich orzeczeniach takich jak Vallianatos [2] czy Oliari [3] uznał prymat zasady zakazu dyskryminacji nad postrzeganiem rodziny w poszczególnych państwach UE. Orzeczenie te nie oznaczają jeszcze obowiązku wprowadzenia małżeństw homoseksualnych ale na razie tylko tak zwanych związków partnerskich a więc swego rodzaju cywilnego kontraktu osób tej samej płci. Mimo iż rząd Prawa i Sprawiedliwości próbował argumentować swój opór wobec Karty także innymi przesłankami jak choćby wspomniana obawa niemieckich roszczeń odszkodowawczych nie ulega wątpliwości że właśnie sprawa związków homoseksualnych była kluczem do zrozumienia obaw związanych z Kartą. Zdaniem Marka Jaśkowskiego protokół można rozumieć jedynie jako próbę zapobieżenia przyszłej ewolucji orzecznictwa sądu Unii Europejskiej (Europejskie Trybunał Sprawiedliwości) w kierunku podobnym do obecnego orzecznictwa Trybunału Rady Europy [4]. Jednak cała dyskusja jaka towarzyszyła ratyfikacji Traktatu Lizbońskiego stworzyła wrażenie ogólnego polskiego opt-out spod reżimu prawnego Karty. Takie przeświadczenie, jakoby Polska nie ratyfikowała karty pokutuje nie tylko w potocznej świadomości ale także wśród wielu polskich sędziów. Co więcej w okresie rządów liberalno-konserwatywnej Platformy Obywatelskiej (2007–2015) sam premier Donald Tusk kilkakrotnie powiedział “Polska musi ratyfikować kartę”. Przytomne argumentacja kilku prawników

stawiała pytania “po co ratyfikować dokument który został już ratyfikowany”.

Przedstawione wyżej polskie problemy mogą za jakiś czas pojawić się także w ukraińskiej dyskusji. Hasłem Euromajdanu było “Ukraina nie Jewropa”. Jednak Unia Europejska jest organizacją opartą na pewnej aksjologii, która także na Ukrainie może budzić kontrowersje w bardziej konserwatywnych kręgach społeczeństwa. Ważne zatem by debata nad europejską przyszłością odbywała się w sposób rzetelny. Polskiej dyskusji towarzyszyły z jednej strony argumenty entuzjastów i retoryka “powrotu do Europy”, której niestety często towarzyszyło bagatelizowanie pewnych zagrożeń, z drugiej argumenty przeciwników, które odwoływały się czasami do racjonalnych argumentów a czasami do lęków i jakiejś bardzo przerysowanej wizji Europy jako “Sodomy”. Polskie doświadczenie uczy, że debacie nad integracją europejską musi towarzyszyć krytyczna refleksja. Trzeba jednak pamiętać że jeśli jakiś kraj chce być postrzegany jako część Zachodu to właśnie Unia mimo wszystkich problemów jest tym “Zachodem realnie istniejącym”

Spis literatury

1. Orzeczenie Solange z 29.05.1974, http://www.ecln.net/documents/Decisions-Germany/summary-solange_i.pdf.
2. Orzeczenie Valliantos vs Grecja (ETPCZ) z 7.11.2013. http://www.ecln.net/documents/Decisions-Germany/summary-solange_i.pdf
3. Orzeczenie Oliari vs Włochy (ETPCZ) z 21.07.2015. http://www.articolo29.it/wp-content/uploads/2015/07/CASE-OF_OLIARI-AND-OTHERS-v.-ITALY.pdf.
4. M. Jaśkowski, Konsekwencje Prawne Protokołu nr.30 w sprawie stosowania Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej do Polski i Zjednoczonego Królestwa, http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/8A7555FFBABB1B98C1257CB5002B2A29/%24File/ZP_40-2_Ja%C5%9Bkowski.pdf.
5. Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka Oliari z 21.07.2015.
6. Orzeczenie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego Solange z 29.05.1974.
7. Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka Vallinatoss z 7.11.2013.

Наукове видання

**ФЕНОМЕН ЄВРОПИ:
від традиційного до сучасного**

**Збірник матеріалів
студентсько-аспірантської наукової конференції
(Львівський університет імені Івана Франка,
10–11 листопада 2017 р.).**

Комп'ютерне верстання: *Сумик Г. М.*

Дизайн обкладинки: *Зелінська С. С.*

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Автори несуть повну відповідальність за підбір,
точність та достовірність наведених фактів.